

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LIV. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1925.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1925. évi dolgozótársai.

Adám Imre	Gulyás József	Rubinyi Mózes
Balambér	Kardos Albert	Schmidt József
Balassa József	Karl Lajos	Simonyi Zsigmond
Barcsai Károly	Kárpáti Aurél	Spitzer Leó
Bebesi István	Kertész Manó	Szerető Géza
Beke Ödön	Koresmáros Nándor	Trostler József
Bocsári Kálmán	Kúnos Ignác	V—a.
Dénes Szilárd	Munkácsi Bernát	V. I.
Fokos Dávid	Prohászka János	V. M.
Germanus Gyula	Radványi Sándor	Zsidó Vince

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Balassa József</i> : Az ikes ragozás kérdése	67
<i>Bebesi István</i> : Sipulusz nyelve	14, 46
<i>Beke Ödön</i> : Névragozásunk történetéhez	17, 51
A mondatrészek fejlődése	77, 108
A -t műveltető képzőről	133
<i>Dénes Szilárd</i> : Arany János és Az ember tragédiája stílusa	35
<i>Fokos Dávid</i> : Új zürjén irodalom	139
<i>Karl Lajos</i> : Világnyelv-e a francia?	112
<i>Kertész Manó</i> : Finnugor szórendi kérdések	5, 42
Az „és” kötőszó multjából	107
<i>Munkácsi Bernát</i> : Tér és tér	11
<i>Rubinyi Mózes</i> : Kiss József stílusa, nyelve, technikája	102
<i>Schmidt József</i> : Égszakadás	3
Az indek az iráni fősíkon és még valami	72
Húnok az Avesztában	99
Magyar és Duna	131
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Ira és irt	83
A nyelvújítás szótárához	141

Irodalom.

Nyelvtudomány és idealizmus. Vossler munkái. (<i>Trosler József</i>)	21
Dr. Yolland Artúr: Magyar-angol szótár. (<i>B. J.</i>)	25
Beöthy Zsolt stílusa	26
Népmesék az ifjuság számára	26
Horger Antal: Magyar szavak története. (<i>Kertész Manó</i>)	56
Eesti Keel. (<i>V—a.</i>)	57
Spitzer Leó: Az etimológiáról. (<i>Balassa József</i>)	57
Julius Mark: Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. (<i>Fokos Dávid</i>)	87
Révész Samu: Technikus szótár. (<i>B. J.</i>)	114
Trocsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviáriuma. (<i>Trosler József</i>)	115
Istemes Károly: Hangkapcsolódások a magyar beszédben. (<i>Balassa József</i>)	144
Kúnos Ignác: Türk Khalk Edebijátı. (<i>Germanus Gyula</i>)	145
Könyvek és folyóiratok	26, 58, 87, 116, 146

Gyászjelentés.

Réthei Prikkel Marián. (<i>Kertész Manó</i>)	147
--	-----

Nyelvművelés.

<i>B. J.</i> : Az egységes helyesírás felé	27	<i>B. J.</i> : Pongyolaságok	118
<i>V. I.</i> : Olvasás közben	28, 91, 153	<i>K. I.</i> : A hangrend változása	120
<i>Barcsai Károly</i> : A többalakú szavak helyesírása	59	<i>Kardos Albert</i> : Az időtlen időn	120
<i>Balambér</i> : Olvasás közben	60	— Rajta áll, rajta fordul meg, rajta múlik	122
<i>V. I.</i> : Tallózás új könyvekben és napilapokban	60	<i>Balassa József</i> : A nép nyelve az irodalomban	148
A helyesírás és a könyvnyomdák	61	<i>Kardos Albert</i> : Forgalmából ki-	
<i>V. M.</i> : Az idegen szavak írása	61	vonandó szavak	149
<i>Kardos Albert</i> : Többtermelés a-ban és az-ban	89	— Oh, sok lesz már az ó	150
— Felesleges és korcs ís-ek	90	— „Csak” előre	151
<i>B. J.</i> : A sorszámok és keltezés rövidítése	91	<i>Prohászka János</i> : Égbekiáltó	152
		<i>B. J.</i> : Száz százalékg	153

Magyarázatok.

Oldal

<i>Simonyi Zs.</i> : Szláv jövevényszók	28	<i>Korcsmáros Nándor</i> : Adatok a ma-	
<i>Munkácsi Bernát</i> : Hóka. — Nyír	31	gyar katonanyelvhez	94
<i>Barcsai Károly</i> : Népies kifejezések	31	<i>P. I.</i> : A gyermeknyelvhez	96
<i>R. M.</i> : A telegráf magyar neve	31	<i>B. J.</i> : A magyar tolvajnyelv leg-	
<i>Spitzer Leó</i> : A tolvajnyelvhez	32	régibb emléke	96
<i>Ádám Imre</i> : Rebeg	32	<i>Beke Ödön</i> : Vörhenyő	123
<i>Szerető Géza</i> : Hencser	32, 62	<i>Kúnos Ignác</i> : Dili, dilinós	125
<i>Zsidó Vince</i> : Nyaklik	32	— Simindzsia	126
<i>Radványi Sándor</i> : Szabolcsmegyei tájszók	32	<i>Kertész Manó</i> : Szólásmagyarázatok	127
<i>Kárpáti Aurél</i> : Csarvasz, limbus, nyehó	62	<i>Fokos Dávid</i> : Hol volt, hol nem volt	127
<i>B. J.</i> : Idegen szófoszlányok a nyelvben	62	<i>Spitzer Leó</i> : Bálalamán	127
— Az ikerszók hangszíne	63	<i>Radványi Sándor</i> : Pótlások	128
A magyarság helye a finn-ugor népek között	63	Gyatra szó-e a borralaló?	128
<i>Bocsári Kálmán</i> : Miért a magyar a legjobb lovas katona?	64	<i>Kardos Albert</i> : Mi a zabhegyezés?	154
<i>Gulyás József</i> : „Az Ön”	64	<i>Fokos Dávid</i> : Gombát mit evett	155
<i>Simonyi Zsigmond</i> : A személyragos főnévi igenév	92	<i>Beke Ödön</i> : Gombát mit evett	155
		— Vérbe fagyba	155
		<i>P. J.</i> : Háztűznézni	155
		<i>Bocsári K.</i> : Selypítés és szelypítés	156
		<i>Radványi Sándor</i> : Szabolcsmegyei tájszók. — Nyaklik	156
		<i>Ádám Imre</i> : Borralaló	156
Az Országos Néptanulmányi Egyesület köréből	117		
Nyelvőrkalauz a Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez	118		
Szerkesztői üzenetek	64		

Szómutató.

álszemérem 144	ív 143	pőre kocsi 31
bálalamán 127	ivor 143	rajong 142
bizonyítvány 144	javán 28	rajta áll, rajta fordul, rajta
bohózat 144	kálista 29	múlik 122
borralaló 128, 156	kicke 29	rebeg 32, 128
cincil 156	kölcsönöz 149	republika, respublika 64
csak 151	közegette 150	rím 142
csarvasz 62	kutyagol 144	selypítés 156
dibol 32	latka 29	serpenyő 30
dili, dilinós 125	látókőr 144	simindzsia 126
Duna 131	leépit 60	szaja 30
égbekiáltó 152	lej 128	száz százalékgig 153
égszakadás 3	limbus 62	szelypítés 156
elvonás 144	lipukál 32	szórakozni 143
falat állni 32	magyar 131	szükséglet 143
fenízni 32	majol 32	tér és tér 11
férfi 120	markában szakad 127	töröl 30
fódolni 32	molnárika 29	ügy-e 119
gombát mit evett 155	nerángass 154	ural 149
gyógyvíz 144	növeszt 144	válságos 143
háss ki ne 156	nyaklik 32, 156	várna 144
háztűznézni 156	nyehó 62	vaspálya 143
hencser 32, 62, 128	nyír 31, 128	vezércsillag 143
hírverő 31	nyíret-havat beszél 127	venic-fa 30
hóka 31, 128	olyatén 150	venics, venicse 30
hol volt, hol nem volt 127	Ön 64	vérbefagyba 106, 155
hún 100	önzés 141	vörhenyő 123
idén 120	pénz 29	zabhegyezés 155
ilyetén 150	pípitör 29	zila 144
ittasul 143		

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Égszakadás	3
Kertész Manó. — Finnugor szórendi kérdések. I.	5
Munkácsi Bernát. — Tér és tér	11
Bebesi István. — Sipulusz nyelve. I.	14
Beke Ödön. — Névragozásunk történetéhez. I.	17
Irodalom. Nyelvtudomány és idealizmus. Vossler munkái. (Trostler József.) — Új angol-magyar szótár. Yolland Ártur szótára. (B. J.) — Beöthy Zsolt stílusa. (Kéky Lajos.) — Népmesék az ifjúság számára. — Könyvek és folyóiratok	21
Nyelvművelés. Az egységes helyesírás felé. (B. J.) — Olvasás közben. (V. I.)	27
Magyarázatok. Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai: 5. Szláv jövevényszók. — Hóka. Nyir. (Munkácsi Bernát.) — Népies kifejezések. (Barcsai Károly.) — A telegráf magyar neve. (R. M.) — Pótlások. (Spitzer Leó. Ádám Imre. Szerető Géza. Zsidó Vince.) — Szabolcsmegyei tájszók. (ifj. Radványi Sándor.)	28

A kiadóhivatal értesítései.

A **Nyelvőr előfizetési árát** az 1925. évre 50.000 koronára kellett emelnünk. Kérjük előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva figyelmeztetést, mert hisz minden fel-szólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920—1924. évfolyamok ára egyenként 30.000 K. — A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy füzet ára 10.000 korona; az 1920. évf.-tól kezdve 5000 korona.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A legközelebbi szám 1925 április hó végén jelenik meg.

A **Nyelvészeti Füzetek** közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet alapára 1 K, szorozva a mindenkor könyvkereskedői szorzószámmal. A postaköltség külön fizetendő.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala.
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74. Postatakarék-pénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Stemmer Ödön könyvkereskedés

Budapest, V., Fürdő-utca 9.

Keres megvételre :

Budenz, Finn-ugor összeh. szótár.

Goldziher, Muhamm. Studien és egyéb munkái.

Miklosich, Slav. Elem. im Magyarischen.

Petrik, Magyarország bibliographiája 1711—1885.

Révai, Elabor. Grammatica.

Anjoukori okmt. VI. kötet.

Magyar Tört. Eml. I. oszt. 27. (Alvinczy D. Okmt. III.) Magas árért!
III. B. Erdély Országgy. Eml. 22, 23. kötet.

Nyelvemléktár VII. kötet.

Listy filologické a paedagogické.

Ugor füzetek XII. (Pápay. Déli oszt-ják szótár).

Aurora (Almanach) 1829, 1833 (Szerk. Bajza), 1837.

Keleti Szemle, Magyar Nyelvőr, Nyelv-tudományi közlem., Ethnographia (egyes évfolyamok). Turul (sorozat és egyes évfolyamok) ugy-szintén egyéb nyelvészeti és tör-téneti folyóiratokat, valamint na-gyobb műveket minden nyelven állandóan vásárlók!

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

ÉGSZAKADÁS.

Irta Schmidt József.

Egy széltiben ismeretes népmesénkben a nyugodtan kapargáló tyúk annyira megrémül a fejére esett kavicstól, hogy eszeveszett szaladásba kezd s közben folyton kiáltozza: „Égszakadás, földindulás!”

Nem tudom, foglalkoztak-e a magyar folk-lore művelői az égszakadás e képzetével és ennek eredetével. De ha így volna is, az alább közlendő adatok között bizonynyal vannak olyanok, amelyek eddig nem voltak előttük ismeretesek s esetleg az eddig megalkotott nézet revíziójára vezethetnek.

Indiában közmondásos volt a *tittibha*, egy bibic- vagy libuc-féle pirinyó madár (Parra jacana), aki a néphit szerint a hátán alszik, hogy felfelé tartott lábacskaival feltartsa az eget, ha ez leszakadna. Így jelenik meg a Pancsatantrában:

Utkšipya tittibhaḥ pādāv āstē bhanga-bhayād divah.

„Föltartva két lábát alszik a *tittibha* az égszakadástól való félelmében.” (Pcs. I. K. 314. str.).

Az égszakadás mint poétikus ornamentum is gyakori. A *Mrcchakaṭika* dráma nagy zivatar-jelenetében a kedveséhez siető *Vasantasēnā* így szól:

dravībhūtam, manyē, patati jalarūpeṇa gaganam

„mintha leszakadna az ég, megolvadva víztömegek alakjában (V. 25. str.).

Mindez már csak pusztá rhetorika, de valamikor egészen komoly lehetőség volt az ég leszakadása. Az Rg-véda ősrégi himnuszaiiban igen sokszor van róla szó, hogy Indra főisten feszítette szét és tartja széjjel az eget és a földet (V. 29. 4. VIII. 3. 6. X. 89. 4.), ő erősítette és szilárdította meg az ég fényes térségeit (VIII. 14. 9.) s ő támasztotta meg az eget (II. 12. 2. VIII. 78. 5.) — nyilván azért, hogy le ne szakadjon, ami világosan meg is van mondva:

āsthabnān māyāyā dyām avasrásah

„megtámasztotta varázserejével az eget, hogy le ne essék,” (II. 17. 5.).

Az égszakadás képzele valamikor kétségkívül az iráni test-

vérnépnél is megvolt. A legrégibb irodalomban ugyan nem mutatható ki, — de nyilván csak azért, mert ez az irodalom csaknem kizárólag vallási és egészen zoroaszteri: a zoroasztrizmus híve természetesen álmában sem gondolhat arra, hogy az ég, az istenség laka és az üdvözültek tanyája leszakadjon. De a régi képzet átalakítása lesz az a későbbi zoroaszteri gondolat, hogy a *Guržihar* üstökös a világ végén „a földre fog esni“ (*bē ō zamik ōftēt*: Bundeheš, ed. Justi, p. 74, l. 8—9.). A manichaeusoknál ellenben megvan az égszakadás képzete: az az angyal, aki az ég mozgásait irányítja, a világ végén elbocsátja az eget, amely a földre zuhan (*Spiegel*, Eran. AK. II. 217. *Orelli* Allgem. RG. I. 306.).

Theognis görög elegia-költő (6. sz.) így énekel: „Ha nem leszek szeretteimnek segítségére, ellenségeimnek pedig bajára és fájdalmára,

ἐν μοι ἔπειτα πέσοι μέγας οὐρανός εὐρύς ὑπερθεῶν

„szakadjon akkor rám a széles nagy ég felülről“ (Theogu. 187).

Theognis gondolatára emlékeztet és a filologusok szerint görög reminiscencia volna Horatius világszerte ismeretes mondása:

Si fractus illabatur orbis

Impavidum ferient ruinae (Carm. III. 3. 7).

De a gondolat görög befolyástól függetlenül is derűre-borúra előkerül a római költőknél, v. ö. *ruit caelum imbribus immodicis* (Martialis), *neve ruant caeli* (Lucr.), *ruit ardius aether* (Verg.). A gondolat közmondásszerű a lehetetlenség kifejezésére. Terentiusnál Clitipho, aki rossz fát tett a tűzre, aggódva kérdezi, hogy mi lesz, ha atyja ezt megtudja, mire Syrus, a minden hájjal megkent rab-szolga, ezt feleli:

Quid, si nunc caelum ruat? (Heautontim. 719).

Történeti tény, hogy a germán bastarnák, mikor 180 táján Thrakián át Dardaniába menekültek, útközben egy rettentő zivatar kitörésére annyira fejüket vesztették, hogy szerteszét porzottak, mert azt hitték, hogy rájuk szakad az ég: *aiebant . . . caelum in se ruere* (Liv. XL. 5).

Az ókori kelták át meg át vannak hatva az égszakadás lehetőségének gondolatától, mint ez klasszikus írók tanuságából és az ó-ír epikai irodalomból kitűnik. Mikor N. Sándor az Adria mellett lakó kelták követeitől ivás közben azt kérdezi, hogy mitől fének a kelták leginkább, a követek így felelnek: „semmitől, kivéve, hogy az ég rájuk szakad“: *Οὐδὲν, πλὴν εἰ ἄρα μὴ ὁ οὐρανὸς αὐτοῖς ἐπιπέσοι* (Strabon VII. 3. 8). S mikor ugyanaz a N. Sándor szövetséget kötött a dunai keltákkal, a követség a következő esküt tette le: „Ha meg nem tartjuk a szerződést, szakadjon ránk az ég és zúzzon össze...“ (Arrianus, *Anabasis* I. 4. 7—8). — Az ó-ír epikai irodalomban valóságos közhely az égszakadás. „A cúalngei tehén-rablás“ c. eposzban Sualtam hős levágott fejének folytonos kiabálására, hogy az ellenség gyilkolja a férfiakat, elrabolja a nőket s elhajtja a teheneket, Conchobar király ezt mondja: „Ez a kiabálás mégis csak túlságos egy kissé, mert még felettünk van az ég!...“

De ha az égboltozat a csillagok záporával a föld vár-arcára nem szakad (*mono thaéth in firmiment cona frossaib rélland bar dúnad-gnúis in talman*), ... minden tehenet és minden nőt visszahozok istállójába és udvarába" (Táin bó Cúalnge, ed. Windisch, I. 4751—4757). S mikor a döntő ütközetben Conchobar király elhagyja helyét s környezetére bizza a hely védelmét, harcosai így felelnek: „Tartani fogjuk ezt a helyet, mert még felettünk van az ég!... S ha az égboltozat a csillagok záporával a föld vár-arcára nem szakad... egy hüvelyknyit sem fogunk hátrálni!" (Táin, I. 5975-5979).

A felsorolt helyek csak egy kis hányada annak, amit még föl lehetne hozni. De annyi is teljesen elégséges annak kimutatására, hogy az égszakadás képzete Indiától Erinig körülbelül minden indo-európai népnél megvolt s nem pusztá rhetorikai hiperbola volt, hanem a néphitben gyökerezett. Az ég maga kőből vagy fémből való tetőzet (boltozat, kupola) volt. Az ó-ind *ásman* és a neki megfelelő ó-iráni (avestā) *asman* szó „ég” és „kő” jelentésű, s hogy a „kő” jelentés az eredeti, azt bizonyítja többek között az ószláv *kamy*, litván *akmū* „kő”. A görög Οὐρανός jelzője sokszor χαλκεος „érből való” (Theogn. 188. Hom. Ilias XVII. 425. Pind. Pyth. X. 27).

Az égszakadás képzete tehát, úgy látszik, indo-európai eredetű. Hogy valóban így áll-e a dolog, annak eldöntését a folk-lore adeptusaira kell bíznom.

FINNUGOR SZÓRENDI KÉRDÉSEK.

Irta Kertész Manó.

— Első közlemény. —

I. A nyomatéktalan mondat szórendje.

A magyar nyelv története folyamán igen gazdag és változatos szórendet fejlesztett ki. E gazdagság és változatosság, amely többnyire értelmi és érzelmi különbségek kifejezésére szolgál, nagyon megnehezíti a szórendi törvények kutatását. Hiszen gazdag és értékes szórendi irodalmunknak¹ alig van olyan törvényszerű megállapítása, amelynek érvényességét kivételek nem korlátozzák. Nyelvünknek emlékekben élő, viszonylag rövid története is csak nagyritkán világosít fel bennünket abban a tekintetben, hogy mit kell ősi sajátságának és mit újabb fejlődés eredményének tartanunk, mert hiszen már legrégibb nyelvemlékeinkben szinte valamennyi ma élő szórendi kapcsolat fellelhető.

A magyar szórendi kutatás nehézségeit azonban még súlyosabbaknak érezzük, ha az idetartozó jelenségeket összehasonlító szempontból akarjuk vizsgálni és azt kérdezzük, hogy a magyar

¹ A kérdés irodalmát I. FUF. 16. k., ahol e dolgozat I. része németül, bővebb kidolgozásban már megjelent.

mondat szórendjében melyek azok az ősi sajátságok, amelyek nyelvünket a többi fgr. nyelvhez kapcsolják. Mert igaz ugyan, hogy a legtöbb fgr. nép meglehetősen kezdetleges műveltségi viszonyok között él és az is kétségtelen, hogy primitív népek nyelvének a fejlődése is lassabb ütemű az olyan népekénél, amelyek a társadalmi és gazdasági fejlődés magasabb fokára jutottak; de viszont az is kétségtelen, hogy az a jó néhány ezer esztendő, amely a fgr. népek különválása óta lefolyt, e nyelvek fölött sem haladt el nyomtalanul s p. o. a vogul és az osztják mondat szerkezetet sem hagyta egészen érintetlenül.

Ilyenformán a magyar szórend történeti fejlődésének tisztázatlan volta az összehasonlító kutatást is lebirhatatlannak látszó nehézségek elé állítja. A kutató azonban, akit e nagy tárgyi nehézségek már úgyszólván óvatosságra intenek, valósággal bátorságát veszti, hogyha Wundt-nak a szórendről való felfogását olvassa.

Wundt elmélete szerint a nyelvek őskorában teljesen szabad volt a szórend, melyet mindig csak a mondat kimondása pillanatának lélektani körülményei határoztak meg. De azért tagadhatatlan, hogy némely, egészen kezdetleges fokon álló nyelvekben határozott szórendi törvényeket lehet megállapítani. Arra a kérdésre azonban hogy e primitív nyelvekben milyen okok állandósítottak bizonyos szórendi formákat, Wundt nem tud feleletet adni. Szerinte csak akkor lehetne e kérdést megoldani, hogyha valamelyik nyelv története folyamán megfigyelhetnők azt a mozzanatot, mikor egy-egy szórendi forma állandósulása megkezdődik; ez azonban lehetetlen. Azon okok egyikét, amelyek a szórendi törvényeket létrehozhatták, Wundt abban a hatásban látja, amelyet e tekintetben a közmondások, szállóigék, egyes költők és mythosok állandó fordulatai gyakorolhattak. A szórend állandósulásának őseit tehát nem lehet felderíteni; viszont ez ősök hatóerejének elhomályosultával a szintén kifürkészhetetlen asszociáció is elősegíthette bizonyos szórendi képletek uralomra jutását. Az asszociációnak éppen ez a törvényekbe nem foglalható és sokágú volta teszi érthetővé, hogy sokszor egészen közeli rokonságú nyelvek szórendje egymástól feltűnően különböző fejlődést mutat. Ezért Wundt azt hirdeti, hogy a nyelvek rokonsági viszonyainak megállapításánál a szórendnek sokkal csekélyebb a bizonyító ereje, mint más jelenségeknek, pl. a szóképzésnek vagy ragozásnak.

Az említett tárgyi nehézségek és a Wundt fejtegetéseiből kisértő kétség talán engem is elijesztettek volna attól, hogy összehasonlító szórendi kérdéseket feszegetsek, hogyha egy régebbi munkámnak legfőbb eredményéül nem éppen egy szórendi törvény kerekedett volna ki anélkül, hogy a szórend lett volna kutatásom tulajdonképpeni tárgya.

Finnugor jelzős szerkezetek c. akadémiai pályamunkám (UF. 17. sz.) legfontosabb megállapítása az a tétel, hogy a fgr. nyelvekben a jelző megelőzi a jelzett szót. Ha csak a jelzőül használt melléknévre gondolunk, nem találunk e tételben

semmi olyat, ami a fgr. nyelveket különösképpen jellemzi, mert hiszen a melléknévi jelző a legtöbb európai nyelvben a jelzett szava előtt áll. De ha a főnévnek és határozónak sokféle jelzői szerepét vizsgáljuk, akkor az említett törvény a magyar mondatnak egyik olyan sajátágára világít rá, amely a szomszéd nyelvektől megkülönbözteti és messze keleten élő rokonaihoz fűzi.

Csak néhány ilyen természetű jelenséget akarok itt újból megemlíteni.

a) A tulajdonnév a jelző az ilyen kapcsolatokban, mint *János bátyám, István öcsém, Béla király, György úr*, amelyekben az indogermán nyelvek szórendje éppen ellenkező (n. *mein Bruder Johann*), viszont a legtöbb fgr. nyelv a magyarral megegyező: vog. *Kuosi jaiuu-pu* 'K. atyámfia'; votj. *Isak uurom* 'I. barátom'.

b) Hasonló a helyzet a földrajzi nevek jelzős szerkezeteiben: m. *Tisza folyó, Badacsony hegy*; vog. *Tuopel nš* 'Tobolszk város'; mord. *Mařez vële* 'M. falu'.

c) Nem kevésbé feltűnő az indogermán nyelvekkel szemben a vezeték- és keresztnév elhelyezése: *Kovács Péter, Istvánfi Miklós*; vog. *Päkin-pi* 'Mikola', 'Pákinfi Miklós'; votj. *Ivan pi* 'L'ogor', 'Ivánfi György'.

d) Éppen így egyezik a magyar és több fgr. nyelv abban, hogy a jelzői szerepű határozó jelzett szava előtt áll: *Nóé idejében való népek* 'die Menschen zu Noahs Zeit'; a *testében való sebek* 'les blessures sur son corps'; vog. *Polém-tumen vätat älné jelpin matät* 'a P.-tó partján levő szent helyen'; votj. *mudorën višäm-berä* 'a mudorban [való] imádkozás után'.

A fgr. nyelveknek ez alapvető sajátágban való egyezését látván, a tárgyi nehézségek és a Wundt kétségei dacára sem tarthatjuk a magyar szórend összehasonlító kutatását egészen reménytelennek.

De mindenek előtt egy nagyon fontos módszertani kérdést kell tisztáznunk: meg kell vizsgálnunk, hogy az említett nehézségekre való tekintettel melyek azok a szórendi jelenségek, amelyek az összehasonlító kutatás tárgyául szolgálhatnak.

A fgr. összehasonlító mondatban csakis primitív, vagy nagyon egyszerű mondatbeli viszonyok vizsgálatával foglalkozhatik. A fgr. nyelvek szerkezetét ismerő nyelvésznek alig juthatna eszébe, hogy teszem a magyar *hogy* kötőszavas mondatokat a rokonnyelvekkel egybevetve tárgyalja; mert a nyelvtörténet is, az elmélet is annak a feltevésére utasít bennünket, hogy az efajta mondatok csak a nyelvfejlődésnek magasabb fokán lépnek fel s ezért az esetleges egyezéseket nem tekinthetnők az ősi rokonság bizonyítékainak.

Az előbb említett szerkezetek egészen primitív mondatbeli viszonyt mutatnak: a jelzős szerkezetek a legősibb kapcsolatok közé tartoznak. Van ugyan egy elmélet, amelyik szerint a jelző a nyelvfejlődésnek viszonylag késői fokán lép fel, de nem ismerünk egyetlen nyelvet sem, amelyiknek a története ez elméletet támogatná.

A jelzős szerkezeteknek primitív voltukon kívül még két fon-

tos tulajdonságuk van, amelyek következtében az összehasonlító kutatásra különösen alkalmasak: az első az, hogy a jelzős szerkezetekben érvényesülő törvényszerűség kivételnélküli, a második meg az, hogy e törvényszerűséget a magyar nyelvnek emlékekben élő története folyamán semmiféle változás nem érte. A melléknévi jelző például a HB. korában éppen úgy változatlan, mint manapság és a jelzőül használt főnévvel és határozóval együtt éppen úgy a jelzett szava előtt áll, mint mai nyelvünkben. Ez a megingathatatlan állandóság jogot ad nekünk arra a feltevésre, hogy e kapcsolatokban nyelvünknek alapvető szerkezeti elemeivel van dolgunk. A bernük megállapított szórendi törvényről tehát joggal állíthatjuk, hogy ősi soron kelt; e feltevést aztán az összehasonlító kutatás igazolja is.

Ha már most az összehasonlító szórendi kutatás terén egy lépéssel előbbre akarunk haladni, a magyar szórend gazdag változatosságát látva azt a kérdést kell felvetnünk, vajjon találunk-e nyelvünkben olyan szórendi jelenséget, amely egyszerű mondatbeli viszonyban a legrégibb idő óta változatlan és kivételnélküli.

Fogarasi törvényéből kiindulva rámutathatunk egy ilyen szórendi jelenségre. Fogarasi törvénye¹ azt mondja, hogy „a hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módon lévő ige, a többi szók előbb-utóbb állhatnak sakármely renddel következhetnek, p. o. tegnap a játszótérben voltam, vagy: a játszótérben voltam tegnap“.

Már Fogarasi észrevette, hogy ez a törvény nem kivételnélküli és hogy az úgynevezett összefoglaló kifejezések mint *valamennyi, minden, sokszor, mindenütt* nem engedelmességek neki; ezek ugyanis hangsúlyosok, mégsem állnak közvetlenül az ige előtt akkor, hogyha az igenek még egy bővítménye van; ilyenkor a második bővítmény hangsúlytalanul az összefoglaló kifejezés és az ige közé kerül: *Ők mindhaláláig egymás mellett lesznek* (Thaly: VÉ. I. 65).

Azonban Fogarasi törvényét kivételnélkülinek tarthatjuk, ha érvényességét a nyomatéktalan mondatokra korlátozzuk. „A nyomatéktalan mondat célja valamely, az alanyra vonatkozó tény, vélekedést, ítéletet egyszerűen kifejezni, közleni másokkal, más részletek kiemelése, vagy az indulat belejátszása nélkül. Legtöbbször elbeszélésben és higgadt fejtegetésben alkalmazzuk.“² Az ilyen nyomatéktalan mondatokban Fogarasi törvénye a legrégibb nyelvemlékek óta kivételnélküli: nyomatékos bővítményük mindig közvetlenül az ige előtt áll. „A bővítmény mintegy összetételt, egységes kifejezést alkot az igével, a kettőt egy hangsúly alá, a bővítmény hangsúlya alá foglaljuk. Azért a leggyakrabban előforduló bővítményeket, nevezetesen az igekötőket

¹ Athenaeum 1838. I. 243.

² Simonyi NyF. 1 : 7.

egybe is írjuk ilyenkor az igével. ⁴¹ Más nyelvekben is rendszerint hangsúlyos az ige bővítménye, de a legtöbb indg. nyelvben az ige után áll: a *gyermek felkel*; n. *das Kind steht auf*; ang. *the child gets up*.

Vessünk egy pillantást először is a leggyakrabban előforduló bővítménynek: az ige kötőnek a szórendjére. Az ige kötők szórendjének vizsgálatát érdekessé teszi az a körülmény, hogy használatuk terjedését és gazdagodását még nyelvemlékeinkben is megfigyelhetjük. Most csak megemlítem, hogy a 16. és 17. századból való nyelvemlékeinkben még sokszor találkozunk olyan ige kötő nélküli igékkel, amelyeket manapság csak ige kötővel mondhatunk; pl. *sokan vesztenek*, *sokan sebesedtenek* e. h. *sokan elvesztenek*, *sokan megsebesedtenek*. Az indg. nyelvekben az ige kötőnek ősi multja van és sokszor annyira egybeolvad az igéjével, hogy teljesen elhomályosodik és jelenlétét csak a tudományos elemzés tudja kimutatni (p. n. *bleiben*: *gót bi-leiban*; *fressen* < *ver-essen*).

Az ige kötő tehát nem tartozik a magyar nyelv ősi birtokállományához; ennek nem csak az a bizonyítéka, hogy nyelvemlékeinkben még szűkebb a használata, hanem az is, hogy a legtöbb fgr. nyelv máig sem fejlesztette ki; a magyaron kívül csak a vogulban és az osztjákban találkozunk vele; ez a körülmény is nyomatékos bizonyítéka az ugor nyelvek szorosabb egybetartozásának.

Azt a feltevést, hogy a magyar ige kötő kialakulása az obi-ugor népek együttélése korában kezdődik, nyomatékosan támogatja az a jelenség, hogy a vogulban és osztjákban nemcsak általánosságban beszélhetünk a magyarral egyező használatu ige kötőről, hanem hogy éppen a két legelterjedtebb magyar ige kötő, a *ki-* és *el-*etimológiai megfelelője az obi ugor nyelvekben is ige kötőül szerepel: vog. *kwon-kwāli* 'kimegy', *il-taps* 'elszakadt'; osztj. *kim-ēdēs* 'kiment', *il-χojs* 'elfeküdt'.

Ha már most a magyar és az obi ugor ige kötők szórendjében egyezést találunk, akkor ezt az egyezést joggal tarthatjuk e nyelvek közös sajátosságának. Márpedig a vogul és osztják ige kötő nyomatéktalan mondatban szintén az ige előtt áll: vog. *mišāχ-pū kun-kāls* 'a macskafiú kiment' (Vog. NGy. 4:352); *kāti il-taps* 'keze elszakadt' (uo. 4:345); — Osztj. *lou kim-ēdēs* 'ő kiment' (UF 15:9); *jaŋelāl joŋo-lwŋsəŋen, il-χojsəŋen* 'két testvére bement, lefeküdt' (uo. 56).

Ámbár az ige kötő eredetét az ugor közösség korában kell keresnünk, a nyomatéktalan mondat igéje előtt való elhelyezkedését mégis ősbibb, finnugor szórendi jelenségnek foghatjuk fel. Mert hiszen az ige kötő mondattani szerepére nézve egyértékű az ige egyéb bővítményeivel, márpedig a hangsúlyos bővítmény (tárgy, határozó) nemcsak az ugor nyelvekben, hanem más fgr. nyelvekben is közvetlenül az ige előtt áll. Bőséges anyaggal igazoltam ezt az állítást a FUF. XVI. kötetében (54 s. köv. l.), itt csak mutatóba közlök néhány

példamondatot öt fgr. nyelvből: a magyarból, vogulból, osztjából, votjából és cseremiszből:

Magyar: *Uj szita szegen függ* (NyF. 34:117); *éhes dtsznó makkal álmodik* (uo. 111); *Fehér László lovat lopott* (Népk. Gy. Ujf. 7:3.)

Vogul: *ānšux mănē ili*, az öreg a mezőre megy' (VNGy. 4:344); *pār khum iāūt khoškant*, a fekete ember tüzet csíhol' (uo. 4:404).

Osztják: *yan xat pēlā manās*, a király a ház felé ment, (UF. 15:124); *χum βat kātis iβr'let*, a habok ketté válnak' (uo. 175); *sāuor pām lil*, a nyul füvet eszik' (uo. 1).

Votják: *ačiz gur-vilā tuboz*, maga a kályhára mászik' (Votj. Népk. Hagy. 109); *ton tuž no tuž žec ulod*, te igen-igen jól élsz' (uo. 52); *mon gozi piniško*, én kötelet fonok' (Wichmann, Sprachproben 2:52).

Cseremisiz: *iūder kuβan ōeke kaja*, a leány egy asszonyhoz megy' (JSFOu. 7:4); *acaže βeš βatēm naleš*, az atyja másik asszonyt vesz' (uo. 6).

A magyarnak ez a fgr. szórendi sajátága az indogermán nyelvekkel szemben legfeltűnőbb az állítmányi névszó esetében, azaz mikor a *van*, *lesz* igék egy-egy főnévvel vagy melléknévvvel együtt szerepelnek állítmányul. Azt mondják: *János katona lesz, az ég felhős volt* — de a megfelelő német, francia, angol vagy más indog. mondatban az állítmányi névszó az ige után következik: *Hans wird Soldat, der Himmel war bewölkt*. A *van*, *lesz* kiegészítőjének ez az ige előtt való elhelyezkedése a magyarban kivétel nélküli; csak a moldvai csángóknál hallhatók efajta mondatok más szórenddel: *ez a kád elein őlt teli* (Nyr. 10:203); e mondat minden magyar fülnek idegenül hangzik és nyilván igaza van Munkácsinak, aki a különben is erős oláh hatás alatt álló nyelvjárásnak e szórendjében idegenszerűséget lát.

Vogul: *Am Oqs-ōter-ānšux ōsēm*, én az obi fejedelem-öreg vagyok (VNGy. 2:232); *nou in-pēl vēr-khar āsēm*, te még fiatal vagy' (uo. 4:354).

Osztják: *nvr āngi ōsēm*, te anya vagy' (UF. 15:86); *mā ādām ōsēm*, én rossz voltam' (uo. 34).

Votják: *ta bakatir val*, ez hős volt' (Votj. Népk. Hagy. 62.); *tenad der-sied čuž vėlām*, a te hajad sárga volt' (uo. 224).

Cseremisiz: *tiñ šim(e) ulat*, *moñ oš ulam*, te fekete vagy, én fehér vagyok (JSFOu. 7:1); *pašaštešegēc kupeč lie*, a munkásból kereskedő lett' (NyK. 3:100).

Ha az eddig felhozott bizonyítékokat megszerezzük még azzal, hogy a mordvin nyelv újabb feljegyzésű szövegeiben ugyan indogermán-szabásu a nyomatéktalan mondatok szórendje, de régebbi szövegekben, valamint az állandó szerkezetű közmondásokban, találós mesékben a most fejtegetett szórendet találjuk, akkor nyilván teljes joggal tarthatjuk fgr. szórendi törvénynek azt a tételt, hogy a nyomatéktalan mondat hangsúlyos bővítménye az ige előtt áll.

(Folytatjuk.)

TÉR ÉS TÉR-

Irtá Munkácsi Bernát.

Nyelvünk szókincsében egy *tér* névszót s két egymástól különálló *tér*-igét ismerünk. A *tér* névszóról Szily Kálmán kimutatta a Magyar Nyelvújítás Szótárában (I, 334), hogy 'spatium' értelemben csak 1757 óta használatos s hogy Budapest *tereit* még 1833-ban is 'piacnak' nevezték, így: Széna-piac, Hal-piac, József-piac stb. A régi nyelvben a *tér* jelentése 'tágas' ('planus, spatiosus, amplus, laxus'), különösen helyre vonatkoztatva: *tér föld, tér völgy, tér út* (NytSz.). Ennek a *tér* szónak pontosan megfelelő egyezése a rokon nyelvekben: Irtisi osztják *teri*, *ter* = vogul *tarä* 'tágas, nyílt, szabad, gyér fajú (hely)', pl. *teri Ás* 'tágas (medrű) Ob', *tera taraja töxuntet talna* 'wenn er einen freien Raum findet' (Patkanow, Die Irtisch-Ostjaken II, 66, 67; Irtisi-osztják Szójegyzék, 166: *teri*, *ter* 'frei von etwas; leer, rein'); ellentéte: *juŋin tarä* 'fás hely' ('bewaldete Stelle' uo.); vog. *tarä mö* 'tágas, gyérfajú hely' (Vog. Népkgy. II, 0717). A 'tágas, téres' jelentésű magy. *tér* szóval kétségtelenül egybetartoznak a *terjed*-, *terít*- (melynek a régi nyelvben kitetsző alapjelentése: 'extendit, expandit') s *terül*- (a régi nyelvben: 'extenditur'), mely utóbbiaknak föltehető igei alapjára utalnak a votják *ter*-, *tär*- 'Raum finden, hineingehen, Platz haben' (pl. *iskal ösáli pirniŋ ug täŋ, šŋr piči pasä-no täŋä* 'a tehén az ajtón bemenni nem fér, az egér a kicsi lyukba is belefér' Votj. Szót. 349) = zürjén *tör*- 'Platz haben od. finden, einen Platz einnehmen, hineingehen; Raum haben, fassen, hindurchgehen, hindurchreichen' (innen: *töran* 'geräumig'; Wiedemann, Sürjen. Wb.), izsmai zürjén *ter*- id. (Wichmann, Wotjakische Chrestomathie mit Glossar, 111).

Budenz az ő Magyar-ugor Szótárában (211. l.) e zürjén-votják szóval a 'férfi' jelentésű magy. *tér*-igét (pl. 'széles az én ökröm szarva, nem *tér* az istállómba', 'nem *tér* a bűribe' MTjsz.) magyarázza s Szinnyi „Magyar Nyelvhasznításában“ (148. l.) is megtaláljuk ez egybevetést (>zürj. votj. *ter*- 'elfér', hol votják alak gyanánt *ter*- pótlendő, amint e szót az idézett helyen Wichmann is jegyzi). Azonban minden feltűnő hang- és jelentésbeli egyezés mellett baj van e szóhasznítással, amennyiben a NyTSz.-nak a *tér*-igére és származékaira vonatkozó számos adata közt csak egyetlen kései adat találkozik a 'férfi' értelemre, még pedig a Pápai-Páriz Szótárnak 1767-iki Bod-féle kiadásából („Alig *ternek-el* a házban: aedes vix capient“). Ez a körülmény igen kétséssé teszi a 'férést' jelentő *tér*-igének régiségét s arra a föltevésre indít, hogy nem egyéb ez a *tér*-, mint a *fér*-igének s a régi nyelvben 'téres' értelmű *tér* névszónak egymásra való hatásából eredt kombinált szóalkotás, mely nyilván a népnyelvből újabbban (talán csak a 18. században) hatolt az irodalmi nyelvbe. Eszerint a zürjén-votják *ter*-, *ter*-, *tör*- 'férfi' a magy. *tér*- 'férfi' igétől külön választandó.

A másik *tér*-igét, mely a *be-tér*, *meg-tér*, *el-tér*, *vissza-tér* stb. igekötős szerkezetekben gyakori szava beszédünknek, Budenz

egynek veszi az előbb tárgyalt *tér-* igével; de könnyen meggyőződhetünk róla, hogy e két cselekvésszó alapértelme gyökeresen eltér egymástól. A Nyttört. Szót. idetartozó minden cikkéből világosan kitűnik, hogy e második *tér-* lényegében 'fordul' (ebből fejlődve: 'fordulva megy') jelentésű s hogy ennek megfelelő szavakkal fordítják a régi s újabb szótárak is. Ime néhány példa: *Tery een* hozyam uram: *convertere* domine (KulcsC.), estve koron *ternec* vala hazokhoz (NádC.), latuan Jesus hogi illien nagon keserőgne az ő anya a zent azzoniokal, hozaiok *teruen* monda (VeszprC.), a gisződelmes hadbol haza *tert* (DebrC.). Mind e példákban a *tér-* értelemváltozás nélkül helyettesíthető a 'fordul' igével. A szótárakban is fordítása: 'revertor, convertor' MA., 'umkehrten' PP. Szintígy tapasztaljuk a 'fordul' értelmet az igekötőkkel való összetételben, pl. *be-tér*: 'deverto' C., 'divertor' MA. (Janos el tawozwan hw twlók *teree be* Jerwsalemben, JordC.); *el-tér*: 'deverto, recedo' C., 'digredior, revertor, divertor' MA. (esmeg *el* haza *terók*, DebrC.; kely fel és fuss, míg nem *teer* a te batyadnac dühössege es míg az ő haragya terolad *elteer*, Heltai); *ki-tér*: 'diverto' C., 'divertor, deflecto' MA. (*ki tere* az utból: 'avertit se de itinere', Károlyi); *meg-tér*: 'revertor' C., 'wiederkehren' PPB. (*megterók* az else hazamban: 'revertar in domum meam', JordC.; *megtere* az ő lelke: 'reversus est spiritus ejus', Heltai). Képzések: *téregét*: 'gyro, roto, verso' MA. (sockaig ott *forgatta* és *teregőtte* magát, Heltai); *téreng* a. m. 'tekereg, forgatja magát' (*tekergőssen...* szaladoznac ez *térengő* kigyoc. MA.); *térés*: 'conversio' C. MA., 'Bekehrung' PPB.; *térít*: 'convertor' MA. stb. A MTájszótárban is: *téringez-ik* (Cslk m.) 'többször megfordul az eke elé fogott marhákkal', *még-térít* = 'megfordít' (pl. megtérítte az ökröket).

E 'fordul' alapjelentéssel igazolt *tér-* (régi *tér-*, Helt. *ter*) ige megfelelőjét a *törökség* körében találjuk. Ez az altaji, teleut, sor *tār-* 'sich im Kreise herumdrehen, sich an einer Stelle bewegen; einen Umweg machen, vorbeireiten' (Radloff, Wbuch d. Turk-Dialekte, III, 1060), melynek igen kiterjedt szócsaládjához tartoznak: volgai tatár *tägär-ä-* 'rollen, um sich selbst drehen' (uo. 1031) | csagataj. *täkir* 'rund; Kreis' = krimi tatár *däwir* 'die Drehung in die Runde' (uo. 1020, 1693) | oszmán, azerbajdsán, krimi *täkär* 'Wagenrad' (uo. 1017) | csagataj *tägr-ä* 'rundherum, im Kreise; Umkreis, Umgebung' (uo. 1038) = oszm. *dävrä-* 'tour' *dävri* 'au tour' (Samy bey) = csuvas *tavra* 'körben, körül' (Paasonen, Csuvas Szój. 159) | csagataj *tägr-ük* 'rund, abgerundet' = oszmán *dävrik* 'mit umgebogenen Rändern' (uo. 1039, 1694) | baraba-tatár *tägär-äk*, altaji, teleut *täxär-äk* 'Kreis, Ring' (uo. 1031, 1032) | csagataj, kún, baraba-tatár *tägir-män*, keleti török *tägür-män*, oszmán *däjr-män* 'Mühle' (tkp. 'forgó'; uo. 1035, 1038, 1663), oszm. *däjrmi* 'rund; Kreis' (uo. 1664). Továbbá a mongolság terén: khalkha *tekre-* 'visszatérni, visszafordulni' ('vozvraščatsja' Golstunskij, Mongolsko-russkij Slovarj III, 99), burját *tekeri-, texeri-, tegerü-* id. (Podgorbunskij, Russko-mongolo-burjatskij Slovarj, 36. 1.). A magyar *tér-*,

tér- alak keletkezése a *gyül-* (rég *gyél-*, *gyöl-*) < tör. *jýýil-*, *jýýil-*, *gyür-* < altaji *jýýir-*, *gyür-* < tör. *joýur-*, *juýur-*, *bölcs* (rég *böcs*, *belcs*) < tör. *bögüci (gagauz *büdzü* 'varázsoló') s más hasonló hangalkatú, törökből eredő magyar szók mintája szerint **tävär-*, **tävir-* < *tägär-*, *tägir-* hangfejlődésen át gondolható, melyben a föltett *g* > *v* hangváltozás már a törökség körében jelentkezik (vö. csuv. *tavra*, oszm. *dävrä*). Igen lehetséges, hogy a 'hangzóközi *v* kiesése is már a szó eredete helyén ment végbe (magy. *tér-* < **täär-* < **tävär-*), amint ezt az altaji *tär-* alaknál látjuk s a *gyül*, *gyür*, *bölcs* szóknál is föltehetjük. A magyar hangtörténetben tudvalevőleg ugyanily alakulatok a *lén*, *tén*, *vén* ~ *lön*, *tön*, *vön* stb.

Az itt kimutatott török *tägär-* = altaji *tär-* 'fordulni, forogni' igének transitív alkalmazása is több adattal igazolható. Ilyenek: csagat- *täkri-* (*täkrii-*) 'fordítani, tekerni' (Sejkh Szulejmán szótárában az oszm. *cävir-*, *dävir-*, *döndür-* szókkal fordítva, 110. l.) = oszm. *dävir-* 'drehen, wenden, umkehren, zurückkehren' (Radloff, Wb. III, 1693), csuv. *tavör-* 'fordítani, megfordítani' (Paasonen, Csuv. Szójegyzék 159, Asmarin, Materialy 308), melyekből reflexivum: csagat. *tägrän-* 'einen Kreis bilden, sich drehen, sich im Kreise bewegen' (Radl. uo. 1039) = csuv. *tavörön-* 'megfordulni, visszafordulni (az úton' Paasonen uo.). A mongolban megvan a *tekeri-* igének 'umdrehen, umkehren' ('povorotitj, povernutj') transitív jelentése (Schmidt, Mong. Wb. 241). E török-mongol igének átvétele *teker-* szavunk, amint ezt másutt kimutattam (l. Keleti Sz. 5: 357).

A *teker-* és *tér-* ('fordul') igék tehát egy közös tőnek hajtásai. Mindkettő, mint jövevényszó, a török **tägär-* átvétele; de amaz transitív értelmében s a *täkär*, *täkri* névszói sarjakban, valamint a mongol *tekeri-*, *tekre-* igealakban mutatkozó hangváltoztatban (mely a *béka* < tör. *baka*, oszm. *baça*, *baga*; *bika* < tör. *buka*, *buça*; *iker* < tör. *ikiz*, csagat. *ägiz*; *ökör* < tör. *ökiiz*, *ögüz*; *béko* < oszm. *bukaçu*, tat. *böçau* stb. török eredetű magyar jövevényszavakban is jelentkezik), emez intransitív értelmében s a csuv. *tavör-* < **tävär-* hangalakjában került hozzánk. Ez is arra vall, hogy az a törökség, melyből a magyar nyelv régi török elemei eredtek, éppenséggel nem volt egységes, hanem több nyelvjárásra oszlott, amint ez a szókezdő török *j*, *s*, *č* s a szóvégi *-g*, *-k*, *-n*, valamint az *a* és *u* hangzók többször tárgyalt különféle hangmegfeleléseiből is következik. Könnyen megérthetjük ezt, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar mai hazája területén is egy évezred alatt avarokkal, kazarokkal, kúnokkal, bessenyőkkel, oszmánokkal s mint utabban Melich bizonyítja, török-bolgárokkal is, tehát hat török fajú néppel állott történeti s néprajzi érintkezésben. Bizonyára nem volt ez különben kaukázusvidéki régi hazájában sem, hisz ez volt a nyugat felé özőnlő ázsiai népek országútja s első telephelye. Föltehetjük, hogy az a kaukázusi bolgár nép, melynek több törzsről Chorenai Mózes megemlékezik s melynek nyelvéből nézetem szerint a magyar nyelv régi török elemei nagyobbrészt származnak, különféle eredetű s nyelvjárású török népeknek volt összetétele.

SIPULUSZ NYELVE.

Irta **Bebesi István.**

— Első közlemény. —

A komikum, humor és szatira, ha nem is elhanyagolt, de mindenesetre vitás területe az esztétikának. Bérczy Károly, Dux Adolf, Reviczky Gyula, Hantz Jenő, Hudyma Emil, Szigetvári Iván és mások elismerésre méltó fejtegetései mellett, sőt Henry Bergsonnak „A nevetésről” szóló jeles műve ellenére is sokat lehet és kell még e fogalmakról tárgyalni. Az esztétika ez elemeinek stilisztikai vizsgálata pedig már szinte parlagul elhanyagoltnak mondható. Annál sajnálatosabb ez a tény, mert eme területnek poétikai és stilisztikai vizsgálata érdekes és értékes tanulságokat nyújt a nyelvésznek és viszont a nyelvész megállapításai előbbre vihetik az esztétikai ismereteket. Ez alkalommal a kiváló magyar humorista emlékének hódolok, midőn Sipulusz nyelvének a sajátosságait kutatom.

Előljáróban megkockáztatom azt a véleményemet, hogy *e nagy íróban sokkal mélyebben fogantak a komikum gyökerei, mint a komoly érzéseké*, — ha még oly komolyak, mélyek és őszinték is érzései a Korhadt fakesztekben, az Elnémult harangokban. A komoly érzések és a komikum e kétarcú Janusáról tisztán nyelvi alapon merem ezt állítani. Igen! Irodalmi lényegét tekintve ő először Sipulusz és csak azután Rákosi Viktor. Mellőzöm mindazt, amivel állításomat az író fejlődéséből, életéből, műveiből esetleg bizonyítani lehetne; részemről biztosnak vélt ítéletet építék arra a tényre, hogy a nyelvésznek és stíluskutatónak összehasonlíthatatlanul több mondanivalóval szolgál a komikum körében, mint a komolyság területén. *Nyelve sokkal egyénibb vágású, művészibb, eredetibb, újabb ott, mint itt. Sokkal alkotóbb ott, mint itt.* Azt mondhatnám a komikum nyelvi formáit tekintve expresszionista művész. Elég, ha hivatkozom a köztudat előtt is ismeretes Sipulusz-féle nyelvi fordulatokra, melyek mind a komikum területére esnek és semmiféle aequivalensük sincs a komoly területen. Sipulusz, mint afféle nyelvművész, szívesen alkot új szókat, szókapcsolatokat, mind képzés, mind összetétel útján, de szinte valamennyi a komikum uralkodása alatt születik, míg a komoly hangulatkörben nehéz volna csak néhányat is találni. Általában — mint alább látni fogjuk — egész sereg sajátos nyelvi mechanizmust állít a komikum szolgálatába. *Kifejező képessége sokkal erősebb, fürgébb, bátrabb, színesebb, mihelyt a komikum terére lép.* Ez bizonyítja, hogy sokkal inkább elemében érzi magát a komikus hangulatkörben, mint a komolyban. Egyszóval Sipulusz nagyobb művész, mint Rákosi Viktor.

Valamely író nyelvi sajátosságait minden csoportosítás nélkül felsorolni kevésbé tanulságos; csoportokat alkotni viszont meg lehetősen nehéz, mert a például választott idézetek nem csupán a csoportcímnek megfelelő nyelvi sajátosságokat tartalmazzák, ha-

nem egész sereg más sajátságát is egyidejűleg s így más csoportokba is sorolhatók. Még tovább növeli a nehézséget az, hogy olykor maguk az egyes csoportok annyira rokon vagy hasonló természetűek, hogy a példák nehezen választhatók szét vagy a szétválasztás után is vitathatók. Nagyban és egészben nem akarom elszalasztani a csoportosítás előnyeit, de az én célom most nem kívánja meg logikai hajszájak időrabló szétfésülését. Ily felfogás mellett készült az alábbi csoportosítás.

I. Sipuluszi fordulat vagy Sipulusz-féle szókapocs.

A „Sipulusz-féle fordulat“ elnevezés annyira ismeretes, hogy Ferenczy Zoltán a Műveltség Könyvtárának irodalmi kötetében már ezelőtt körülbelül negyedszázaddal közelebbi meghatározás és példák említése nélkül e néven szólhatott róla.

Hogy mit értsünk e kifejezésen, azt hiszem kevésbé tudott dolog. Én magam az itt következő komikus kifejezésmódot értem rajta, csak hogy ebben nincs fordulat. Bizonyos azonban, hogy a szólásnak ez a módja valóban „Sipulusz-féle“, mert előtte alig élt valaki az effélékkel. Viszont ahol fordulat valóban van, az a kifejezésforma kevésbé „Sipulusz-féle“, mert Jókai, Petőfi, Arany nyelvében époly szerepet játszik, mint Sipulusznál. Ilyen pl. ez „Gyöngön csak egy ember halt meg a hazáért — az is ló volt.“ Kár, hogy Ferenczy Zoltán sem meghatározást, sem példát nem ad. Nem tudom kitől származik az elnevezés, de annyi bizonyos, hogy tudományos szempontból nem mondható szerencsésnek, mert a „fordulat“ szó jelentése oly széles mezőt ölel föl, hogy majdnem minden komikus kifejezésmód beleesik. A komikum alapeleme az ellentét, mely mint kifejtettem (Nyr. 53 : 5—6. 69.) pszichikai vagy logikai eredetű. Ámde minden ellentét fordulat is! Különösen annak kell tartanunk az abszolút komikum összes formáit. Ezért nem illik rá a „fordulat“ szó a komikus kifejezés valamely speciális módjára. A komikus hatást előidéző kifejezésmódok közül sajátságosan Sipuluszénak mondhatjuk azt, amely egy szónak, mint közös elemnek a segítségével két egymástól fogalomkörre és hangulatra nagyon távoleső, de nem éppen ellentétes fogalmat társít, azaz olyan képzettársítást végez, mely a közönséges halandóra meglepetésszámba megy. A közönséges halandó rendszerint a hasonlóság vagy ellentéteség segítségével társít, hasonló vagy ellentétes értelmű fogalmakat. Sipulusz a következő idézetekben oly fogalmakat társít, melyeknek egymáshoz semmi közük és csupán *egy szó azonossága köztük a kapocs*. Hála és pénzmennyiség közt a „tartozik“; gondolat és adósság közt a „merül“ ige stb. segítségével társulást hoz létre pl.

„Örök hálával és négyszázhusz forinttal tartozunk neked.“ (Polgárháború XII. fejezet.) — „Egy éjjel gondolatokba és adósságokba merülve ballagok hazafelé.“ (Az én utonállóm.) — „Sárdi Misinek hajlamai voltak a romanticizmusra és a nagyevésre. Sze-

rette a rémregényeket és a töltött káposztát. Ponson du Terrailt olvasta s gulyáshúst evett hozzá. Beszélte németül is — a vadász-kutyáival. Szóval általános műveltségű fiatalember.“ (Szaniszló úr szerenádja.) — „Engem nagyon szeretett és kívülem (be kell vallanom) a nyúlcombbot gombóccal.“ (Egy kalap.) — „Élt ötven esztendeig, fázott két óráig, haldoklott egy hétig. Hagyott a fiára 100 forintot meg egy ígéretet.“ — „Elismerem, hogy nagybátyámnak örök hálával és nyolc forint ötven krajcárral tartozom. Az örök hálával mindig is tartozni fogok, ellenben a nyolc forint ötven krajcárt nem fizetem meg. Hálával és pénzzel legjobb adós maradni.“ (A fürdőorvos.)

Ezeket és a hozzájuk hasonlókat helyesen nevezhetnők röviden „*Sipulusz-féle szókapocs*“-nak.

II. Új szóalkotás a komikum kedvéért.

A lázas ember félrebeszél, Sipulusznál a beteg macska félrenyivákol. A borszolgáló pincér: borfiú; ha idős, akkor Sipulusz szerint: boraggastyán. Aki nem iszik bort, az bornemissza; aki nem szereti a füstöt, az humoristánk szerint: füstnemissza. Akinek háza van, az háztulajdonos; akinek feje van, az természetesen: fejtulajdonos. Akinek putri a háza, az persze nem háziúr, hanem: putriúr.

Ha a felsőbb hatóság táviratot küld az alárendelt hatóságokhoz: az körtávirat, de ha valaki az összes rokonaihoz és ismerőseihez pénzkérő táviratot meneszt: az körmerénylet. Aki sokat ivott a jóból: az nyelvünk kifejezése szerint borközi állapotban van; aki pedig sárba esik, az Sipulusz szerint „sárközi állapotba“ jutott. Láthatjuk, hogy az a Sipulusz néha egész logikusan gondolkozik, mert a borközi állapot orvosi kifejezéssel élve: gyakran „sárközi állapotba megy át“.

Idetartoznak még a következők: Szerencsegyerek, szivarszomj, gyerekvilág (az összes gyermekek), gőzbérkocsi, gavallér-mágnás, kocsisdolog (v. ö. katonadolog), szellembajtárs, sáserdő, hangyország, paposkodó, kocsiszinkör (félszer, mint szineloadás helye), iszákossági rezgőrz (delirium tremens); aggastyán-apó, nyúl-kisded, pity-poty ember (más írónál pipogya v. pitye-poty), megmandulátlanít (kiveszi valakinek a manduláit) „reggel háromnegyed nyolckor Banda Marci a tizennegyedik csárdás-ujrát kezdte“. (Barnabás rabsága c. elbesz.) „Piros vére a fehér havon keresztülgözölögve issza le magát a fekete földig“. (Test és lélek.) „Itt! és odaböktém a háta mögött levő vészfékezőre“. (Pál úr.) „Egy csomó szerecsent tényleg meghittérített“. Majolika-pofa. Megmutyizzák a hatalmat. „Gombhíjjas“ hadnagy, kinek leszakadt a gombja (v. ö. foghíjjasok). „Mi kötelesek vagyunk a civilizáció nevében örömujjongani.“ Vacsoratűz: nagy vacsoráló kedv. Jézuska-kérdés, aranymezős, gyémántvirágos, kórházzagú, fél-gyermek és fél-ifjú, félrehárít az útból, suszterlegény-kar, színmezőszárga, hídalj (főnév), megtekinte-

tesuraz, „odacsípett a nyakukra az ostorral“. „Luzsénszky híres tokányfőző, valóságos tokányzszeni volt.“ Rabördög, vasszív, vaskebel, esőtavak. „A lámpa-fényes Buda fölött ott állott a fehér Gellért.“ Torbágy-pénz: Torbágy képviselőjelölt pénze. Hangját elkorteskedte. Csatakész, pletykahős, megivatlan bor, lófejű vasút, halálarc, csizmadia-jelölt, kulisszadöntő, Cézárölő, össze-összeeseküvő, ágyúdörgő, skalp-szakértő, fahang, elhangolt zongora (rosszul hangolt). Holdszerény, hipphoppozó, ajándékszivar, hogymulatás, kutya-epizód, emberboly, túrós csusza-halom, kutyatulajdonos, szóda-víz kiséret, világa-vesztett főváros (sötétségbe borult).

(Folytatjuk.)

NÉVRAGOZÁSUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Első közlemény. —

1. Az *-n* ragról.

A lokativuszi *-n* rag mind a régi, mind a népnyelvben gyakran fordul elő hosszú *nn*-nel (pl. *fánn*, *kövönn*). Budenz (UA. 391) úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy az *-n* előtt volt egy *-l* képző, s ebből az *-ln*-ből lett az *-nn*. Szinnyei (JSFOu. 23, 8:5) szerint a hosszú *-nn* a *benn*, *künn* (*kin*), *fönn*, *lenn* hatása alatt keletkezett. A rokonnyelvi adatok csakugyan arra vallanak, hogy a rag eredeti alakja rövid *-n* volt, a hosszú hang azonban nem analógiás úton támadt, hanem hangtani úton. Ez esetben éppen olyan hangnyúlás történt szerintem, mint a *-t*, *-tt* ragnál és képzőnél¹, a közép fok *-b*, *-bb* képzőjénél stb. (l. Melich, NyK. 40:380). A *lenn* nem is szolgálhatott analógiás alapul, mert maga is csak újabban keletkezett a *lë* és *fönn* keveredéséből. A NySz.-ban nincs rá egyetlen adat sem; a régi nyelvben az *alatt* volt használatban, amint Simonyi (MHat. 2:339) kimutatta. Azonban a többi határozószó sem befolyásolta az *-n* rag hosszúságát, mert azokban sem eredeti a hosszú *-nn*. A *kin*, *künn* a NySz.-ban egyszerű *-n*-nel van írva a legrégebb kódexekben és nyomtatványokban: *kin* (Calepinus, Comenius, Heltai, Monoszlai, Decsi, Zvonarics, Samarjai, Miskolczi, GKatona), *otkyn* (VirgK., Heltai), *kyn* (LevT. 1:281), *kwn* (uo. 38), *kün* (Valkai, Decsi, Molnár A.). Két *-nn* csak később fordul elő, így Rákóczi Györgynél és Gyöngyösinél. — A *fönn* alakváltozatai: *feen* (GömK.), *fën* (Molnár J.), *fen* (DebrK., CzechK., VirgK., Heltai, Bornemisza, Mélius, élegházi, Madarász); *fenn* van azonban már Károlinál, Miskolczinál, Heltainál, Illyésnél, Gyöngyösinél; 1610-ben Petkinél még *feneb valo*. — A *benn* egyszerű *-n*-nel van írva: *ben* (EhrK., BécsiK., JordK., VirgK., Hofgreff-féle

¹ A moldvai csángóknál ma is rövid *t*-vel: *hálálák-ház* 'halottas ház' (vö. *ház* Háromszek m.) Wichmann, MNy. 4:300.

énekes könyv, Prágai, Lisznyai); *itbenvalok* (Veres: Verb.), *othben* (JordK., Bornemisza), *otben* (Molnár A.); *benn* csak 1746-ban Balognál, azonban már a kódexek korától kezdve mindig kettős *-nn*-et találunk szó belsejében a *bennetlem*, *bennünket* féle alakokban. A *-ban*, *-ben* rag azonban állandóan *-n*-nel van írva. Két *nn*-el nagyon ritkán látjuk; a TMNy (652) csak ezeket az adatokat idézi: *wrasagbannes* ErsK., *kezébennis* Pázm. (magánhangzóval kezdődő szó előtt!), *fejébenn* Orczy L. Ez feltűnt már Horgernek is (NyK. 42:314), s ő úgy magyarázza a dolgot, hogy a *-ben* rag *-n*-je rövidségének oka a *fán*, *vizén*, *kövön* rövid *-n*-jének hatása. Horger más nehézséget is észrevett, azt t. i., hogy az *-l* ezekben a szókban úgy tűnt el, hogy a rákövetkező *-n*-hez hasonult, pedig ma a szótagzáró *-l* a megelőző magánhangzó megnyúlása után nyomtalanul el szokott tűnni (pl. *föd*, *bót*, *fit*, *fő*, *belű*, *enné*, *avvá*.) Ennek magyarázatául Horger azt teszi föl, hogy ez a hangtörvény csak újabb keletű, s a Halotti beszéd kora előtt az *l* hasonult a következő mássalhangzóhoz. Ilyen eset szerint a *hon* ~ *hun* 'hol' is, amely **holn* ~ **huln* > **honn* ~ *hunn*-ből fejlődött. A *hon*, *hun* azonban a régi nyelvben sohasem fordul elő két *-nn*-el írva: a *hon* (Lev T. 1:4, 224, Telegdi, Lépes), *hun* (Eszterházy T.), *hón* (Pázm., Pethő), *hún* (Heltai, Cserényi, Diószegi). A népnyelvben általában szintén rövid *-n*-nel ejtik: *hon* (Tolna m., Eszék vid.), *hun* (az egész országban), *hún* (Debrecen, Palócság). A hosszú mássalhangzós *hunn* alakra csak két adat van Bihar és Szatmár m.-ből a Nyr. két régi (6. és 8.) évfolyamából idézve. A NySz. és a NyH a *honn* 'domi' szóban is hosszú *n*-et vesz föl, pedig nyelvemlékeink egyszerű *n*-nel írják mindig: *honn* (LevT. 1:61), *hón-lakos* (Laskai), *hon* (EhrK., MünchK., ErdyK., Heltai, Istvánfi, Bornemisza, Decsi, Magyarai, Alvinczi, Molnár A., Gyöngyösi). Az nem világos teljesen, hogy a **hoz-n*-ből (vö. *haza*, *hazúl*) miképp lett *hon*; a *kin*, *kün* azonban bizonyára hasonulás vagy pótló nyújtás nélkül származott a **kiv-n*, **küv-n*-ből (vö. *kiviül*, *kivé*), mint az *ön* (vö. *övé*), *hit* (*hivő*), *lét* (levő), *ét*, *étel*, *etet* (*evő*), *it*, *ital*, *itat* (ivó), *tét*, *tett* (tevő). Az *-ln*-re végződő alakokban (**bel-n*, **föl-n*) kétségkívül nem hasonulás útján keletkezett a hosszú *-nn*, hanem fonetikai nyúlás útján, ez pedig először bizonyára a szó belsejében ment végbe. Hogy az *-l* pótlónyújtással esett-e ki, azt nehéz eldönteni. A *fenn* alakváltozatai között vannak ugyan olyanok, melyekben hosszú magánhangzót lehet látni, de ne felejtjük el, hogy alapszavában, a *fő*, *fé* szóban hosszú hang van. A *hon*, *hun* a népnyelvben is előfordul hosszú hangzóval, azonban az sem bizonyos, hogy az *-n* *hol*-alapszóhoz járult, mert nincs kizárva, hogy közvetlenül a *hón*-névmásból alakult.

2. *mindenütt*, *mindenünnen*, *mindeniüvé*.

Van egy csomó határozószónk, melyek nem az egyszerű *t(t)*, *-ul* *-ül*, *-á* *-é* ragokat veszik föl, mint pl. *fölött*, *föül*, *fölé*, hanem olyanforma végződésük van, mint a *mindenütt*, *mindenün-*

nen, *mindenüvé* alakoknak. Minthogy ezek mindeddig jóformán össze sem voltak állítva, érdemes lesz őket felsorolni:

myndeneth (1584) OkiSz., *mindenet* (Born.), *mindenit* (Helt.), *mindenót* (Ozorai), *mindónót* (Frankovics), *myndenyevt* (DomK.), *myndenevnt* (ÉrdyK.), *mindenütt* (Molnár A.); — *myndenennen* (LevT. 1:82), *mendenónnen* (MünchK.), *myndónvnnnen* (CzehK.), *mindenünnen* (Faludi); *mindenünnnet* (Haller); — *mindenüvé* (Molnár A.), *mindenüve* (Pázm.), *mindenövé* (Csúzi) NySz.

mezzennen (JordK., Ozorai), *mezzewnnnen* (ÉrdyK.), *meszónnen* (Félegyházi), *messzónnen* (Bornemisza), *messzünnen* (Molnár A., Faludi), *meszúnen* Pázm., *meszünnen* (Decsi) NySz., *messzünnen* (Székelyföld) MTsz.; *mezzünnek* (JordK.); *meszünnet* (Bornemisza), *mezzewnnnet* (Pesti) NySz., *messzinnet* (Moldva) Nyr. 30:111.

közelbünnen 'közelebből' (Bartha: Krón.) NySz.

masot (VitkK.), *masvt* (ÉrdyK.), *masvt* (CornK.), *masut* (Helt.), *másút* (Cisio), *masút* (Pázm.), *masutt* (Bakos) NySz., *másütt*, *másütt* (Palócság) MTsz.; — *másunna* (Tolnai); *másunna* (Calep., Pázm.), NySz., *massunna* (Veszprém m.), *másunnen* (Debrecen), *másiunnen*, *másiunnen* (Palócság) MTsz.; *masonnet* (Monoszlai), *masunnet* (Tor.-Eny.), *másiünnét* (Csúzi) NySz., *masúnet* (1608) OkiSz., *másünnét* (Székelyföld), *másiünnét* (Palócság), *massünnét* (Veszprém m.), MTsz., *másiünnét* (Zilah vid.) Nyr. 27:548; *masonnat* (Károli), *másiünnat* (Haller), *másiünnat* (ÉrdyK.), *masunnat* (Veres: Verb) NySz.; — *masua* (LevT. 1:283, Born., Telegdi), *masua* (Decsi), *masúa* (uo.), *masuva* (Molnár A.), *masuvá* (uo.), *masuá*, *masóná* (Károli), *masve* (Levt. 1:262) NySz., *masuvá* (Nagyszalonta) Nyr. 42:396, *másiüvé* (Arad m., Heves m.), *másiüve* (Palócság) MTsz.

egyebót (Born., Beythe), *egyebent* (MargL.), *egyebút* (Károli), *egyébütt* (Comenius); — *egyébünnél* (Tolnai); *egébónnen* (MünchK., TichK., DomK.), *eegyebewnnnen* (ÉrdyK.), *egyebünnen* (Heltai), *egyebünnen* (Pázm.); *eegyebennek* (JordK.); *egyébünnét* (Matkó, Molnár A.), *egyébünnnet* (Molnár A.), *egyebünnnet* (Pósa-házi) NySz., *egyebünnnet* (Háromszék) MTsz. *egyébünnét* (Nagyszalonta) Nyr. 42:297, *egyebünnét* (Zilah vid.) Nyr. 27:548; — *egébóue* (DebrK.), *egyebbüvé* (Medgyesi), *egyébüé* (Telegdi), *egyébüvé* (Pázm.), *egyebbüvé* (Molnár A.), *egyebüve* (Debreceni) NySz.

egieth (WeszprK.), *eggyót* (Frankovics), *eggiótt* (Lépes), *eggyt* (TelK.), *eg'út* (GuaryK.), *eggyvt* (JordK.), *együt* (Helt.), *eggyüt* (Bog. Fazekas); — *eg'ünnen* (NádorK.), *eggyünnen* (Pázm.), *eggiünnnen* (TörtT. 8:67), *eggiünnen* (Lépes), *eggyünnen* (Laskai); *együnnnet* (Veres: Verb.; Haller) NySz.; *együnnnet* 'egy helyről' (Háromszék) MTsz.; — *egióue* (Kulcsár), *egyóue* (Frankovics), *eggyue* (JordK.), *eggúe* (Sylv.), *eggyúe* (Kulcsár), *egyúue* (Born.), *eggyüüé* (Károli), *együüvé* (Molnár A.) NySz., *együue* (Csik m.), *együ*, *együ* (Göcsej), *eggyü* (Göcsej, Órség, Hetés), *öggyü* (Göcsej, Zala m., Somogy m.) MTsz.

többit (GKat.) 'több helyen' NySz.; — *többüvé* (Csallóköz,

Kecskemét), *többüve* (Székelyföld), 'több helyre' MTsz. — *többünnen* (Kecskemét, Székelyföld); *többünnet* (Háromszék) 'több helyről' MTsz.

helyőt, helőt (ÉrdyK.), *hellwt* (LevT. 1 : 306), *helet* (KBécs), *helyütt* (RákF.); — *helüne* (Eszterházi T.) NySz., más *helyüvé* (Szatmár m.); *helyüvé* állt 'helyére' (Nagyszalonta) MTsz.; — sok *helyünnen* (Pécsvárdi), sok *helyünnét* (Mon Okm. 24 : 331) NySz., Tört-T. Újf. 4 : 75; más *helyünnen* v. *helyünnét* (Tokaj), más *helyünnen* (Nagybánya); *helyünnen* ugrott fel a nyúl (Nagyszalonta) MTsz., más *hejünnét* (uo.) Nyr. 42 : 302.

felülnen (Nagyszalonta), *fejünnen* (Háromszék) MTsz., *fejül-nen* (Bihar m. Tárkány) Nyr. 43 : 165; *följünnen* való (Calep.); *fellyügnec(!)* (Heltai) 'de sursum' NySz., *felülnétt* (Moldva) Nyr. 30 : 111, *fejünnét* (Háromszék) 'földről'; *felürünnét* (Nagybánya) MTsz., *fejürünnét* (Zilah vid.) Nyr. 27 : 548.

Ezek az adatok már legrégibb nyelvemlékeinkben is megvannak, a következők azonban csak nyelvjárásokban fordulnak elő, főképp a Székelységben.

alulnétt (Moldva) Nyr. 30 : 111; *alunnan*, *alunnén*, *alunnat*, *alunét*, *alólunnan*, *alólunnén*, *alólunnét*, *alólunnat* 'alulról' (Háromszék) MTsz., *alólunnat* (Moldva) Nyr. 30 : 111, *alórünnét* (Zilah vid.) Nyr. 27 : 548.

árunnan (Nagybánya) MTsz., *árunna*ⁿ (Nagyszalonta) Nyr. 42 : 257, *arrunnat* (Háromszék), *arrünnét* (Háromszék és Csík megye összeszögellése) MTsz. 'arról, a felől'.

errünnen (Nagybánya) MTsz., *ériünnen* (Nagyszalonta) Nyr. 12 : 298, *errünnét*, *errünét* (Hszék és Csík m.) 'erről, e. felől' (MTsz).

elülnétt (Moldva) Nyr. 30 : 111; — *előlünnét* (Háromszék) *előrünnen* (Nagybánya) 'elülről' MTsz.

minden-felünnött 'mindenfélől' (Dés) MTsz.

hátunnan, *hátunnén* (Háromszék) MTsz., *hátulnétt* (Moldva) Nyr. 30 : 111, *hátünnét*, *hátunnat* (Háromszék); *hátunnaj* (Hetés), *hátrunnat* (Háromszék); *hátürunnan* (Szatmár m.); *hátürünan* (Szatmár m., Szabolcs m., Ugocsa m.) MTsz.; *hátürünnét* (Zilah vid.) Nyr. 30 : 548 'hátulról'.

hazunnat (Moldva) Nyr. 30 : 111., (Székelyföld) MTsz., *hazünnét* (Nagyszalonta) Nyr. 42 : 302, *hazulnan* (Bihar m. Tárkány) Nyr. 43 : 166, *hazunnan*, *hazünnén* (Székelyföld) MTsz.¹

közünnét 'közről' (Háromszék m.) MTsz.

künnét, *künnét*, *küvünnen*, *küvünnén*, *küvünnét*, *küvünnét*; *küvülnünnét* (Háromszék); *küvürünnen* (Nagybánya) MTsz.

hegyrünnét (Moldva) Nyr. 30 : 111. 'hegyről'.

mellünnét (pl. fa m.) 'mellől' (Háromszék) MTsz.

távünnöt (Dés); *távünnat* (Háromszék) 'távólról' MTsz.

¹ Van *olthonnan* (Nagyszalonta, Szentés) MTsz., *olhonnól*, *olhonnót* (Torda) NyF. 32 : 27 'hazulról' is, de ez nyilván úgy keletkezett, hogy az *olthon*-ban a *hol* szót érezték (vö. *olhol*, *olthol*, *olthul*, *olt-hun* MTsz.) s az ablativusi alak kifejezésére a *hol*-ba egyszerűen behelyettesítették a *honnan*-t.

tovonnét, tovonnat (Udvarhely m., Háromszék m., Csík m.), *tovunnét, tovunnat, tuvannét* (Háromszék); *tuwannót* (Marosszék) 'amonnan'.

túlnan (Eger vid.), *túnan* (Eger vid., Gyöngyös) MTsz., *túnann* (Heves m.) MNGy. 9:29, *túnnan* (Nógrád m.), *túnnän* (Bács m.), *tunnan* (Hont m., Szeged, Arad m.); *tunnant* (Szeged vid.) 'túl' MTsz., *túnat* (Heves m.) MNGy. 9:87; — *túnâra* 'a tulsó félre' (Veszprém m.) MTsz.¹

Ezek a határozószók abban térnek el a többiektől, hogy a ragok előtt *u, ü* hang van s ablátivuszi alakjuk olyan végzeteket tüntet föl, mint az *innen, onnan, honnan* névmási többől származott határozószók. Az *innen, onnan, honnan* eredeti alakja, mint Nyr. 49:116 kimutattam **ilel, *olal, *holal* volt, az *innet, onnat, honnat-é* pedig **ilék, *olék, *holék*. Ez a három határozószó oly gyakran fordul elő, hogy egy egész sereg más határozószó vége igazodott utánuk. Érdekes, hogy sok olyan határozószó van, mely csakis ablátivuszi alakjával tartozik ebbe a csoportba, s ebből azt következtetem, hogy a lokativuszi és lativusi alakokba az ablátivusból került a rag előtt levő *u, ü* hang.²

IRODALOM.

Nyelvtudomány és idealizmus.

Irta **Trostler József.**

K. Vossler. Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München. Max Hueber. 1923. — (Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. — Sprache als Schöpfung und Entwicklung. Heidelberg. 1904. és 1905.)

A szellemi tudományok legtöbbje a válság állapotát mutatja mindenfelé. A szem szinte elvész az irányok és programok harcában. A pozitívizmus és idealizmus ellentétes fogalom-párja elhamarkodott, nyers általánosítás eredménye s éppen csak hogy lehetővé teszi a különböző erők meg hatalmak csoportosítását. A pozitívizmus fogalma alá tartoznék eszerint nagyjában minden, ami akár közvetve, akár közvetlenül az angol-francia pozitívizmus eszmekörében jár, tehát racionalizálja a történeti fejlődés dinamikáját, a természettudományokhoz méri, természettudományosítja a szellemi tudományokat, bevallottan természettudományi fogalomképzésre törekszik, aztán minden irány, amely beéri az atomizáló elemzéssel, válogatás nélkül rögzíti meg a történeti adottságokat s azt hiszi, megoldotta feladatát, mihelyt kimutatta: mikor, hol, hogyan jöttek létre, amely az anyag funkciójaként fogja fel, az okság törvényének veti alá s ezzel mechanizálja, megfojtja a szellemet. Az idealizmus ezzel szemben újra jogaiba iktatja a szellemet,

¹ A MTsz.-beli *tún* 'túlnan' valószínűleg a *túl* egyszerű hangváltozata; a *túlan* (Aszód) a *túl* lok. -an raggal bővült alakja; a *túlonnan túl* pedig azt jelenti: a *túl-on túl*, tehát szintén a *túl* -n ragos alakja, csakhogy ez kétszer van kitéve.

² Simonyi (TMNy. 681) összetételeknek tartja ezeket a határozószókat, legalább is a régieket, s szerinte a *hol, honnan, hova* rejlík a ragban. Tehát *másult, másunnan, másuvá* ilyenekből keletkeztek: **más-hull, *más-hunnan, *más-huvá*.

megszabadítja az anyag súlyától, a természettudományok gyámságától, a pozitivizmus fölött visszanyúlók az idealizmus nagy rendszereihez, nem áll meg az elszigetelt atomnál, hanem utat nyit a konkrét eleven élet, az élet- és kultúrformák belső szerkezeti összefüggésének, a teremtő szintézis és teremtő fejlődés lényegének megértése felé s az anyag mögött újra felfedezi az örök, abszolút értékek világát. Az idealizmusban találkoznak ma Németország három filozófiai iskolájának képviselői, az új német teológia, jogtudomány, történetírás, esztétika, irodalom- és művészettörténet, zenetörténet, szociológia, akár az új-kantianizmuson, Schleiermacheren tájékozódnak, akár Hegelt folytatják, Diltheyből vagy Bergsonból indulnak ki ezek a diszciplínák.¹ Ami ellentét akad elméleti alapvetésükben, azt kiegyenlíti a szellem új érvénye. A pozitivizmus ma már mindenütt visszavonulóban van, a legkedvezőbb esetben védekezésre szorítkozik, kénytelen-kelletlen „átszellemül“, „idealizálódik“, még ott is, ahol a legszívesebben ragaszkodik módszeres útjaihoz (germanisztika, mesekutatás, klasszika-filológia).² Másfelől tagadhatatlan, hogy a határvonalak minduntalan elmosódnak, hogy a pozitivizmus sincs híjával a nagy összefoglalóknak, hogy még az olyan következetes pozitivistáknak, aminő Hermann Paul, Meyer-Lübke, is akad érintkező pontjuk nem egy az idealizmussal, s hogy a legnagyobbak: Schuchardt, Meringer lelki szerkezetük révén egy síkba kerülnek vele (vö. Fr. Schürr, Sprachwissenschaft u. Zeitgeist. Marburg a. L. 1922: 25 ll.; Deutsche Vierteljahrsschrift für Liter. u. Geistesgeschichte I. Heft 3; L. Spitzer, Ltbl. f. germ. u. rom. Phil. XLIV: 81; Vossler, D. Litzg. XXXXIII: 1041; Schürr, Ltbl. f. germ. u. rom. Phil. XLV: 3). Az utolsó évek legjelentősebb emlékkönyveinek jó részében (Vossler, Walzel, Max Weber, H. Wölfflin) az idealizmusé a vezető szerep, másutt ideiglenes egyezményre lép a pozitivizmussal (Ph. A. Becker), de még a merevebben pozitivistá jellegűeknek (Behaghel, Eugen Mogk) is jut valami szellemének hatásából.

Németországban egy idő óta a romanisztika halad a nyelvtudományi diszciplínák élén, aminek elsősorban talán az a magyarázata, hogy még a pozitivizmus hőfokán sem vesztette el kapcsolatát a szellemi élet egyéb területeivel, hajtóerőivel s így hamarabb, gyökeresebben tehetett eleget a „korszellem“ parancsának. Ehhez járul aztán néhány kiváló romanistának, köztük első sorban Karl Vosslernek irányító hatása. — Ha itt egyszerűen szintézisről, történeti, kultúrtörténeti érde-

¹ Vö. Trostler J. Újabb irányok a német irod. tört. kutatásban. 1923. (Koszó J., Egy. Phil. Közl. XLVIII: 33 ll.). Willy Moog, Philosophie. Wissenschaftl. Forschungsberichte V. Gotha, 1921: 85 l. K. Joël, E. Troeltsch-on kívül: H. Rickert, Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Heidelberg. 1924³: 129 ll., Jos. Strzygowski, Die Krisis der Geisteswissenschaften. Wien 1923: 47 ll. L. Coellen, Ueber die Methode der Kunstgesch. Traisa. 1924. W. Lütgert, Beiträge zur Förderung christl. Theologie. 25. Heft 1. Gütersloh. 1924. P. Moos, Die Philosophie der Musik von Kant bis E. von Hartmann. Berl. Stuttg. Leipzig. 1912²; G. Becking, D. Vierteljahrsschrift. 2. Heft 3.; Fr. Strich, Wesen und Aufg. der heutigen Geistesgesch., Frankf. Ztg. Nr. 886. Abendbl. — Hübener, Neue Anglistik, D. Vierteljahrsschrift 2. Heft 2. — R. Unger, Moderne Strömungen, Die Literatur 1923—24; Literaturgesch. als Problemgeschichte. Berlin 1924: 1 ll.; D. Vierteljahrsschrift, 2. Heft 3. — W. Mahrholz, Literargesch. u. Literaturwissenschaft, Berlin 1924. — Th. Zeiger, Der 19. Neuphilologentag in Berl. Die Neueren Sprachen XXXII: 340 ll.

² H. Leisegang, Neue Wege zum klass. Altertum, Neue Jahrbücher 1922: 1 ll. A. Nehring, Wege u. Ziele in der Sprachwissenschaft der Gegenwart u. o. 1924: 88 ll. H. I. Pos, Kritische Studien über phil. Methode (Beiträge z. Philosophie 10.) Heidelberg. 1923: 6 ll.

keltségről lenne szó, Vossler alig jelentene haladást Schuchardthoz, a „Sachen u. Wörter“ kutatáshoz, a nyelv-földrajz, Gillieron iskolájához képest, sőt esztetikai tájékozódásával, filozófiai iskolázottságával sem állna elszigetelten. Vossler történeti funkciója többet jelent ennél: régi kísérletek nyomán, egykorú szellemi áramlatok támogatásával, eredendő idealizmusa erején ő jelöli ki a nyelvtudomány dezintellektualizálásának, átszellemítésének az útját azzal, hogy elhatárolja a természettudományoktól, ő tisztázza, fogalmazza meg a nyelvtudományi idealizmus vezető elveit, más szóval ő végzi el Windelband-Rickert munkájának a nyelvtudományra eső részét (Vö. Schürr, *Sprachwissenschaft u. Zeitgeist*, 29 ll.). Senki nála határozottabban nem foglal állást egyfelől a természettudományosítás, másfelől a „historizmus“ ellen, senki nála hangosabban nem hirdeti, hogy a fejlődéstörténet szempontján kívül más szempontok is vannak, hogy a fejlődéstörténet szempontját követő tudományok típusainak, kategóriáinak, törvényeinek nem felel meg abszolút valóság, hogy a nyelv nemcsak fejlődés, hanem egyben teremtés is, hogy a szellem a nyelvi formák egyetlen ható oka, hogy a nyelv a szellem kifejezése, akárcsak a művészet, hogy a nyelv fejlődésének története eszerint a szellemi kifejezés formáinak a története, tehát művészettörténet a szó legtagabb értelmében, hogy a nyelvtan része a stílus- és irodalomtörténetnek s ezen a révén az egyetemes szellemtörténetnek. Vossler szerint a nyelv belső tevékenység, intuíció, a beszéd nem szigetelhető el a beszélőtől, mindig szemlélet, még akkor is, ha elvont fogalmak körében járunk. A nyelvnek csak olyan mértékben van élete, amilyen mértékben szellemi tartalmak jutnak benne kifejezésre. Minden forma szellem, eleven erőik szimbóluma. A szellem teremtő, formáló hatásának kiinduló pontja az egyéni szellem, a nyelv formáinak magyarázatánál is ehhez a ponthoz kell visszatérnünk. A szellem, az egyén, amelyet a befolyások, a környezet elmélete, a pozitivisták determenizmusa tétlenségre, halálra ítélt, most újra elfoglalja régi helyét. A nyelvtudomány megoldotta feladatát, mihelyt megrajzolta azt az utat, amely a szellemi okoktól a nyelvi formákhoz vezet, mihelyt szűk, tágabb, legtagabb körben kimutatta a szellemi és nyelvi élet korrelatív viszonyát, fejlődésük párhuzamosságát. Vossler eszerint a nyelvtudományt végső-fokon stilisztikával azonosítja, illetőleg a stilisztikára ruhazza a nyelvtan többi kategóriájának funkcióját, mert e kategóriák között a stilisztika az egyetlen, amely nem korlátozza az egyéni szellem érvényesülését. Az összefüggés megállapítása empirikus alapon, az empiria nyújtotta anyag felhasználásával, de az intuíció, a beleértés segítségével történik s a megoldás végső fokon a forma problémáját illeti. Kétségtelen, hogy Vossler olykor a kelletnél élesebben fogalmazza egyik-másik tételét, hogy erősebben hangsúlyozza az intuíció, az egyéni kezdeményezés, az esztetikai erőik szerepét, de viszont érthető, ha szem előtt tartjuk fellépésének történet-filozófiai időpontját, ha meggondoljuk, hogy a mechanizáló nyelvtudományban milyen korlátozott területre szorult a szellemi hajtóerők, az egyén funkciója. Az is természetes, hogy az idealista Vosslernek csak elutasító lehet az álláspontja a pozitivistá nyelvtudomány büszkeségével, a szellemtől, egyéntől függetlenül működő, exakt törvények, szinte metafizikai valóság érvényével felruházott, kivételt kizáró hangtörvényekkel szemben (amivel szintén nem áll egyedül vö. v. Ettmayer, *Zeitschr. f. d. öst. Gymn.* 1915: 1057 ll.; S. Puscariu, *Despre legile fonologice. Dacoromania.* 1922. ismerteti K. Jaberg, *Ltbl. f. germ. u. rom. Phil.* XLV: 99), hiszen alapelveihez híven a hangváltozást és fejlődést is szellemi okokra kell visszavezetnie.

Éppenséggel nem nehéz kimutatni azokat a szájakat, amelyek közvetlenül (Humboldt), közvetve (Croce, Windelband, Rickert) az idealizmushoz másfelől Dilthey élményfilozófiájához, Bergson intuicionizmusához vagy akár Husserl lényegszemléletéhez fűzik Vosslert (e kapcsolatokhoz vö. Schürr, 19 II., Spitzer, Ltbl. für germ. u. rom. Phil. XLIII: 246 és u. o. XLIV: 81), sőt egyebünnen (Gundolf, Bertram, expresszionista programok) is idézhetnének párhuzamos helyeket, de nem szabad elfelejteni, hogy eredendő idealizmusa nélkül Vossler bizonyára éppúgy elzárkózott volna a korszellem hatásai elől, mint kortársainak jórésze s éppen ebben különbözik a legtöbb nemidealista nyelvésztől, akik csak kellenként vetették le pozitívizmusukat s úgy fejlődtek bele, lassan, az idealizmusba.

Vossler nem állott meg az elhárításnál, fogalomtisztázásnál, hanem hamarosan hozzáfogott elméleti programjának megvalósításához: *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* (Heidelberg, 1913. 2. kiad. 1921) c. munkájában a legrégibb időkön kezdve a racionalizmus koráig világítja meg a francia szellemi élet és nyelv egészének struktúra-összefüggését. Az a mód, ahogy itt eleven életet önt a nyelv jelenségeibe, legrejtettebb zugaiba, ahogy nyomról-nyomra követi benne a francia lélek fejlődését, szerkezeti változásait, válságait, megmerevedését, ahogy ezzel a dinamikus szemlélettel átszellemíti a hangtant, ragozást, jelentésváltozást, mondattant, minden kategóriát, sokszor lehet, ellenőrizhetetlenül intuitív, egy szemponttól determinált, de hogy eszmeileg sikerül kimutatnia a föltett korreláció meglétét, ez olyan eredmény, hogy diadalmasan dacol minden rossz- vagy jóakarató kritikával.

A szellemi tartalmak s a nyelvi formák összefüggése; párhuzamosságuk kimutatásának lehetősége — ez Vossler legfontosabb, legtöbbet vitatott problémája. Ez a probléma foglalkoztatja eleitől kezdve, ez áll interpretációinak, irodalomtörténeti munkáinak (pl. La Fontaine u. s., Fabelwerk 1919 vagy Leopardi 1923) háttérében, ezt a problémát igyekszik a legkülömbözőbb irányokból s utakon megközelíteni számtalan bírálatában, de mindenekelőtt azokban a tanulmányaiban, amelyek 1910 és 1923 között jelentek meg a szellemi tudományok legelőkelőbb német folyóirataiban, a *Logos*-ban, a *Germ.-Rom. Monatsschrift*-ben, s legutóbb a *Max Weber-émlékkönyv*-ben (I. 1923). Most, hogy Vossler összegyűjtve is kiadta e tanulmányokat (idetartoznék még: Form u. Bedeutung. Berliner Tagbl. 2: Beibl. 10. Dez. 1916. és: Neue Formen im Vulgärlatein. Festschrift für Phil. Aug. Becker. Heidelberg 1922), még csak világosabban látni eszmei összefüggésüket. Az első (Grammatik u. Sprachgeschichte, Das Verhältnis von Sprachgesch. u. Literaturgeschichte, Kulturgesch. u. Geschichte), az ötödik (Das Leben und die Sprache: Ch. Bally, Le langage et la vie 1913. c. könyvének ismertetése) a program szellemében inkább csak alapelveket, fogalmakat tisztáznak, módszertani háttérkérdéseket feszegetnek, míg a későbbiek egyre tágabb körben mintegy gyakorlati kommentárjaul szolgálnak az elméleti alapvetésnek, elsősorban Vossler vezető problémájának (Das System der Grammatik: A hangváltozás, az analógia, jelentésváltozás, a grammatikalizáció, differenciálódás, kontamináció jelenségeinek s a szellemi ellenőrzés, figyelemcsökkenésének korrelatív viszonya; Über grammatische u. psychologische Sprachformen: a kétrendbeli kategória között nincs teljes megfelelés, legfeljebb csak ideális állapotként képzelhető; Der Einzelne u. die Sprache: A nyelv sem nem teljesen az egyéné, sem a közösségé, hanem mozgékony közvetítőként áll közöttünk. Stilisztikai és retorikai fogalmak megvilágítása ebből a szempontból). Legtágabb körben jár, leggazdagabb, egyben a leg-

problematisabb az utolsó: *Die Grenzen der Sprachsoziologie*. (Költészet és próza, szónoki nyelv, társalgás nyelve, műnyelv).

Vossler nyelvtudományi idealizmusa ma már utat talált mindenüvé, az anglisztikába (Max Deutschein, *Sprachpsychologische Studien* 1918), germanisztikába, a romanisztika minden területére (E. Lorck, *Die erlebte Rede*. Heidelberg. 1923. 70 l. — *Idealistische Neuphilologie*. Festschrift für K. Vössler... Herausg. von Victor Klemperer u. Eug. Lerch. Heidelberg, 1922. — Most már csak a legszárazabbak és legsilányabbak vannak híjával az „idealizmusnak” — mondja Elise Richter, *Die Neueren Sprachen* XXXII: 418, megállapítván a Becker-émlékkönyvről, hogy ide is átkerült az „idealisztikus modern filológia”) szellemi tanítványainak egyre nő a száma, az új nemzedék legkiválóbbjait (Schürr, E. Lerch, V. Klemperer, Helmuth Hatzfeld) ott találjuk a táborában, Olaszországban egyesül a hatása a Croce-éval (G. Bertonni *Programma di filologia come scienza idealistica*. Genf, 1923. ism. Vössler, *Litbl. für germ. u. rom. Phil.* XLIV: 224 köv. h.), s e hatás alól nem vonhatják ki magukat azok sem, akik védekeznek ellene.

Új magyar-angol szótár. *Dr. Yolland Arthur B.* Magyar és angol szótár. Második (magyar-angol) rész. I. k. 577 l. II. k. 463 l. Budapest. Franklin-Társulat.

Csaknem két évtized múlt el Yolland Arthur angol-magyar szótárának megjelenése óta s a Franklin-társulat csak most adhatta az angol nyelv iránt érdeklődő közönség kezébe a második részt. Pedig erre már égető szükség volt, mert Bizonyfő szótára elavult s régóta el is fogyott. A hosszú késedelmet nemcsak a munka nagysága igazolja, hanem a háborús és háborút követő idők gazdasági nehézségei is, a papírhánying és egyéb hátráltató körülmények.

Amint Yolland szótára így készen előttünk áll, nagy nyeresége a magyar szótáriradalomnak. Az angol nyelv tanulása az utóbbi években nagy föllendülésnek indult nálunk. A világ gazdasági életének fejlődése mindinkább Észak-Amerika és brit világbirodalom felé irányítja a kisebb nemzetek figyelmét, másrészt meg az angol irodalom iránti érdeklődés is folyton emelkedőben van. A hagyományos magyar Shakespeare kultusz mellett igen erős Wilde és Shaw s újabban Wells művei iránt az érdeklődés. Az angol nyelv tanulása örömdetesen terjed a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben.

Yolland magyar-angol szótára igen gazdag szókincset ölel fel; a felvett szavak száma körülbelül 50.000. Ezek között helyet adott a közhasználatú idegen szavaknak és sok kevésbé használt népies vagy csinált szónak is. Az idegen eredetű szavakat nagyobb, a ritkább vagy helytelenül képzett szavakat kisebb csillag jelöli. Az idegen eredetű szavaknak ilyen megjelölése nem árt, de nem is fontos, mert hisz a világosan idegen eredetű szavakat, mint pl. *monológ*, *monopólium*, *temperamentum*, *telová* stb. úgyis megismeri a szótár használója, a meghonosodott idegen szavak felismerése pedig nem szükséges. De nem is lehet következetes a szótáriró ebben a tekintetben; pl. a *király* mellől elmaradt csillagot pótolja Y. a javítandó sajtóhibák közt, de hisz akkor époly joggal ott kellene lenni a csillagnak az *aszfal*, *ablak*, *császá* és még száz más szó mellett. Nagy érdeme a szótárnak a szinonimák és a felvett szólások gazdagsága, mert ez teszi igazán használhatóvá. Nyomdai beosztása, a betűfajok kellemes változtatása s a nagyobb cikkek egyes részeinek világos feltüntetése nagyban emeli a szótár használatának könnyűségét és kellemességét.

A szótár elé csatolt bevezetés a magyar nyelvtan vázlatát adja az angol tanuló számára. Ez a nyelvtani összefoglalás nehézkes, részletekbe tévedő, s helykimélés miatt nehezen áttekinthető. A magyar magánhangzók kiejtésének megjelölése nem találó.¹ Jobb lett volna egy rövid, inkább paradigmaszerű, könnyen áttekinthető vázlata a magyar nyelvtannak. Ez a nyelvtani bevezetés különben sem fontos része a szótárnak, amely, ismételhetjük, nagy nyeresége irodalmunknak. B. J.

Beöthy Zsolt stílusa. Kéki Lajos a tanítvány nagy szeretetével írta meg Beöthy Zsolt életrajzát (Költők és írók. A Franklin-társulat kiadása), hű képet adva az emberről és az íróról. Nyelvművészetét és stílusát így jellemzi: „Iróművészetének legjellemzőbb ereje nyelvi kifejezésében van, amely egyrészt a legjobb példákon nevelődött stilisztikai készségről, másrészt a képzettől rögtöni munkára indítva, nyelvfantáziáról tanuskodik. Szabatosabb és világosabb prózáirónk van nála, de árnyalóbb, hangulattal és képzelettel telítettebb aligha. Igen gazdag képekben, melyek néha talán nem eléggé világító erejűek, de mindig formásak és tetszetősek. Gyakran vonják be az éles helyi színfoltokat bizonyos édes, a stílt ellágyító lazur-színek. Szereti a finom és megkapó vonatkozásokat s a szélesebb távlatokat nyitó kapcsolatokat. Különös vonzalommal van egyes, ünnepélyes képzetek iránt, melyek gyakran ismétlődnek nála, ilyen pl. az idő-óra képzele: A világtörténet órája kong (*Mikolt*); az idő nagy órájának a századok változását jelentő kongása (*Vörösmarty Mihály*); midőn az Idő örök órája legutóbb verte századok változását (Elnöki megnyitó). Mondatai nagy könnyedséggel ömlöttek lelkéből élőszóban s eleven ritmussal hullámanak írásaiban. Szép és ritmikus hullámveréssel áradtak; egy-egy mondata széles, magas ívben emelkedett, aztán enyhe lejtéssel siklott le, majd egy-egy rövidebb mondat élénkítette, mint valami gyönyörű, fehér habfodor a hullámok szabályos ritmusát. Bámulatos szabályossága mellett is kiérzik mondatai mögül őszintesége, gondolataiba vetett erős hite s izgalmakra fogékony vérmérséklete.“

Népmesék az ifjúság számára. Kúnos Ignác gazdag török népmesegyűjteményének átdolgozása után most a mai görög és japán népmesék egy-egy bokré-táját dolgozta fel az ifjúság számára. Az egyik kötet *Hellász lünderbirodalma*, a másik *Nipponföldi mondavilág* címen jelent meg a Béta irodalmi részvénytársaság kiadásában.

Könyvek.

Goethe. Faust I. és II. rész. Fordította Kozma Andor. Pantheon irod. int. r.-t. *Pancsatlanra azaz Ötös könyv.* Szanszkrit eredetiből fordította Schmidt József. Gyoma. Kner Izidor. 1924.

Báró Wlassics Tibor költeményei. Mesél a lelkem... Budapest. 1924.

Palágyi Lajos. Parittya. Apró satírák és ötletek. Budapest. 1924.

Benedek Marcell. Ady Breviárium. I. Ady élete. II. Ady műve. Dante kiadás. 1924.

Dr. Braun Soma. A primitív kultúra. Népszava könyvkereskedés. 1924.

Iorgu Iordan. Rumänische Toponomastik. I. Bonn u. Leipzig. Kurt Schroeder. 1924.

¹ A magyar a Sweet rendszere szerint, nem *mid-back-wide vowel*, hanem *low-back-wide-round*; az *i* nem *high-mixed*, hanem *high-front*, az *o* nem *low-stb.*, hanem *mid-stb.*

Túróczi József. Magyar Szimplicisszimus. — Magyar Robinzonok. Béta irodalmi r.-t.

T. Lehtisalo. Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne, LIII.) Helsinki 1924.

Egységes nyelvkönyvek. Szerkeszti dr. Balassa József. Angol nyelvtan. Írta dr. Balassa József. — Angol-magyar és magyar-angol szótár. Összeállította dr. Schmidt Márton. — Angol olvasókönyv. Szerkesztette dr. Schmidt Márton.

Folyóiratok.

Levéltári közlemények. II. évf. 1—4. sz. *Dr. Mályusz Elemér.* Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. (III. közlemény.) *Dr. Jakubovich Emil:* XII. századi oklevéltöredékek.

Journal de la Société Finno-ougrienne XL. *Kai Donner.* Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken. — *Zlatarski.* Die bulgarische Zeitrechnung. — *Barihöld.* Neuere Forschungen in Turkestan.

Népelet. 1923—24. 4—6. f. *Solymossy Sándor.* Molnár Anna balladája. — *Szendrey Zsigmond.* Népi találós kérdéseink szerkezete. — *Báró Nyáry Albert.* Jellemvonások a palóc népeletből.

NYELVMŰVELÉS.

Az egységes helyesírás felé. Még mindig vajúdik az egységes helyesírás kérdése s az ingadozás a megengedett (vagy néha meg nem engedett) írásmódok között igen gyakori. A nyomdai korrektorok köréből hozzánk intézett szóbeli és írásbeli megjegyzésekből és kérdésekből látjuk, hogy főleg a hosszú magánhangzók jelölése s a szavak egybe- vagy különírása okoz nehézséget.

A hosszú *i, ü, ő,* jelölése sok helyen még mindig nehézséget okoz, különösen olyan nyomdákban, ahol vegyesen használják a „rövid, félhosszú és hosszú“ írásmódot. Kezünkbe került egy napilap cikke, amely valósággal dűskáldokdik a hosszú *i*-kben: kitérés, irányvonal, realitás, pozíciót, korrupció, emigráció stb. stb. Pedig az illető lap egyébként a mi helyesírásunkat követi. Vajjon hanyagság vagy szándékosság-e az ilyen szedés?

Érdekes kérdés merült fel éppen nyomdász körökben a szóvégi *o* írásáról. Tudvalevő, hogy a magyar nyelv szó végén nem ejt rövid *o*, *ö-t* (*no, co* indulatszók kivételével). Hogyan írjuk már most az ilyen *o* végű idegen szavakat: *kilo* vagy *kiló*, *auto* vagy *autó*, *rádio* vagy *rádió*? A *kilo* és *auto* a *kilogram* és *automobil* rövidítése, tehát ezeket rövid *o*-val írjuk; ellenben a *rádió* kiejtése is hosszú *ó*-val van, mint *stáció*, *náció*, *ünio*, tehát így is írandó.

Kérdést intéztek hozzánk, vajjon helyes-e ez az írásmód: *Körösi Csoma-Társaság*, melyben a kötőjel a tulajdonnévnek csak a második részét kapcsolja a *Társaság* szóhoz. Az akadémiai helyesírás ebben sem következetes; kötőjellel írja *Bethlen-Kollégium*, *Rudolf-Gimnázium*, de külön szóba *Természettudományi Társulat* *Nemzeti Színház*, *Kir. József Műegyetem*; viszont kötőjellel az ucca-

neveket: *Petőfi-tér*, *Arany János-utca* stb. Mi mindezen esetekben feleslegesnek tartjuk a kötőjelet s elhagyjuk. A két részből álló személyneveknél zavaró is ez az írásjel, amely csak a keresztnévet kapcsolja az uccához, míg a családnév szabadon marad. Néha még kétértelműséget is okozhat a kötőjel, pl. a Kőrösi Csoma-Társaságot úgy is érthetné valaki, hogy Kőrösön van egy Csoma-Társaság.

A szavak egybe- és különírásáról néhány megszívlelendő megjegyzést kaptunk H. S. korrektortól.

A *minthogy* és *mint hogy* összetévesztése mindennapos. Pl. „Nem kíván egyebet, *minthogy* (eh. mint hogy) egészséges legyen.” — „Nem tehetett mást, *minthogy* (eh. mint hogy) tudomásul vette.” — Gyakran találkozunk a különben gondosan és következetes helyesírással szedett lapokban is az ilyen elválasztással: *ház-ért*, *egység-ért*, *emberek-ért*, mintha külön szónak éreznék az *-ért* ragot. Helyesírási szabályaink szerint csak az összetett szavakat bontjuk így részeire, ragok előtt azonban a mássalhangzó a következő szótaghoz kapcsolandó: *há-zért*, *egység-gért*, *embere-kért*. — Gyakori hiba lapok és könyvek szedésében az egy *d*-vel szedett felszólító módú *mond meg* eh. mondd meg; továbbá, *játsza*, *játszák* eh. *játssza*, *játsszák* stb. — A *nagy részben*, *egy részben*, *egy ízben*, *több ízben* kifejezéseket gyakran egy szóba szedik, bizonyosan az *egyrészt*, *másrészt* mintájára.

Mindezek az ingadozások, kétségek azt bizonyítják, hogy nagy szükség van az egységes helyesírást feltüntető kimerítő, megbízható szótárra.

B. J.

Olvasás közben. „Gyönyörű és megrázó A. A. beszéde az emberi szolidaritás és a gyűlölködés nemzetgyilkoló erejéről.” A többtagú mondatrészekben nem szabad a közös ragot elhagyni; ez esetben semmiképp sem maradhat el a rag a *szolidaritás* szó mellől, mert egészen megrontja a mondat értelmét; így kellett volna írni ... az emberi szolidaritásról és a ... — „Íranyi ugyan egyike volt annak a kilenc képviselőnek, akik a kiegyezést *nem fogadták el* és megalapították az úgynevezett szélső bal- vagy függetlenségi pártot.” Számnév után egyesszám van a főmondatban s így kell folytatni a mellékmondatban is: aki a kiegyezést *nem fogadta el*. Ezután helyesebb új mondatot kezdeni: Ezek kilencen alapították. . . stb. — „Mozgalom a kilencórás tanításkezdés érdekében.” Micsoda szörnyű halmozása a jelzőknek! Így lehetett volna írni: Mozgalom a tanítás kilencórai kezdete érdekében.

V. J.

MAGYARÁZATOK.

Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai. (L. Nyr. 53:86.)

Szláv jövevényszók. Te *javán!* mondja pl. a dajka a rosszkedű gyerekeknek (Somogy). A MTsz. azt mondja, hogy ez = „*java* (iróniával mondva)”. De hogy lehet *java* ezzé: *javán*? Sokkal valószínűbb, hogy ez nem egyéb, mint a János névnek horvát és szlovén *Jovan* alakja, gúnyosan alkalmazva, mint sok

más keresztnév: A Balatonnak északi partján is hallottam 'gaz-ember, zshivány' értelmében. Ide tartozhat a lozsádi *javánkodik* 'jajgat' ige is (másképp Szilasi 25:177).

Kálista: kátyu (Veszprém m. MTsz.); itatásra használt kis tó (Veszprém m. Nyr. 1:94); *ad unum locum lutosum* vulgariter kalista dictum (1339. stb. OklSz.); *kálistás*: kátyus MTsz. *Kálistó* (Veszprémben, Nyr. 2:186; népetimológia?). — Vö. bolg. *kalište* Kotstátte, szlov. *kališče*, *kališ*, *kalina* Pfütze, Kot stb. — Van Baranyában *kanista* is, locs-pocs, *kanistás*, sáros, vizes: talán *káln*-féle szlovén v. horvát származékból, vö. szlov. *kalnica* Pfützenwässer, lengy. *kolnéica* stb.

Kicke: bojt (Ipoly völgye) = tót *kicka*: rojt Jancs. *Kicska*: zsupp, csomó (Abauj, Zemplén) = tót és szlov. *kečka*: üstök. Dankovszky (590. l.) ilyen szót is említ: *kicseg*: suggestus comae, Haarschmuck, és SzD.-ből idézi: Szép medályos *kütsög* a lova fejében (az „illir“ *kečka* szóval egyeztet). De erről CzF. azt mondja, hogy „kis szaruforma cifraság, mellyel a díszlovak fejét ékesítik.“ (Dank. után Mikl. is említi Slav. El. 412. sz. a. A magyar fordításból Nyr. 11. k.-ben kimaradt.) Vö. török *küçük* 'kicsi'?

Latka. Ez a szó eddigi tudomásunk szerint egyetlen egy helyen fordul elő, a DöbrK. 195. lapján: „Moab en remensegemnek *latkaia*“; a latin eredetiben: Moab lebes spei meae (107. zsolt. 10). A latin *lebes* vasszékát és serpenyőt jelent. A magyar szó tehát kétségtelenül azonos a fazekat jelentő egyházi szláv *latka* szóval. Vö. még orosz és lengyel *latka*, szlov. *latva* 'serpenyő' stb. (Bern. 694), továbbá kis-orosz *lotka* 'medence' (uo. 735).

Molnárka: Hydrometra. Középisk. Műsz., H. lacustris Pallas Lex. (poloskafaj) — a szlovénban *mlinar* ugyanazt jelenti Plet. (tkp. molnár).

Pénz. Melich J. azt írja (MNY. 11:47): „Legvalószínűbb, hogy a *pénz* a szláv *pěnzь* mássa, bár *hangtanilag ez az egyezés nincs tisztázva*.“ Nem értem, mi itt a tisztázni való, hacsak az nem, hogy a kétagú óbolgár szóból a magyarban egytagú lett, mert hisz különben egész világos a hangviszony. Az óbolgáré-nek a magyarban szabályosan *é*, az *g*-nek pedig *én*, *en* felel meg, ennél fogva a magyar ilyen alakban vette át a szót: *pěnzь (vö. *rěnd*, *gěrěnda*). Minthogy itt két hasonhangzású hangcsoport találkozott össze: *én* és *en*, beállott az az egyszerűsítés, melyet hapológianak neveznek, vagyis az egyik hangcsoport, itt az *en* kiesett. Ennek kellett kiesni, mert súlytalanabb s egyszersmind rövidebb volt. — A néhány régi forrásban előforduló *penez* vagyis *pěnzь* alakban (l. NySz. pénz, OklSz. ruga-pénz, út-pénz) a rövidülés a második *n* kiesésére szorítkozott.

Pipitér, a székfű dunántúli neve: vö. szerb *patatija* (a megfelelője megvan az oláhban, ozmánban, újgörögben, l. Mikl. Slav. Elemente im türk. Sprachschätze); a magyar alak az *r*-et valami félreértés vagy analógiás hatás miatt vehette föl (talán már az átadó nyelvben). Irodalmi nyelvünkben ritka, de vö. Ambrozovics D.

Tolsztoj, Karenina Anna 2:161: Lehajolt s leszakított az út széléről egy szál pipitért. — Mohácson *pipőre-fű* lett belőle (Nyr. 27:111).

Szaja. Így olvasom a Temesvári Pelbártnál előforduló *zaya* 'graculus' szót (l. Szilády: Tem. Pelbárt 73). Nem egyéb, mint a *szajkó* alapszava, de mind a kettő szláv jövevény. A szlovénban pl. van *sojka*, *šojka* és *šoja* (Plet.), tehát bizonyosan volt *soja* hangalakja is: innen a m. *szaja*.

Szerpenyő. Száz év óta — SI-tól egészen a Szótári Bizottság Címszótáráig — szerepel szótárainkban ez a két ige: *serpen*, *serpeg*, CzF-nál és Ballaginál különféle jelentésekkel és magyarázatokkal. Pedig ilyen ige sohase volt, szótáraink kritika nélkül SI-tól vették át, ettől független forrásból egyáltalán nem ismerjük. SI azt mondja: „Serpegni, serpenni: tsörögni, rántódni“, de majdnem kétségtelen, hogy ő ezt csak a *serpenyő*-ből vonta el könnyű képzettársulásnál fogva, s talán egyúttal a *sercen*, *serceg*-féle hangutánzókra gondolva. Eszerint hát nem kell elfogadnunk CzF szövejtését, mely szerint „*serpenyő* gyöke a hangutánzó *ser* . . . s törzsöke *sërpen*“. Székely és dunántúli nyelvjárásokban *cs*-vel is ejtik; *csërpenyő*, *csörpenyő*, *cserpenyü* (CzF szerint rövidebb változata is van: *sërpeny* alakuvá csak újabb korban rövidült). Eredetét a szlovénban találjuk meg: *črepinja*, *črepina* „Scherbe; *lončina posoda* [vagyis agyagedény]“, magy. szlov. *črèpnja* Tiegel (*črèpōn* groszer Topf)“ Plet. Megfelelő szók más szláv nyelvekben is, l. Bern. 147. A *serpenyő* alak *ő*-je valószínűleg az eszköznevek *ó ő*-je analógiájából magyarázódik.

Töröl — első jelentése alkalmasint az, amit a NySz. a Bécsi K-ből idéz: [perfrico; abreiben]. Hanemha vki eltörlendi rosdaiat, nem fenlne: nisi aliquis exterserit aeruginem, non fulgebunt (Bécsi K 112). Ez pedig megegyezik a szlovén *trèti* 'dörzsölni' igével, l. szem. *terem*, *tarem* stb. Hangtanilag úgy viszonylik egymáshoz *töröl* és *trèti*, mint *pöröl*, *përèl* a horvát-szerb *prèti* igéhez (Melich, Nyr. 31:129). Igaz hogy *töröl* mellett csak egy *teröl* alakot idéz a NySz., de ez nem lehet akadály a egyeztetésnek. V. ő. szlov. *terača* törülköző. Ehhez a szócsaládhoz tartozhat a régi magyar *törsöl* s a mai *dörzsöl* (l. Nyr. 47:243).

Vénic-fa, régente *venisz* is (írva *venyz*, *venuz*, stb.) Gombocz Endre szerint a szilfa neve s tkp. venyigefát jelent, a Clematis-fajokról átvive, ezeket t. i. „a népnyelv gyakran nevezi venyigének, venyítnek, *venicnek*“ MNy. 10:20). Ámde a venyige nevének nincs a szlávságban *venic* v. *venisz* alakja. Minthogy az iszalagnak erdélyi növénynevek közt *fejér venic* neve fordul elő (Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde 1848. 3:186), a szlovén *venec* 'koszorú' szóra lehetne gondolni; az iszalagot csakugyan találóan nevezhették el fehér koszorúnak.

Venics, *venicse*, *venyicse* (Vas, Zala, Somogy megyében a m. venyige) = szlov. *veničje*, gyűjtőnév, ua. Zalában ilyen hangalakja is fejlődött: *velencse*, s ez rendkívül érdekes, mert tökéletes mássa a *Velence* név hangfejlődésének: *veněccse: *veněncse: *velěncse* =

(Venezia) *Venöcce*: *Venënce*: *Velënce* (a városnév alakjairól I. Melich MNy 2. k.) Grossinger *venicfának* is említ *velentz-fa* alakját (id. MNy. 10:20), tehát szintén ugyanolyan hangfejlődéssel: *venec*; *venënc: *velënc*.

Hóka. Így nevezik az „olyan lovat, amelynek homlokán fehér folt ('csillag') van” (MTSz.). Budenz (MUGSz. 101) ennek a szónak alaprésztében az egyébként sehonnan nem igazolható 'luna' jelentésű *hó szót ismeri fel, mely a finn *kuu*, észt *kü*, mordvin *kov*, *kou* 'luna' és 'mensis' s a magyar *hó* 'mensis' szók szoros egyezéséből s a *hóka* lónak a régi nyelvben is gyakori '*holdas* ló' jelzéséből következik (vö. 1532-ből: Duos equos redales vnum Rudas, alterum Kys Kek *Holdws*; 1685-ből: *Hódos* fejű kancza ló, 1708-ből: fekete *hódos* ló; egy sárga herélt ló, homloka az orráig *holdos*, s 1667-ből: *hódos tehén* OklSz.). Mint a lóra vonatkozó magyar kifejezések általában, ez is keleti eredetű; erre vall ugyanis, hogy a mongol *sara* 'hold' szónak mellékjelentése: 'Ein weisser Fleck an der Stirne der Pferde' (Schmidt, Mongol. Wb. 343), 'ein kleiner Kreis weissen Haares an der Stirne des Viehes' (Golstunskij, Mongolsk. Slovarj II, 313). A törökség köréből nincs ilyen adatunk, bár az *aj* 'hold' szó szerepel hősök lovainak jelzésében: *ai kar' at* 'das mondschwarze Pferd', *ai sokur at* 'das mondbunte Pferd' (Radloff, Wb. I. 5).

MUNKÁCSI BERNÁT.

Nyír. A Magyar Tájszótárban Kassai J. Szókönyvéből idézve a következő adatot találjuk: *nyír*, *nyir* 1. fiatal hajtás: A szőlővesszőnek tavaszi *nyírja* (Pécs); 2. *nád nyírja*: nád töve (Fertő-mell.). Ez az adat mintha igazolná Budenznek föltevését, hogy a *nyír*, *nyír-fa* alapértelme 'vessző-fa', mert szorosan egyező megfelelők: vogul *nür*, votják *nör*, *nür*, zürjék *nür* 'vessző, fiatal hajtás' ('Rute, Gerte') s másrészt a sok apró vékony ágú 'betulá'-nak alkalmas elnevezése: 'vessző'-lák (MUGSz. 418.) Szinnyei Magyar Nyelvhasznításának legújabb kiadásában nincs meg ez egybetés, nyilván a jelentésbeli eltérés miatt. Talán ide tartozik még a székely *meg-nyírez*: 'megvesszőz' is (MTSz.), melyhez vö. *rea-nyirint*: 'ráhúz, rávág' (Háromszék, uo.).

MUNKÁCSI BERNÁT.

Népies kifejezések. *Pöre kocsi* = oldal nélküli, szállfák stb. szállítására szolgáló kocsi. (Nagyécsfalú, Győr vm.) — A győr-ágyúgyári munkástelep aszszonyai a „kommunista” kifejezés helyett az *úri gyűlölő* elnevezéssel élnek. („A maga ura is *úri gyűlölő* volt?” Az illető ura u. i. Zalában volt elkölönítve.) — Az elszakított keleti végeken az oláh *lej* pénznemet *Lajos*-nak nevezi a magyar ember. (Győr.)

BARCSAI KÁROLY.

A telegráf magyar neve. Kiss József *Utolsó versek* c. kötetének (1924), *Tiszaparton* c. költeményében olvasom a következő érdekes strófát:

Hallottatok hírét híres Ároktőnek,
A csegei révet vaj' ki ismeri?
Ott a Tiszán is délibábok nőnek
És egyik szín a másikat veri.
A telegráfot hitták hírverőnek,
Új szó; szörnyen örültek neki.
Mind gyermekemlék, ámulat, csoda,
Ó mehetnék bár még egyszer oda.

A költő tanúsága szerint tehát a borsodmegyei Mezőcsát vidékén a telegráfot a nép, kedves tudatossággal, *hírvető*-nek nevezte volt el a múlt század negyvenes éveiben.

R. M.

Pótlások. 1. *A tolvajnyelvhez.* Az érdekes kötet nagy örömet szerzett. Látnuk, hogy az osztálynyelvek minden nyelvterületen meglepő egyformaságot mutatnak a fejlődésben. — *Falat állni* mintha a két német kifejezés kereszteződése volna: *Schmiere stehen + die Lauer machen*. — A *tuti* azt hiszem inkább olasz *tutti* (*tullo* többesszáma), mint a francia *tout*. A *tutti frutti* s hasonló kifejezésekben meghonosodott ez az olasz többesalak. Bécsben ismerem ezt a szólást: *betteltutti sein* a. m. bettelarm sein.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

2. *Rebeg.* (Nyr. 53:127.) A *rebeg* érdekes alakja van nálunk használatban: *rebetegős*, am. felénk, ijedős, kórságos. Úgy rám támaszkodott, majd rebetegős löttem. Különösen az ijedős, „verebes” lóra mondják.

(Mohács-Kölked.)

ADÁM IMRE.

3. *Hencser.* Ezt a szót, mely a hencseregből keletkezett, diván, pamlag értelemben használják Szolnokon, Karcagon, Nagyszalontán. Heverő ágy értelme is van. A hencsernek nincs se háta, se karja; csak a fej felől kissé emelkedettebb, mint más helyen.

(Budapest.)

SZERETŐ GÉZA.

4. *Nyaklik.* „Alapszó nélküli képzések” (Nyr. 53:86) című cikkben többek között előfordul a *nyaklik* szó, melyet a cikk ritkának mond. Valóban, itt Pesten, alig találkozok az ember ezzel a kifejezéssel, hanem, mint a cikk példái is bizonyítják Csallóközben (t. i. a példák Jókaitól valók, ki szintén csallóközi), elég gyakori, sőt szeretik is használni ezt a kifejezést, mely más szóval teljesen nem is pótolható. Csallóközben például a kétkarjácáros fanyelű bicskát *nyakli bicsak*nak csúfolják, valamint az olyan zsebkést, melynek rúgója fölmondta a szolgálatot. — . . . „Ott nyakladozt az is” . . . mondják tréfásan, vagy csúfondárosan a hajlékony, hosszú emberre. — Ne nyakladozz, mint a döglött liba! . . .” Így korholják gyakran a lustaságtól nyakladozót.

(Budapest.)

ZSIDÓ VINCE.

Szabolcsmegyei tájszók. *Díbol* — pusztit, rongál, csak díbolja a földjét, de nem gyarapítja. — Ne díbold a vagyonodat! Gáván, Kéken, Passabon *dribol*-nak mondják. (Vö. MTsz. I:399.)

Lipukál — lépeget, járkálgat. A Tájszótár nem ismeri. Csak Kótajban használják: Milyen szépen lipukál ez a gyerek. — Csak lipukál, mint egy öreg bácsi. Aki csak lipukál, az nem halad messzire!

Fódozni — fódózni, fotozni; cipőre, zsákra, ingre, ruhára foltot, javítást tenni! Kótajban csak így használják: *fódozni*.

Fenizni — fényesíteni. Használják Kótajban, Bujon, Timáron. Példák: Ne fenizd ki úgy a kapudat komám! — De kifenizte az a tiú a haját! — Én a ló szőrét fenizni szeretem, hogy had' ragyogjon!

Majol — majszol, eszik, lassacskán falatozik. Használják Kótajban, Gáván, Vencsellőn. Példák: Ez az öreg néni már csak majolni tud. — Még a dolga is csak majolás. — Ne majolj már, hanem igyekezz, mert sok a dolog!

(Kótaj.)

ifj. RADVANYI SÁNDOR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Dénes Szilárd. — Arany János és Az ember tragédiája stílusa	35
Kertész Manó. — Finnugor szórendi kérdések. II.	42
Bebesi István. — Sipulusz nyelve. II.	46
Beke Ödön. — Névragozásunk történetéhez. II.	51
Irodalom. Horger Antal: Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. (Kertész Manó.) — Eesti Keel. (V—a.) — Spitzer Leó. Az etimológiáról. (Balassa József.) — Könyvek és folyóiratok	56
Nyelvművelés. A többalakú szavak helyesírása. (Barcsai Károly.) — Olvasás közben. (Balambér.) — Tallózás új könyvekben és a napilapokban. (V. I.) — A helyesírás és a könyvnyomdák. — Az idegen szavak írása. (V. M.)	59
Magyarázatok. Csarvasz, limbus, nyehó. (Kárpáti Aurél.) — Idegen szófoszlányok a nyelvben. (B. J.) — Pótlás. (Szerető Géza.) — Az ikerszavak hangszíne. (B. J.) — A magyarság helye a finnugor népek között. — Miért a magyar a legjobb lovaskatona? (Bocsári Kálmán.) — „Az Ön.” (Gulyás József.)	62
Szerkesztői üzenetek	64

A kiadóhivatal értesítései.

A **Nyelvőr előfizetési árát** az 1925. évre **50.000 koronára** kellett emelnünk. Kérjük előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva figyelmeztetést, mert hisz minden fel-szólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920—1924. évfolyamok ára egyenként 30.000 K. — A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében, küldhetjük. Egy-egy füzet ára 10.000 korona; az 1920. évf.-tól kezdve 5000 korona.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A legközelebbi szám június havában jelenik meg.

A **Nyelvészeti Füzetek** közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet alapára 1 K, szorozva a mindenkor könyv-kereskedői szorzószámmal. A postaköltség külön fizetendő.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74. Postatakarék-
pénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIQUARIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Legújabb katalógus.

VI. Europae orientalis nationes.

Diversae nationes et varia opera.

Keleti Szemle, Magyar Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények, Ethnografia (egyes évfolyamok), Turul (sorozat és egyes évfolyamok) **úgyszintén egyéb nyelvészeti és történeti folyóiratokat, valamint nagyobb műveket minden nyelven állandóan vásárlók.**

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

ARANY JÁNOS ÉS AZ EMBER TRAGÉDIÁJA STÍLUSA.

Irta Dénes Szilárd.

•Az Ember Tragédiája stílusának értékét korántsem dönti el az a körülmény egymagában, hogy a mű Arany János nyelvi javításain ment keresztül. Maga Arany írja Madáchnak 1861. évi nov. 5-én kelt levelében, hogy „vannak helyek, hol a dikcióval, páthossal, vers minden non plus ultráig emelkedik. Ilyen például Szent Péter beszéde, ilyen sok más, hol Shakespeare sem csinálta volna különben“. Határozottság, kifejező és elképzeltető erő tekintetében Madách nyelvi készsége teljes arányban van költői alkotó képességével. Jelessége még stílusának, hogy az események keltette hatást nyelvi eszközök is erősítik: költői nyelve szorosan hozzásimul a jeleneteknek leginkább fenséges és komor alaphangú történeteihöz. Az olvasó azonban azt is megállapíthatja, hogy Madách stílusa nem folyik könnyedén és mint Arany megjegyzi, „a lírai részek nem eléggé zengők“. Ezeken a nyelvi nehézségeken akart Arany János finom nyelvérzékevel segíteni.

A nagy költőnek e tekintetben való szerepét az irodalmi köztudat meglehetősen ismeri. A Madáchról szóló irodalomban többek közt Morvay Győző és Voinovich Géza munkái igyekeznek a kérdést megvilágítani. Morvay *Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához* című könyvének VIII. fejezetében hasábosan egymás mellett közli Madách fogalmazását s az Aranytól származó megfelelő változtatásokat. Ez a mű azonban a javítások tüzetesebb vizsgálatába, ismertetésébe nem bocsátkozik. Voinovichnak *Madách Imre és Az ember tragédiája* címen megjelent munkája (170—174. lapok; Arany János bírálata és javításai) már nagy vonásokban, általánosságban jellemzi Arany módosításainak értékét. Arany János sokoldalú javításainak tanulmányozására kitűnő segédeszköz Az ember tragédiájának Tolnai Vilmos gondozásában megjelent centennáriumi kiadása. Az alábbi sorok is főképpen erre a munkára támaszkodnak.

Ennek a kiadásnak segítségével ugyanis Arany javításait könnyű szerrel behelyezhetjük az összefüggésbe. S így minden esetben a lélektani okokat is megállapíthatjuk, hogy Arany fel fogása szerint miért nem maradhatott az eredeti hely, mi szükség

volt a változtatásra. Pl. az. első prágai jelenet Ádám hatalmas szózatával végződik; szinte dübörögnek erős szavai és megdöbbenve, mintha testi szemünkkel is látnánk a forradalom megszémélyesített alakját,

Mely majd hatalmas görgeteg gyanánt
Haladni fog a végzetes úton,
S lezúzza tán azt is, ki *őt* kimondta.
Oh, hallom, hallom a jövő dalát,
Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt,
Mely a vén földet ifjává teszi. (2140. sor.)

Ennek a megrázó erejű dikciónak befejezése azonban Madách fogalmazásában ekképpen hangzott: Mely a földet meg fogja *ifítani*. Arany János bizonyára úgy érezte, hogy az *ifítani* tájszó használata kockáztatja a drámai hatást s ezért Madách szövegén a fenti változtatást tette.

Hogy Arany javításainak értékét, természetét már előre is megfigyelhessük, nem lesz érdektelen néhány párhuzamos helyet idéznünk:

Eredeti fogalmazás

Arany szövegezése

Akaszni visznek. Oh mi jó szerencse,
Gyerünk mi is, az olyan izgató.

Akasztnak. Beh jó, hogy itt vagyunk.
Gyerünk mi is, oly izgató e látvány.
(3035.)

Lenézéssel hát még miért tetézi,
Ha mint nadály, jólétünk szopja ki.

No hát lenézéssel még miért tetézi,
Ha már ugys nadályként szívja vérüpk.
(2769.)

Nem félsz-e így a csendes éjbe nézni,
Mely, mint nagy szív, szerelemtől

— — — — —

[dobog,
Hol csak nekünk szeretni nem szabad?

— — — — —
Szeretni hol csak nekünk nem szabad?
(1817.)

El az utamból! — tisztelet nekem,
Megőszülék a tudományban,
A természetnek titkos kincseit.
Mig ernyedetlen mind felástam.

Félrébb az útból! — tisztelet nekem,
Megőszült tudományban a fejem,
Míg a természet titkos kincseit
Felástam ernyedetlen szorgalommal.
(2955.)

Ezek a párhuzamos helyek azt is megvilágítják, hogy Arany mily féltő gonddal ragaszkodott Madách eredeti gondolataihoz. „Nem visz rá a lélek, hogy gondolat helyett gondolatot állítsak, mely nem a tied,” írja Madáchnak szóló, ugyancsak fentebb idézett levelében. Ritkán azonban mégis előfordul, hogy Arany javítása a mű szellemébe vág. Nem tartja pl. megengedhetőnek, hogy a Miltiadesz szerepét betöltő Ádám emlékeztesse a nőt paradicsombeli lakásukra, az Éva által varázsolt lugasra. Madáchnak eredetileg ezek voltak ide vonatkozó sorai:

Te nő meg, aki a paradicsomból
Egykor lugost varácsolál nekem.

S a végleges szövegbe Arany javaslatára kerültek a következők:

Te meg nő, aki — úgy rémlik szívemnek —
Egykor lugost varázsolál nekem. (1062—3. sor.)

Ezt a kisebb javítást is a csekélyszámú tartalmi változtatások közé sorozhatjuk: Őv és vezet [Isten] mint bamba gyermeket; ehelyett: Őv és vezet, mint gyapjas állatot (231).

El kell ismernünk, hisz már láttuk is egy példán, hogy Madách egy-egy fenséges hatású s tárgyához méltó dikcióban váratlanul nem egészen ünnepies, mondhatnánk köznapi kifejezést használ. Ismeretes, hogy az első színben, az Úr legelső megnyilatkozásában is voltak eredetileg ilyen szavak: s ezek Aranyra oly kedvezőtlen hatást tettek, hogy miattuk jóidőre a mű olvasását is abbahagyta. Az Úr szájában Arany szerint az effélék mindenestre mesteremberes önelégültségre vallának:

S úgy összevág minden, hogy azt hiszem,
Év-milliókig szépen elforog;

s az ő javaslatára került a végleges szövegbe:

A gép forog, az alkotó pihen,
Év-milliókig eljár tengelyén. (14—15.)

Ugyancsak a fenségesség hatásának megőrzésére kellett Lucifer szavaiban az Isten nevéhez fűzött jelzőket több helyt megváltoztatni. Lucifer eredetileg *öreg úr*, *rideg öreg* elnevezéssel illeti a teremtőt, de a végleges szövegben *aggastyánt*, *jámbor aggot* és *zord öreget* olvashatunk. Többször veszélyeztetni még a fenséges hatást, hogy Madách nem találja el a szövegébe illő rokonértelmű szavakat s ilyenkor Arany éber figyelme segíti keresztül a nehézségeken. Az egyiptomi jelenetben férjének, a rabszolgának halálán megrendült Évát váratlanul éri a fáraónak kedves leereszkedése, a trón pamlagára való hívogatása. A rabszolga-asszony nem mer ellentmondani, félénken rebegi: Nem... szabódóm. Ámde Madách eredeti szavai szerint itt könnyed, pajzán csevegésbe illő kifejezés volt t. i. Nem is kötődöm (647). Aranynak egy-egy ecsetvonás másutt is elegendő, hogy az alaphangulatot veszélyeztető apróbb foltokat eltüntesse. Ugyanebben a színben Ádám *elnémíttatja* Luciferrel a nép jajgatását, ámde Madách fogalmazása szerint Lucifernek ezt a parancsot kellett teljesítenie: Te meg tiltsad be azt a jajgatást. (668.)

Ádám-Danton a lelkiösmeretről szóló hatásos szavaiban egy költői kérdést vet föl:

Hol hallád a viharról, hogy megállt,
Ha gyöngé rózsza hajlong útain?

Ennek a szép gondolatnak azonban e végleges alakot Arany adta meg csekélyke változtatással. Madách eredetije ugyanis így szólott:

Hol hallád a viharról, hogy megállt,
Ha gyöngé rózsza állott útain? (2278.)

Ádám a londoni vásárban szemrehányással illeti Lucifert:

Ah Lucifer! ládd, ily hitvány helyen
Tartasz le, míg az üdv, megtestesülten,
Majd észrevétlen leng tőlem tova.

Ámde Madách kéziratában a harmadik sort így olvassuk: Majd észrevétlen leng el előttem. (2811.) Az athéni jelenetben a demagógoknak Miltiadesz elleni lázítását a hirtelen ott termett Lucifer zavarja meg rémületet okozó kiáltásával, hogy t. i.: Vészt hirdetek! Az ellen a kapuknál! Ez a rövid, határozottságában oly súlyos kijelentés idézett alakjában Aranytól származik. Madách eredeti fogalmazásának nincs ennyi ereje: Vészt hirdetek! ellen van a kapuknál! (925.)

Általában Aranynak többféle módon sikerül Az ember tragédiája nyelvét határozottabbá tenni. Elhagyja pl. a henye szavakat s ezzel szinte élezett, aforizmaszerű fogalmazást ad Madách gondolatának. Megtörténik, hogy Madách eredeti kifejezésmódja árnyalatbeli javításokat kíván. Arany nyelv művészete úgy érzi, hogy a nő arcáról a férfi a költészetnek nem zománcát, hanem himporát törli le. (1781. sor.) Madách fogalmazásában az udvarhölgyek „járnak pávaként“, míg Arany szerint „pávaként ragyognak“. (2002.) A vásári jelenetben az eredeti kézirat szerint a munkás azért szitkozódik, hogy: A dús meg — ördög vérünket kiissza. Arany azonban a hatásosság kedvéért ugyanezt így önti szavakba: A dús meg — ördög, vérünk szíja ki. (2735.) Madách erősebb kifejezésmódja Évát Tankréd szeretőjének nevezi (1866. sor), míg Arany szelidebb szóval kedvesének mondja.

Meg kell állapítanunk, hogy Madách nem tartozik a tudatos stiliszták közé. Pl. a változatosságra való törekvést nem találjuk meg benne. Sokszor meglehetősen sűrű egymásutánban használja ugyanazt a kifejezést. Az egyiptomi jelenet egyik sorához fűzött megjegyzésében Arany hibáztatja a *dőre* gyakori használatát. Így kerül aztán erre a helyre balga fecsegés, dőre fecsegés helyébe. Többször fel-felbukkanó szava Madáchnak a *pánt* is; Arany stílusérzéke azonban mindannyiszor mással pótolja. Egyszer kötélékre, másszor kapocsra változtatja. Az egyhangúság elkerülésére Arany-nak már egy gyengéd ecsetvonás is elegendő.

Van-é jutalma a nemes kebelnek,
Melyet kigúnyol, mellyért vérezett
A kislelkű tömeg?

Ez a nehézkes fogalmazás Arany javaslatára ekkép alakul át: Melyet kigúnyol vérhullásaért. (4061.)

Így válik Aranynak egyetlen tollvonásától Madách írása ódon-zamatúvá, fordulatossabbá. Az egyiptomi jelenetben Madách e szavakat adja az Éva láttára tépelődő Ádám szájába:

Mi ismeretlen érzés száll szívembe,
Ki e nő és mi bűve-bája van,
Mellyel, mint láncsal a nagy fáráót
Porban fetrengő lényéhez ragadja?

Az utolsó sort azonban Arany javítása szerint így olvashatjuk: Lerántja porban fetrengő magához? (610.)

A szavaknak alig észrevehető változtatásával könnyedebbé lesz a stílus. „Ah, milyen édes, milyen szép az élni.” Arany módosításával: „Ah, élni, élni: mily édes, mi szép.” (154.)

A jó hangzás emelésére ír Arany napsugaras napok helyett verőfényes napokat. Erdemes még megfigyelni, hogy az egyes szavak hangalakját is mint változtatja meg Arany ugyancsak a kellemes hangzás kedvéért. *Győzelmem* Arany kívánságára *győzedelmem* lesz, *vagyonosok* helyébe *vagyonosak*, *rend felett* helyett *rend fölött* kerül. Ugyanígy az eredeti *jövömből* a végleges szövegben már *jövömbül*; *arasznyi*, *araszt* szavakat a könnyebben ejtendő *arasznyi* és *arasz* alakok váltják fel.

Arany éles tekintetétől néhány félreérthető, nem teljesen világos fogalmazás is eltűnik:

Mért él a pór? a gulához követ hord,
Mit az erős rak, s állítván utódot
Jármába, meghal.

Ehelyett Arany javítása után:

Mért él a pór? — a gulához követ
Hord az erősnek, s állítván utódot
Jármába, meghal. (631.)

A szokatlan kifejezések s a természetességgel ellenkező újítások ugyancsak Arany figyelmességétől maradnak el. *Betartja szemét*, ehelyett természetesebb: *befogja szemét*; *versenyre lép*, Arany szerint inkább *versenyt fut*, köznapos rideg népből, *közlelkű rideg nép* lesz. A verő napot Arany *verőfényesre* változtatja, a kimérett életet, *szabályos életre*. A párizsi színben Ádám a márkihoz ezt a kérdést intézi: Miért rohansz ily vakmerőn halálba? Madáchnál azonban eredetileg ez nehézkesebben hangzott: Miért rohansz ily vakmerőn sirokba. (2243.) Nyitva áll a pálya — természetes szólása a nyelvkincsnek. Senki sem akad fenn tehát, ha olvassa: Lépj sergeinkbe s pályád nyitva áll; Madách fogalmazásában azonban ez a sor ekképpen hangzott: Lépj sergeinkbe és

pályád kinyílt. (2238.) Így tűnik el a nehézkes, vagy mondhatjuk vaskos *rendbontó* (sőt *rentbontó*) s lesz *rendzavaró*, a *késkedve* s kerül helyébe *kétkedve*, a *fejel* ige s lesz helyette *fesel* (Meglátod, a csira mivé fesel. 2907.), végül *megszűkül* helyett *szűknek érez*. (Szűknek érzé a világtékét 3539.)

Szokatlan szókapcsolás: gyönyörködni valami között. A vásári jelenetben Lucifer azt hangoztatja, hogy Ép a torzképek közt gyönyörködöm. Arany javítása a végleges alakot (Én éppen a torzban gyönyörködöm. 2690.) nemcsak természetessé, magyarossá, hanem ezenfelül még ritmikussá is teszi.

A mérsékeltlen ortológus Arany éber figyelemmel tisztogatja Az ember tragédiájából a feltűnőbb nyelvújításbeli alakokat. Ilyen szabálytalan, vagy szokatlan képzések: *hatály*, *környülmény*, *közömb*, *trágyatüromy*. Arany kezétől ezek így változnak meg: *erő*, *körülmény*, *közöny*, *trágyaféreg*. Az eredeti fogalmazásban található vidékiességek szintén nem kerültek ki Arany figyelmét. Érdekesen kapcsolja Madách az *is* kötőszót: De még ha is másítani nincs erőd. Természetes, ezt a sajátságos használatot Arany sehol sem hagyta meg. (A fenti sor helyébe ez került: Vagy, ha igen, másítani nincs erőd 83.) Ilyen vidékiességek voltak még Madách fogalmazásában *silled*, *elsillednek*, *silledt* (súlyed), *elbűv*, *dül*, *hernyu* (hernyó), *penig*, *fékető* (fejkötő), *sikojtás*, *készű*, *idább*; *aztat*, *mink*, *tik*, *tikteket* és meglehetősen sűrűn: *nem-e*.

Csak természetesnek találhatjuk, hogy Arany változtatásainak jórésze a helyes magyarság körébe vág. A szenvedő alakot több helyt eltüntet: Intetik — fenyítést kap, dicsértetem — ha dicsérnek ezért. A beálló cselekvés kifejezésére használt *-and -end* ragos alakok sem maradhatnak meg. Ugyancsak törli még Arany az elbeszélő multat is. Nem hagyja meg az idegenszerűen használt *bír* igét. Javításai közben érvényt szerez a *jön-megy*, *hoz-visz* páros igék használatáról hangoztatott helyes felfogásának is. (L. Divattudósítás c. cikkét.) „Aztán több hétre a kórházba jött”. Arany javítása után: Aztán több hétre kórházba került. (3041.)

A többes szám magyartalan alkalmazásának is elejét veszik a változtatások.

Adj ezen néhány

Ki-vált egyénnek láncokat, gyűrűket

helyett: ...láncot és gyűrűt. (732.)

A hibásan előforduló *az* névmást ugyancsak több helyen törli Arany.

Hagyd a világot, jól van az amint van
Ne kívánd kontárul javítani azt.

Arany javítása után:

Hagyd a világot, jól van az, miként van,
Ne kívánd kontárul javítani. (1950.)

Másutt *ez* kerül az idegenszerű *ő* helyébe.

De *ő* csak a homályban tévelyeg

helyett: De *ez* csak... (3232.)

Egész sor javítás szemléltetheti Aranynek a *-nak -nek* használatáról vallott határozott felfogását. Madách ugyanis számtalan esetben feleslegesen ragasztja a szavakhoz s ilyenkor Arany rendszeresen elhagyja:

Artúrnak szülői helyett: Artúr szülei
Vagyonosok, Vagyonosak. (2849.)

Meglátod, a csira mivé fejél
Lerázva a tantermeknek porát

helyett: Meglátod, a csira mivé fesel
Lerázva a tantermek porát. (2908.)

Madách eredeti kézirata az állandó határozók használatában is mutatott idegenszerűségeket. Gyönyörre vágyik, változásra vágyik, dacol mindennel, tudományra tanít, valamiben segít: előbb ilyen szóvonzattal fordultak elő: vágyol gyönyört (1106), ki vágynék... változást (1977), dacolni mindennek (1840), tanítanál... tudományban (2270), fogalma sincs arról, amit segít (3233).

Néhány erősebb inverzió eltüntetésében s szórendváltoztatásban szintén megnyilvánult Arany magyaros nyelvérzéke.

Ezt: Elrejtve zajtalan mert működik
így javította: ...mert elrejtve munkál s zajtalan. (404.)

Vagy ezt: De mit tegyek, *kell élnem* s nem tudok mást,
így: De mit tegyek, *élnem kell*... (2771.)

Érdekes sajátága Madách stílusának, hogy az egymásra következő apróbb szavak, igekötők, névmások nem tudnak nála ritmikusan elhelyezkedni. Sehol világosabban nem tapasztalhatjuk Arany mesteri javításainak nyomát.

Ki van köztünk ki még hisz istenekben
helyett: Ki hinne még közöttünk istenekben. (1091.)

...mit jótékonyan Takart istenkéz el vágyó szemedtől
helyett: mit jótékonyan Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
(4067.)

Egyetlen szórendi változtatással ritmikus lendületre kapnak a szavak. Elmaradnak a sor végére helyezett kötőszók és sikerül széteső gondolatokat egybefogni. A verselésen tett változtatásoknak nemcsak metrikai jelentőségük van, hanem egyszersmind a ritmusra is jótékonyan hatnak.

Hadd meglátnom hát azt a működést,
helyett: Hagyd megtekintnem hát e működést. (410.)

Felejték mindent, ami kívülem van,
helyett: Felejték mindent, kívülem mi van. (679.)

Ennyi példa megmutatta, mily szerető gonddal vizsgálta végig Arany Az ember tragédiáját. Madách a jó tanácsokat a legnagyobb hálával s készséggel, csaknem kivétel nélkül, megfogadta. Előfordul azonban, hogy Madách Arany figyelmeztetésére átlátja ugyan a változtatás szükségét, de szövegét mégsem egészen Arany kívánsága szerint javítja. Idézhetjük erre a II. jelenet egyik sorát. Az eredeti fogalmazás volt: Ép úgy tekintünk meg mi tikteteket. Arany módosítása szerint: Mi meg ép úgy tekintünk... s a végleges alak lett: Ép úgy tekintünk rátok mi alá (288).

Érdekes lesz még megemlítenünk, hogy Madách minden esetben pontosan ellenőrizte, vajjon az új szöveg teljesen megfelel-e az eredeti gondolatnak. (Mint fentebb láttuk, magának Arany-nak is ugyanez volt törekvése.) Így aztán megesik, hogy — Arany javaslata mellett is — Madách a kézirat szövegéhez ragaszkodik. A III. színben pl. az 522. sort Madách ekkép írta meg: Egy század, egy nap szinte egyre megy. Arany itt változtatni akart s ezt ajánlotta: Egy század, egy nap szintén egyre megy. Azonban az első fogalmazás maradt meg. Lucifer ugyanis itt arról elmélkedik, hogy az idő végtelenségéhez képest az élet jelenségei mily rövid tartamúak. A százados fa s egynapos rovar egyenlő soká él; század és nap alig különbözik, a két időhatár *szinte* egyre megy. Madách tehát bizonyos élel fejezte ki a gondolatot s ebben az esetben Arany módosítása ártalmára lett volna a kifejezés erejének.

Vizsgálódásunk eredményeképp mindenesetre megállapíthatjuk, hogy Arany-nak Az ember tragédiáján tett nyelvi igazításai nagy mértékben elősegítik a mű egységes esztétikai hatását. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a javítások elfogadásával Madách alkotásának eredetiségén nem esett semminemű csorba.

FINNUGOR SZÓRENDI KÉRDÉSEK.

Írta Kertész Manó.

— Második közlemény. —

II. A tagadó, tiltó és felszólító mondat szórendje.

A tagadó, tiltó és felszólító mondat egy-egy ősi soron kelt szórendi jelenségére akarok a következőkben rámutatni.

A finnugor nyelvekben a tagadó vagy tiltó szó, ha a tagadás vagy tiltás a cselekvésre vonatkozik, közvetlenül az ige előtt áll. Ismeretes, hogy a cselekvés tagadása és tiltása a fgr. nyelvekben —

a magyar, vogul és osztyák kivételével — külön tagadó vagy tiltó igével történik. Egy másik dolgozatom tárgya lesz annak a kimutatása, hogy a fgr. nyelvek eredetileg csakis az igét, és csakis igével tudták tagadni. A tagadó névmások és a névszót tagadó egyéb szócskák részint későbbi fejlődés, részint idegen hatás eredményei.

Csak az ugor nyelvekben veszett el a tagadó ige, tehát a magyar összehasonlító szórendi vizsgálatnál egyelőre csak ezekről lesz szó.

Amint a magyarban a *nem*, *ne*, épúgy a vog. *at* és *ul*, meg az oszty. *ant* és *al* közvetlenül az ige előtt áll, ha a tagadás vagy tiltás az igére vonatkozik:

Vogul: *am at mine'im* 'én nem megyek' (uo. II. 302); *ul minen* 'ne menj' (uo. I. 18). Oszty.: *loy ant poderdəs* 'ő nem beszél' (UF. XV. 188); *and ošlu* 'nem tudjuk' (uo. 85); *murən əl ɣəli*, 'minket ne öl meg' (uo. 180).

A tagadó és tiltó szónak ezt az elhelyezését más eredetű nyelvekben is megtaláljuk. Sokkal feltűnőbb az ugor nyelvek szórendje az olyan tagadó mondatokban, amelyekben a tagadás bővítményes igére, főképp igekötős igére vonatkozik.

A mai magyar nyelvben ilyenkor háromféle szórend lehetséges: 1. leggyakoribb az igekötő hátravetése: *nem ment ki*; 2. szintén gyakori, de csak indulatos beszédben, vagy mellékmondatokban használatos az a szórend, hogy a tagadó szó az igekötő és az ige közé van ékelve: *ki nem ment*; 3. sokkal ritkább a *nem kiment* forma és a magyar szórend összehasonlító tárgyalásánál nem is kell figyelembe vennünk, mert legrégibb nyelvemlékeinkben nem fordul elő; a 17. század előtt nem találkozunk vele, tehát nyilván egészen újkeletű fejlődés.

A két első forma mindegyike megvan már legrégibb emlékeink korában. Azonban míg a mai nyelvben a *ki nem ment* szórend csak indulatos beszédben használatos (p. Bárczi Benőt én meg *nem öltem*!), addig a régi nyelvben akkor is éltek vele, hogyha a beszédet semmiféle indulat nem hevítette; a magyar szórend történetének kutatói megállapították, hogy régi nyelvünkben sokkal nagyobb terjedelmű a használata s hogy egyes régi íróink folyton evvel a tagadó formával élnek¹: Egy jóta a törvényből *el nem múlik*: *iota unum non praeteribit a lege* (MünchC. 21). Ű levele *el nem hull* (KeszthC. 1). A fáradságnak jutalmát *el nem veszítjük* (Pázm. Préd.) A szentírás *ki nem írja*, mely esztendőben lett ez a Claudius üldözése (Pázm. LuthV. 9). Nyolc órákor levetkezik, de leggyakoribb *le nem fekszik* még akkor (Mikes 37. lev. — Simonyi példái). Kyk annak előtte az hatalmas ciazar adoiaih es izpahiaiok jwvedelmet igazan be zolgaltattak, es mastan *be nem akarnak holdolny* (BudBasLev. I. 70). De en keonyeorgeotttem ew feolsegenek, hogy e teleon ki ne ywyen mert Budath meg *megy nem cynaltam* es *hozza nem kezewltem* (uo. 6). *Megh el nem alozom* 'non dormiturio'

¹ Molécz 114, Simonyi, Nyr. XXXI. 364 s köv. 1.

(Heyden-Silv.: Pueril. Colloqu. 8). Meegh *megh nem nírradotlh* 'nondum diluxit' (uo. 10). A bővítmény nem igekötő: Azkor, hogy beteg valék, *hozzája nem láthaték* (TörtTár. 1907, 126). Irtam kydneyk ennehány dologrul, de kedet *hon nem találáték volt* az én levelemmel (uo. 124) ez fele dolgokat ne cselekeöggyl, *mert ha király eö feolsege megh erti iol nem iarsz* (BudBasLev. I. 344).

A *ki nem ment* forma ősbibb volta ezekből az adatokból is szembeszökő. Hogy az 1. típus hogyan szorítja ki ezt a szórendet, azt még nyelvelméleinkben is megfigyelhetjük egy szerkezeten: az olyan mondatokon, amelyekben az *is* kötőszó tagadószóval van kapcsolva; még Pázmány korában is gyakran így írtak és beszéltek: hogy meg a helye *es meg nem találáték* (TihC. 327). Egyebekben *is el nem tűri* (Pázm. Kal. 1001). Krisztus azt igéri, hogy a pokol kapui *is* azt *meg nem győzik* (Pázm. — Simonyi példái, M. Kszók I. 58). Feolsegeod minket *is el nem feled* (BudBasLev. I. 285). *Ottys vezetgh nem maratthanak* (uo. 13).

Ezeket a mondatokat — az *is nem-et sem-mé* összevonva — ma így mondanók: még a helye *sem találáték meg, egyebekben sem tűri el* stb., vagyis az eredeti *ki nem ment* szórendi formát a *nem ment ki* szórend szorította ki.

Simonyi szerint a *ki nem ment* formának „ősrégi voltát, úgy látszik, a rokonnyelvek is bizonyítják”. (Nyr. 31:365).

Amit Simonyi a rokonnyelvekre nézve csak sejtésképpen mondott ki, amellett mi már a bizonyítékok nagy bőségével tanuszkodhatunk. A vogulban és az osztjákban ez a tagadásnak szabályos szórendje:

Vogul: *ājkā kwonā at kwāli* 'az öreg a házból ki nem megy' (VNGy. I. 1); *am kwon at kwālē'im* 'én ki nem járok' (uo. I. 5); *ām nōūnmi il ā tārtilēm* 'én téged nem bocsátalak el' (uo. IV. 345); *miškérēx il ā ruxtas* 'az ifjú nem ijedt meg' (uo. IV. 367).

Osztják: *mur manəs, yālī-igi loy kim and ēil* 'a nép ment, Vaili öreg ő ki nem megy' (UF. XV. 148); *pā kim and ētlēm* 'megint ki nem megyek' (uo. 35); *kurəη nēηxo ioγo an' ioγətl* 'a gyalogos ember vissza nem jut' (uo. 168).

A bővítményes ige által kifejezett cselekvés tiltása tekintetében ugyancsak a most ismertetett szórendi viszonyokat találjuk: a mai nyelvhasználat a *ki ne menj* formát a szigorú tilalom, unszolás stb. kifejezésére foglalta le s a *ne menj ki* forma a közönséges tiltás szórendje; régi nyelvünk azonban az első szórendi formával sokkal gyakrabban él és nincsen semmi jelentésbeli különbsége a második szórendi formától. A vogul és osztják nyelv ugyancsak e szórend elsőbbségét mutatja:

Vog.: *jol ul joxtēn, nāwχ ul joxtēn* 'alá se juthass, fölfelé se juthass' (uo. I. 5); *nū āmānmi tār āl pātītēn* 'te ne lőjj át engemet' (uo. IV. 361). — Osztják: *top lwārən nox āl ēn'ā* 'csak a páncélat ne vedd le' (UF. XV. 144); *al lēvaten luevittel, lep al raxaten* 'ne egyetek ő tőle, hozzá ne érjete' (NyK. 17:147). — Magyar: jntöttwk w nsgt hogi mindön hiaban valo

wadolasokath *be ne vegiön* (BudBasLev. I. 68). Beszydemeth *keozbe ne wedd* 'ne me interpella' (Heyden-Silv.: Pueril. Colloqu. 39). Karyaidath ys *kyne theryesszed* 'nec pandas brachia' (uo. 41). Es a gvytöt sänki *megné poreha* 'et colligentem nemo corripit' (BécsiC. 5).¹ Es isten engem *meg ne hag* 'vensegig: es venöltig' 'et usque in senectam et senium: Deus ne derelinquas me' (DöbrC. 134). Az ő igassága es nagy kemény es rőttenetes haragja miat tåle *el ne szakadgyunk*, tåle ne fussunk (Born: Préd. 26). Az barát-ságot *felben ne szakazd* (Decsi: Adag. 176). K: kerem, hogy k: wyselye gongyat, en rolamis k: *el ne feletkezze* (LevTár I. 355). Boszúságában *el ne veszítse* Kd (LevTár II. 353).

A bővítményes igéjű felszólító mondatban a mai nyelvhasználat szerint csak a szigorú parancs hagyja a bővítményt az ige előtt (*kitakarodj!*), egyébként a bővítmény hátra kerül (*menj ki!*). A régi nyelv azonban nem tesz értelmi különbséget a két szórend között, csak azt lehet megállapítani, hogy az első formának a használat a sokkal nagyobb terjedelmű, mint ma.²

Te orcadat *megmossad!* (MünchC.). Kérlek uram..., *megbocsássad*... amit vétkeztem (VitkC.). Avagy *megadjad* énnekem ez frátereket, avagy *elbocsáss* engemet es Jeruzsálemben (DomC. 299). *Meghallgassad* én imádságomat (KesztC. 6, így uo. 9, 15, 35, 44, 134 s még sokszor). *Megüzenjétek nekem* (DöbrC., a megfelelő helyen JordC. 359, továbbá Heltai és Félegyházi bibliájában: *üzenjétek meg*). Isten *felneveljen* és *megszaporítson!* (RMK. II. 118). Fejek haját köröskörnyül ollóval *megigyengessék* (Kár. Bibl. 2: 151; vö. Fejök haját ollóval egyengessék meg, Czegl. Dágon 2: 21).³ Mindenekelte pokolnak mélységében *be syllyedgy* (Lép: PTük. I. 342, NySz). Az mit az my neuönkel ndk mondand, nd *meg higgie szauath* (BudBasLev. I. 63). Kerywk k. mynden szeretetből, hogy az *szegeny nepeknek penzeket meg adattassatok* (uo. 14).

Ezt a régi nyelvszokást a népnyelv ma is őrzi néhány ilyen állandó szólásmódban, mint: *megengedjen, megbocsásson, meglásd* stb., amelyekben nemcsak hogy szigorú parancs nincsen, hanem még felszólítás is alig van kifejezve.⁴

Vogul: *Kwon kwälén sar, luvënnë kwon vöwäsén!* 'eredj ki csak, a lovatat hívd ki' (VNGy. I. 20); *sérjin—lāni—kwän leutelkän* 'kardotokat — így szól — vonjátok ki' (uo. II. 237); *kwonü kwältäl, akw' tü tuštäl!* 'vidd ki, állítsd ugyanoda' (uo. I. 3).

Osztják: *uaj-pələk nirən jojo-uaä!* 'Félbotosú, az asszonyodat hívd be' (UF. XV. 107); *ittam selta xodi jojo-lwä* 'most már aztán [csak] menj be' (uo. 91); *üaj-pələk, kim-ädä!* 'Félbotosu, gyere ki' (uo. 107); *laüläl kim-ätlülä!* 'a lovakat vezesd ki'

¹ Innen kezdve *Molecz* példái, 123—24. l.

² Simonyi, Nyr. 31: 425.

³ Simonyi példái.

⁴ Simonyi, Nyr. 31: 426.

(uo. 64); *nālmən kim-ētl̥t̥* 'öltsd ki a nyelvedet' (uo. 22); *kim-ēd̥d̥* 'menj ki' (uo. 10).

Az igekötőnek a tagadó és tiltó mondatokban való hátravetésére a vogul nyelv csak ritkán szolgáltat példát. Sokkal gyakoribb ez a szórend a felszólító mondatokban, pl. *kwālén kwonä*!... *kwonä kwāls* 'eredj ki!... kiment' (VNGy. 2:300).

Viszont a tanulmányoztam osztják szövegekben egyetlen egyszer sem találkoztam az igekötőnek tagadó, tiltó és felszólító mondatokban való hátravetésével.

Ez a jelenség csak azt bizonyítja, amire a magyar nyelvtörténet is tanít bennünket, hogy a tagadás, tiltás, parancs ősi szórendje ez: *ki nem ment, ki ne menj! kimenj!*

SIPULUSZ NYELVE.

Irtta **Bebesi István.**

— Második közlemény. —

III. Idézetek a Sipulusz-humor szolgálatában.

Sipulusz leleményességének egyik szinte mondhatni egyéni sajátossága: a humorkeltő vagy humornövelő idézetek alkalmazása. Az eljárás lényegében nem egyéb, mint ellentét keresése. Ellentét mutatkozik pl. a szóbanforgó tárgy kicsinyessége, alantassága, gyarló volta és az idézet tárgyának nagyszerűsége, fönsége, tökéletessége között. Ugyanez az ellentét jelentkezik a kísérő hangulatok között is. Az idézet maga után vonja a hozzátartozó nemidézett részletek hangulatát is és így kevés szóval különösen sokat marcolhat a stilisztika. Az idézet alkalmazása éppen ezért hatásosabb a közönséges ellentéteknél. A hatás teljességének a kedvéért történik, hogy a választott idézet a műköltőnek rendszerint valamely általánosan ismert helye, népdal-részlet vagy közmondás. Ilyenek a következők:

Én csak azt sajnálom, hogy ezek a borhamisító urak nem Amerikában kísérleteztek, mert ott egy se fejezte volna be életét ágyban párnák közt, hanem csüngtek volna, mint gyümölcs a fán. (Séta a keleten.) — De hova ragadtál apai pipaszár. V. ö. Petőfi: Hova ragadtál oh fölhevülésnek gyorstalyigája. (A helység kalapácsa). — És jobb ma egy egészséges veréb, mint holnap tiz veszett eb. — Pár perc múlva az összes kint levő hangyák felé sietett, hová időközben a két hírnök megérkezett s pihegve szolt: Jönnek a vörös hangyák (Alattvalóim). V. ö. Hunyadi (Cucor.) De hírnök jó s pihegve szol. — Így üldögélt ő hosszú, méla lesben. (V. ö. Vörösmarty: Szép Ilonka.) — Mondám, hogy e női alak hideg volt. Rám se nézett, mikor én őt megláttam. (V. ö. hasonló kezdetű népdalunkkal.) — Nőül vettem egy égő szívet és három szobára való butort. Három év alatt, anélkül, hogy alvó pipám

meggyulladott volna, az ő égő szíve kialudott. (Pál úr.) — Némelykor a célja szerint módosítja Sipulusz az idézetet pl. Széchenyinek ismert mondását, hogy mi magyarok oly kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni, így alakítja: „Oly sokan vagyunk írók, még a többgyermekes apákat is agyon kellene verni közlünk.” Néha szólásmódokat, általános írói szokásokat csak utánoz, nem idéz azért, hogy változtatásaival nevetségessé tegye őket. „Fizettem. A legöregebb bölcsek nem emlékeznek ilyen fizetésre.” „Tehát nem megy vissza önként? — Soha! Csak holttestemen keresztül.” „Tompá kongással esti hat órát üthetett volna valahol, mert éppen annyi volt.”

IV. A nyelv gépies mechanizmusa, mint Sipulusz humorkeltő eszköze.

Az ellentét két elem között gyakran nem egy, hanem több szempontból érvényes. Ily esetben egész sereg ellentét párhuzama jön létre. Az egyik elemre vonatkozó ítéletek ugyanolyan mondat-szerkezeteket kívánnak, mint a másikéi. Így egyes szavak és mondat-szerkezetek szinte gépies mechanizmus módjára ismétlődnek s ezt az író olykor szándékosan növeli azzal, hogy szinte értelem nélkül is gép módjára tovább ismétli az előbb már értelemmel ismételt szavakat. Henry Bergson, a nevetés c. híres művében a komikum okait kutatva bizonyos sztereotip ismétléseket, gépiességet jelöl meg ilyenekül, azt mondván, hogy különösen a bohózatok ható ereje bennük rejlik. Sipulusz következő helyeit olvasva, lehetetlen, hogy Bergson elméletének ez a részlete ne jusson eszünkbe. „Ő rám nézván, dallamos hangján így szólt: — Hamis! Ő mosolygott, én mosolyogtam, te mosolyogtál, mi mosolyogtunk. Rágyújtottam egy szivarra s távozni akartam azzal a föltevésével, hogy újra visszatérek. Ekkor a dallamos hang újra megszólt: — Csaló! Ő nem mosolygott, én nem mosolyogtam, te nem mosolyogtál, mi nem mosolyogtunk. Visszafordultam.” — „Óriásilag szerettem a Ciniselli-cirkusz óriás hölgyét. Négy mázsa ötven fontot nyomott. Földült a lóvasuti kocsi, ha őnagysága (megérdemelte ezt a címet) föllépett rá. A néhai Göndöcs Benedeket négyszer egymásután föl emelte a levegőbe s egyszerre egy kosárba belerakva huszonkét díjnokot tett föl a földről az asztalra. Most jövök én. Hatvannégy kilót nyomok. A lóvasuti kocsi nem dül föl, ha rálépek. Göndöcs Benedeket egymásután egyszer sem emelem föl s a huszonkét díjnok ítéletnapig várhatja, hogy én az asztalra föltegyem.”

V. Párhuzamos ellentétek.

A párhuzamos ellentétek igen alkalmas eszközei a komikus hatás felkeltésének. Sipulusz teljes erővel kiaknázza komikai erejüket. Valósággal tipussá tette a párhuzamos ellentéteknek egyik igen hatásos formáját. A típus a következő: sorba állítjuk vala-

mely felsorolás vagy fölosztás tagjait és minden egyes tagról monddunk olyas valamit, ami a következő tagra vonatkozó állítással ellentétet alkot.

Idézetek: „Tatjana vörös bluzt viselt és a lába fájt. A vörös bluznak nem lettek következményei, a lábfájásnak igen.” — „Önagsága helyeslőleg bólintott egyszer, bólintott kétszer, háromszor és végre elaludt. Más ember először alszik el és aztán bólintgat.” — „Riedmann Jakab úrnak egy szép üzlete és egy szép felesége volt. Az üzlet virágzott, a feleség hervadt.” — „Én jártam a gimnázium negyedik osztályába, ő táncolt a magy. kir. ballet hatodik sorában.” — „Ha éhes, rőfög, ha szomjas, rőfög; ha megölték, nem rőfög többé.” Ugyanebbe a csoportba sorolhatók, bár nem mutatják tisztán a típus képét, a következők: „Kelemen Kálmánnal egy istenünk, egy hazánk és egy frakkunk volt. Istent tiszteltük, a hazát szerettük, a frakkot pedig föl váltva viseltük.” — „Ő — szembe ült velem, én — ugyanezt cselekedtem vele”.

VI. A nem- és faj-fogalom hibás egymásra vonatkoztatása.

A meghatározott nyelvi formához nem köthető komikum tisztán a logikával való ellenkezésénél vagy berzenkedésénél fogva hat (abszolút komikum). Ennek egyik igen hatásos típusa: valamely fajfogalomnak oly nemfogalom alá sorolása, melyhez nem tartozik. Sipulusz ezt a másoknál (Petőfi, Arany, Jókai stb.) is föl-fölbukkanó komikumforrást különös kedvvel, teljes tudatossággal alkalmazza. Pl. „Gyönkön csak egy ember halt meg a hazáért — az is ló volt”. — „Ez a kutya volt az első londoni utas Kis-Bürgözdön”. (Vidocq halála.) „Kívülem van még Klementina néninek néhány háziállata”. — „Nincs jobb üveg a törhetetlen papirosnál”. (Egy falusi Hamlet III. f.) — „Annyi tény, hogy a szarvasmarhák határozottan előkelő szerepet játszottak a család történetében”. — E csoportba sorolhatók még: „A csurapás-bandát oly hirtelen szétszórták, hogy ijedtében minden cigány kétfelé vált: t. i. cigánnyá és hegedűvé”. (Szaniszló szerenádja). — „Ha mint medve közkedveltségnek örvend, mint apa kell, hogy tekintélynek örvendjen”.

VII. Hibás következtetés.

Az abszolút komikum egyik alakja a hibás következtetés. Sipulusz ezeket is kiváló komikai készséggel és állandó ötletességgel alkalmazza. „Ez a levél arról értesített, hogy a hajtóvadászat november harmadikán kezdődik. No hála Istennek! Ha a zergevadászat az, amelyben zergét lőnek; ha oroszán vadászat az, amelyen oroszánt lőnek, akkor hajtóvadászat nem lehet más, mint amelyen hajtót lőnek, nem pedig medvét. Így már nyugodtan lemegyek. Nem lehetetlen, hogy egypár hajtót fogok lőni, de legalább medvével nem lesz bajom.” — „Nem köteles-e az ember a becsü-

leteért az életét kockáztatni? Ugye köteles? Mennyivel inkább köteles akkor a mások életét kockáztatni. És én ezt tettem.“ — „Lehetetlen bele nem szeretni egy leányba, akiről az ember látja, hogy szép és egészséges. Lehetetlenség ellen sohse küzdöttem, tehát egyszerűen beleszerettem.“ — „Elzsibbadoznak a karjaim s káprázik a szemem. Aztán? — A nyakam fáj és megmerevedik. — Hm, hm! Azt hiszem, hogy ez nem egyéb, mint arc-zsába. — Micsoda? — Arc-zsába. Az öreg kolléga rám nézett, egy darabig hallgatott, azután szólt: Nem gyomorhurut? — „Mikor megtudtam, hogy a szivarosbolt kétezer forint tiszta jövedelmet hoz, eddigi érdeklődésem valóságos szerelemmé változott át. S milyen szerelem volt ez! Méltó lett volna százezer forint hozományra s négy szoba bútorra.“ — „A másik nagybátyám elment Afrikába hittérítőnek. Egy csomó szerezcent tényleg meghittérített. De az étkezésről elfelejtett nekik fölvilágosításokat adni. Egy napon tehát hívei, az egész egyházközség, mely evés tekintetében a régi pogány alapon állt, a presbiterek és gondnokok egyesült erővel megsütötték és megették“.

VIII. Túlzások és lehetetlenségek.

A túlzások és lehetetlenségek az abszolút komikum jelenségei. Hatásukat a logikával való incselkedésből, tudatos berzenkedésből, népiesen szólva: a logikával való böstörködésből nyerik. A komikus hangnem valamennyi írója szívesen és bőven él velük. A karikatúrának egyenesen a lényegéhez tartoznak. Csak természetes, hogy Sipulusz humoreszkjeiben és víg elbeszéléseiben is lépten-nyomon találkozunk velük. Sipulusz kiváló komikai érének tartozunk azonban annak a megállapításával, hogy a nyelvi és logikai sablonokat mindig szellemből fakadó eredetiséggel tölti meg s így nem ritkán újszerűnek látszik közhasználatban lévő sablonok alkalmazásakor is. Ilyen mingyárt első idézetünk is, melyben a túlzás mellett két tulajdonnevet ötletesen közös főnév gyanánt használ.

„A pártiroda tanyájáról átmentem Rambofszykhoz, az ellenzék barlangjába, hol füstölt bényeit ettek pácolt bártfaival.“ Tudni kell, hogy az ellenjelöltek neve: Bényei és Bártfai! — „Budapesten magyart csak akkor látunk, ha a Barnum elhoz egyet Amerikából mutogatni.“ — „Pasteur egész nemzedéket kipusztított belőlünk (panaszodik a nyúl), mialatt rajtunk megtanulta, hogyan kell veszettség ellen az embereket beoltani. Ha ezt a mesterséget a kutyákon tanulta volna meg, most már nem kellene az embereket beoltani, mert nem volna többé kutya.“

„Legyen nyugodt, elkérem a rektortól a régi egyetemi párbajpisztolyokat, melyek már kétízben koronás aranyérdemkeresztet kaptak az életmentés terén kifejtett működésükért.“ — „Ugy bevágtam az ajtót, hogy — mint másnap a lapokban olvastam — az anatómiai muzeum és a szomszédos klinika összes órái megálltak s a Természettudományi Közlöny két hónap mulva mint földren-

gést tárgyalta az esetet.“ — A „Barnabás rabsága“ c. humoros elbeszélésben a tót nyelvű szolga így beszél: „Szabál keretein belül szívesen teszem, ami csak lehetséges, ha nincs is megengedve.“ — „A sebészet mai botrányos fejlettsége mellett tíz eset közül kilencben kigyógyították az öngyilkost.“ „Jakab úr oly sebesen kikapta a lapot Kriptaffy úr kezéből, hogy az elesett volna, ha a pipájába meg nem kapaszkodik.“ „Egy másik fiam — ifjú nyulakisd — elment sétálni a muzeumkertbe. Elfogták a tudósok, kioltottak belőle minden ifjúságot, át egy főrendiházi tagba s kis gyermekem, mint őszbe csavarodó, fogatlan aggastyán tért haza. Reggel még megszoftattam őt és este a boldogtalan már unokáit emlegette. Az illető főrendiházi tag pedig, aki reggel még végrendeletet csinált és rokonaitól is elbúcsuzott, este megházasodott és ifjú nejével Velencébe ment, nászútra. Az én fiam ifjúságával!“

IX. Szójátékok és a nyelv akusztikája.

Hogy a nyelv mint művészi eszköz maga is érdekelte Sipuluszt, azt bizonyítja nagyszámú szójátéka, hangjátéka.

„Mikor ez a merő nézés már két hónapig tartott, közeledni is mertem hozzá.“ — „Első nap ellenségek lettünk én és a kutya. Azonnal láttam, hogy ez egy alattomos dog, vagyis inkább dög.“ — „Nohát ez disz.... Újra lenyeltem felét s így folytattam: Nohát ez diszkrétül szólva, diszonanciát vegyít a rendőrség működésébe.“ — „A falra falragaszt falragasztott vagyis felragasztotta a falragaszt.“ — „Itt a vallomások fontossága vagy fontatlansága szerint becsüljük az urakat.“ — „A mesemondók legtalálhatóbb történetei is süket fülekre találnak.“ „A talpalávalót Rácz Pali ötödik dédunokája húzta elég talpalávaló módon.“ — Nyilvánvaló a tréfás hangjáték a következőkben: „De hova ragadtál őh apai pipaszár!“ — „Ötvenhat pipája volt a papával mutyiba.“ — „Ő hátul ült a papájával és a papája pipájával.“ Ebben a csoportban illik említeni azt is, hogy — többnyire a komikus jellemzés kedvéért — szívesen követi a régi víg elbeszélőket, vígjátékírókat a szereplők tulajdonneveinek megválasztásában. Így lesz a maga színésztehetségétől elragadott színészecske: Tátray Kárpát; a sápadt, sovány irnokember: Kriptaffy stb.

Sipulusznak egy közönségesen szójátékszamba vett kifejezésformája alkalmat ad nekem arra, hogy egy eddigelé ismeretlen fogalomról, helyesebben egy észrevétlen nyelvi tényről szóljak. Esztétikai képzettársításnak nevezem. A képzettársítás logikai művelet és nagyon is tudatosan történik. De van egy más formája is a költőknél és íróknál: a tudat küszöbe alatt történő képzettársítás. Az olvasóban szintén a tudat alatt folyik le, de a költői hatást esztétikai módon, azaz hang- és szóhangulatok segítségével fokozza. A Sipulusz-féle fordulatoknál, melyeket én Sipulusz-féle szókapcsoknak neveztem, már rámutattam a képzettársítás ama módjára, midőn a társítást nem logikai, hanem tisztán szókapocs hozta létre. Sipulusz

nyelvével kapcsolatban most tehát már másodízben beszélek a képzettársításról. Ez a képzettársításban való eredetiség Sipulusz ötletességének, egyéni észjárásának, a többi emberétől egyben-másban elütő gondolatmenetének kétségtelen bizonyítéka. És ez egyúttal Sipulusz írói nagyságának is a titka. A „December” c. darabjában többek közt így szól: „Ez a decemberek pszichológiai jelentősége.” Az emberekre való jelentősége t. i. a sok karácsonyi ajándék, illetve a velük kapcsolatos öröm. De Sipulusz a december szóval itt gaminszerűen játszik s úgy mellékesen az ember egyik fajtájának is fogja fel a decembert s ezzel tartalmasabbá és így tömörebbé alkotja a kifejezést.

NÉVRAGOZÁSUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Második közlemény. —

3. A *-nál, -nél* rag.

Kevés ragnak a megfejtésével próbálkoztak annyiszor, mint a *-nál, -nél*-ével, s eredete még ma is ismeretlen. Nemcsak alapszaváról nem tudunk semmit, de még azt sem sejtjük, milyen rag lappang benne. Utoljára Szinnyi foglalkozott vele (NyK. 35:448), ki azt a föltevést kockáztatta meg, hogy a *-nál* végső hangja maga a tulajdonképeni helyrag, még pedig az ablativusi *-l*. Ezt a nézetét egy-egy hangtani és mondattani bizonyítéka építi. A mondattani bizonyíték a *-nál* ragnak hasonlító határozó használata. Igaz ugyan, hogy a fgr. nyelvekben az ilyen esetben ablativusi alak szokott állni, de a magyarban is eredetileg a *-tól, -től* ragot használták, s mikor a *-nál, -nél* divatba jött, ennek semmiféle ablativusi jelentése nem volt. Lokativusi alak Szinnyi szerint azért sem lehet, mert akkor személyragozva **náltam* vagy **nálnam* fejlődött volna. *-l* ragos alak csakugyan nem lehetett, de azt nem lehet mondani, hogy *-n* ragos sem. Az *-n* ragról szóló cikkben kimutattuk, hogy a *bel, föl* *-n* ragos alakja eredetileg *ben, fën* volt; így lehetett a **-nál-n-ból* is **nán*, s aztán disszimilációval *-nál*, amire már Simonyi (Magyar Nyelv² 417) is gondolt. Ilyen disszimilációs-asszimilációs okok teremtek az *innen, onnan, honnan* mai alakját. Az eredeti **ilel, *olal, *holal*-ból hasontalanulással **inel, *onal, honal* lett, s megint hasonulással **inen, *onan, *honan*, majd az első *n* megnyúlása után *innen, onnan, honnan*. Azután: *nyyonnal* 'ujjonnan' (ErdyK.) NySz., ahol az *-l* csakis hasontalanulás útján származhatott, mert az *újonnan* alakon az *-n* rag van kétszer kitéve (vö. *vyonnon* FortSzer.) NySz., az első *-n* fonetikai nyúlás folytán lesz hosszú. Ezzel természetesen még mindig nincs véglegesen megfejtve a *-nál* rag, s nem is lesz mindaddig, míg alapszava elő nem kerül valahonnan, de Szinnyi magyarázata ezek után még kevésbé látszik valószínűnek, mint Simonyié.

4. A *-nól, -nott, -nyi* ragok.

Ezek a ragok a régi és az irodalmi nyelvben nem használatosak, mindamellett jókora nyelvterületen ismerik: az egész Székelységben és Palócságban. Nyelvészeink szerint a három rag etimológiaiailag összetartozik, s alapszavuk eredetileg önálló szó volt, tehát az u. n. „testes ragok” csoportjába valók. Ennek ellene szól azonban az, hogy önállóan (személyragozva) nem fordulnak elő. Én a ragokat az analógia alkotásának tartom, s a következőképp próbálom megmagyarázni. Amint az *innen, onnan, honnan* **ilel, *olal, *holal*-ból fejlődött, tehát egy **il-, *ol-, *hol-* ablativusi alakon újra kitették az *-l* ragot, nem lehetetlen, hogy ez az *-l* rag kétszer van meg a *birónól* alakban is. Tehát volt valamikor egy *biról ablativus, ehhez még egyszer hozzájárult az *-ól* rag, s a *birólól disszimilációval *birónól* alakot öltött. Ez szolgálhatott aztán kiindulásul a többi iránynak. A *birónól*-nak csak az *-ól* végét érezték ragnak, s a kikövetkeztetett **birón-* tőhöz hozzátéve a lokativusi és lativusi ragokat, *birónott, birónitt* és *biróni, birónyi* alakok keletkeztek. Hogy ez nem teljesen alaptalan föltevés, arra mutatnak a következő adatok: A tokaj-hegyaljai nyelvjárásban járatos: *más helyünnen* v. *helyünnét*, s ugyanott mondják ezt is: sok *helyüiné* benéztem; rossz *helyüiné* jár az a legény (MTsz.). — Csík és Háromszék összeszőgellésénél használatosak ezek a határozók: *arrunt* 'a tájt'; *errüint* 'e tájt'; *többiint* 'több helyen'. Ezek nem keletkezhetek másképp, mint hogy az ugyanott járatos *arrunnat, errünnnet, többiunnet* alakokból elvonták a *-nat* ragot, mint az ablativus jelölőjét, s az *arrun-, errüin-, többiün-* (tkp. *arrul, errül, többül* ablativus) szolgált a lokativusi alakok alapjául.

Bár egészen pontosan nem tudnám e ragok fejlődését kimutatni, az a meggyőződése, hogy szó sem lehet ősi ragokról, hanem nyelvünk újabb korában keletkezett analógiás alakulatokkal állunk szemben. Hisz vannak palóc és székely vidékekről való kódexeink és könyveink, de sehol semmi nyomuk. Még azt is lehetségesnek tartom, hogy a ragok egészen külön keletkeztek a székely és a palóc nyelvjárásokban. Erre vall legalább a lokativusi alak, mely a palócoknál *-nott -nött*, a székelyeknél ellenben *-nitt*. Azt éppen nem gondolnám, hogy a *-nitt i-*je a *nyi* lativus hatása alatt keletkezett.

Ragjainknak tehát semmi közük a hasonló vogul és osztják ragokhoz, amint én ezt már régebben sejtettem. A vogul *-n, -nə*, T. *nə*, osztj. *-nə* kétségtelenül azonos a fgr. *-n* lativus raggal. A tavdai vogul *-nät, -nət* és a szurguti osztják *nät* eredete nagyon homályos, még összetartozásuk is kétséges, hisz mind a két nyelvnek csak egy-egy nyelvjárásából vannak följegyezve. A *-t* talán nem is lokativusrag bennük, hanem valami más elem, pl. nyomósító, s csak az *-n* a tkpi társhatározó rag. A vog. *-nəl -l-*je biztosan az ablativusi *-l*, de hogy az *-n* lokativusi rag-e, az már nem bizonyos, bár nem lehetetlen, mivel az *-n* eredeti lokativusi használata

a vogulban elhomályosodott, élő ragul csak lativusi szerepben járja. A lokativusi viszony jelölésére u. i. van a vogulban egy másik rag, a *-tə*, T. *-tā*, s ez fölöslegessé tette a kétértelmű *-u* rag lokativusi használatát.

De még ha teljesen kétségtelen volna, hogy a magyar és az obi-ugor ragok teljesen azonos elemekből állanak, abból sem következik, hogy már az ugor nyelvközösség korában meg kellett lenniök. Rokon, tehát egyező rendszerű nyelvekben a nyelvközösség megszűnte után is keletkezhetnek hasonló nyelvi jelenségek (vö. Gombocz, MNy. 11:103). A magyarban és néhány cseremiszi nyelvjárásban meglevő ajakhangú illeszkedés pl. egész bizonyosan külön fejlődött. Az ugor, mordvin és szamojéd tárgyas ragozás nem bizonyíték arra, hogy már megvolt az urali alapnyelvben. A magyar s a finnhez közelálló nyelvek közös sajátága a belviszonyragoknak néhány használata, pl. *fejében a kalap, ujjába húzza a gyűrűt, nyakába borul, fejbe vág, belebotlik, beleakad, karóba húz* stb., pedig a nyelvközösség korában még nem voltak e nyelvekben belviszonyragok.

5. A *-tól*, *-től* és a *ról*, *-ről* ragok.

Horger (NyK. 42:309) szerint a *-tól*, *-től*, mely legrégibb nyelvemlékeinkben *-tül*, *tül* alakban jelenik meg, a személyragos **tüvölem* (*-ed*, *-e* vagy *tüvölem*) alakokból keletkezett. Itt u. i. a második nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesése folytán **tüvlem* > *tülem* lett, s ezek hatása alatt lépett a ragtalan **tüvöl* (vagy **tüvél*) névutó (majd rag) helyébe is a rövidebb *-tül* alak. Ezt a magyarázatot elfogadom, de meg kell jegyezni, hogy nyelvemlékeinkben *-tél* alak is van, ez pedig nem fejlődhetett a *-tül*-ből. Úgy látom, itt azt a feltevést kell segítségül hívnunk, amivel Horger a *-ra*, *-re* ragot magyarázta. Ennek eredetibb alakja tudvalevően *rěa* volt, ez pedig **rājā*-ból fejlődött. Mikor a *rěa* raggá vált, szavaink akkor általában hangzós végzűek voltak, s így az *ē* a második nyílt szótagba került, s ezért kiesett (pl. *hodu utu rea*), *-rā* lett belőle, majd az *ā* megrövidült, s *a*-vá lett. Ilyenforma lehetett a *-tél* alak fejlődése, amely bizonyára **tüvél*, **tüél*-re megy vissza. Magánhangzós végű szó után itt az *ü* kiesett, s így lett belőle *-tél*. A fejlődés tehát így történt: **fē-tüvél* > **fē-tüél* > **fétél* > (a személyragos *tülem* hatása alatt) *fétül* > *fötöl*.

A *-ról*, *-ről* története Horger szerint a következő: A *rólam*-nak van a székely és a csángó nyelvjárásokban *riólam*, *rióllam*, *rivólam* alakja; ez nyilván **rěólam* > **rājólam*-ból fejlődött. Az *ē* csakis a *rěám* hatása alatt kerülhetett az *ā* helyébe. Az *ē* magánhangzós végű szó után szintén második nyílt szótagba került, s ezért kiesett. Horger itt megint nem szól a *-rél* alakról, pedig ezzel szoros kapcsolatban van az őrségi *lérám* változat. Szerinte ez **rélam* > **rajlam* > **rajolam* állomásokon keresztül keletkezett, pedig talán egyszerűbb az a magyarázat, amit a **tél*-re nézve

adtam. A **rājél* > **rāél* > *rēél* *ë*-je magánhangzós végű szó után a második nyílt szótagban kiesett, s *-rél* lett belőle. A személyragos alak külön is megmagyarázható: a *rēám* hatása alatt **rēēlam* fejlődött, ebből pedig *rēlam*. A **-rél* rag mintájára aztán a **rēlam* *ë*-je is megnyult, az Őrségben aztán a **rēlam*-ból hangátvetéssel *lérám* lett.

6. Az *-ig* rag.

Már Budenz (UA. 389) kimutatta, hogy az *-ig* nem más, mint az *-é* lativusrag *-g* járulékelemmel. Ugyanaz a *-g* elem van benne, mint a következő alakokban: *ennyirag*, *mennyirag* (Göcsej), *annyirag*, *orrag* esett, *tér(d)reg* áll, *napontag*, *viszontag*, *megénteg*, *azutánag* (I. Nyr. 16:54); továbbá *éltég*, *ültég*, *iltenneg*, *iltennég*, *ittenneg*, *ittennék* 'itt'; *ottég*, *ottanag*, *ottanak*, *ottanék*, *ottannak*, *ottanég*, *ottannég*, *ottannék*, *ottonnak*, *ottonnék*, *otonék* 'ott'; *innendék* 'innen'; *onnandék* 'onnan'; *ódaltok*, *ódaltag* (Háromszék), *oldaltag* (Moldvai csángók) 'oldalt, oldalvást, oldalról' (MTsz.). Ennek a járulékelemnek a fejlődése teljesen olyan, mint az *-ag*, *-eg*, *-alag*, *-eteg* képzőé: *göngyelék* (VirgK) 'göngyöleg'; *gömbölék*, *gömbelég* NySz., *gombolyék* (Kiss A.: Gyermeját.), *gombajik* (Debreczen) 'gombolyag'; *furdalék* 'fulánk' (Göcsej); *fuldalag* 'aculeus' (DöbrK.); *fergetek* NySz. 'fergeteg'; *avaték*, *avadék*; *fujátik* 'fuvatag' (TMNy. 527). — Nyelvemlékeinkben csakugyan ki lehet mutatni ilyen *-k*-s alakokat. Már első nyelvemlékünkben, a tihanyi apátság 1055-i alapítólevelében találjuk ezt az adatot: inde ad *castelic* et feheruuaru rea meneh hodu utu rea (NyK. 24:134). A *castelic* nem lehet más, mint *kastél(y)ig*. Ez az adat még egy helyen előfordul így írva: *kasztelic* (uo. 145), megint *k*-val. Más adatok: *agyk* (LevT. 1:150), *aggyk* (RMNy. 2:205), *azzyk* (uo. 95) 'addig'; *valamedgyk* 'valameddig' (Lépes: PTük. 335) NySz.; *esztendeyk* (KulcsárK. 234), *esztendeek* (KeszthK. 255) 'esztendeig' (Kovácsy: A Kulcsár és Keszthelyi kódex szótana 28); *mind éltic* 'mindéltig, mindig' (Heltai: Krón. 110) NySz. Hogy a *-k* ez alakokban hiteles és nem íráshiba, azt igazolja a következő népnyelvi adat, mely a legutoljára idézett szónak a változata: *mind-ítik* (Fehér m.) MTsz. Az *-ig* rag eredeti alakja tehát *-ék* volt.

7. A *-lag*, *-leg* rag.

A Nyr. 39:200 alatt kimutattam, hogy a *-lag*, *-leg* rag az *-l* módhatározó rag *-ag*, *-eg* járulékelemmel. Mint az *-ig* ragnál láttuk, a *g* eredetibb *k*-ból fejlődött, s a *-lag*, *-leg* ragnak csakugyan vannak ilyen változatai: Mindeniket ketté-kettévágá és egymás [ellen?] *váltóslak* tevő: contra se altrinsecus posuit (JordK.⁷) Kerekeket vasfirészökkal, kik egymás ellen *váltóslak* forognának (ÉrdyK. 671 b; a NySz.-ban hibásan *-lag*). Jámbersággal és szelidséggel *képlak* ámitják vala a községet (ErdTörtAd. 3:50)¹ *Közöslek* (Veres: Verbőczy 1639). *Egyenlőleg*, *igyenlőlek* (Kassai: Szókönyv 2:29).

¹ Vö. *képlag* 'képmutatólág' (Pest m. Kassai), *képlág* 'hamis szívvel' (Abauj m. Nyr. 2:521).

8. A *-lan, -len* rag.

Ez a rag szintén a módhatározó *-l*-et foglalja magában megtoldva fölösen a szintén módhatározó *-an, -en* raggal (vö. Nyr. 39: 198). A *-lan, -len* ragot *-ig* ragos határozók is fölvehették, pl. *éjjéliglen, holtomiglan holtodiglan*. Hogy csakugyan a módhatározó jelentést kell eredetinek tartanunk, az is bizonyítja, hogy az *-ig* ragos határozók a Keszthelyi- s a Kulcsár-kódexben az *-iglen* alakokon kívül *-igen* alakot is ölthetnek; pl. *estigen, tengerigen, migen, végeigen, egyigen* (Kovácsy i. m. 28).

9. A *-képpen* rag.

Már megállapítottam a KSz. 14:352 és Nyr. 47:185, hogy a *képpen* a *kép* szó *-n* ragos alakja, s hogy a kettős *pp* fonétikus nyúlás eredménye. Most már csak az *-n* előtt levő nyílt *e* magyarázata van még hátra. Simonyi Névragozásunk történetéhez (Nyr. 39:1) c. becses értekezésében kimutatta, hogy a módhatározó ragja eredetileg három csoportba tartozó szóban volt nyílthangú *-an, -en*: 1. a hangrövidítő töveknél (pl. *nehéz*: *nehezen, tíz*: *tízen, húsz*: *húszan*); 2. a hosszú mássalhangzón vagy mássalhangzó csoporton végződő mellékneveknél (pl. *jobb*: *jobban, holt*: *holtan, nyolc*: *nyolcan*); s 3. az *-ú, -ű* végű mellékneveknél (pl. *szomorú*: *szomorúan; kettő*: *ketten*). Azonban a tövéghöz tartozó magánhangzó nemcsak a melléknemek ragja előtt volt régebben nyílt hang, hanem a főnevek *-u* ragos alakjában is ilyennek kellett lennie eredetileg. Valamikor tehát nem azt mondták: *kézén, nyáron, szekérén, bogáron*, hanem **kezen, *nyaran, *szekeren, *bogaran*, hisz más nyelvtani alakokban is nyílt a kötőhangzójuk: *kezet, nyarak, házam, szekered, bogaras*. Így állunk már most a *-képpen* raggal is. A *kép* szónak is rendesen nyílt a kötőhangzója: *képek, képet, képes, képem*; csupán a helyhatározói alakban van zárt *é*: *képén*. Nézetem szerint azonban ez az alak csak a többi *-n* ragos helyhatározó mintájára keletkezett, s az eredeti nyílt hangot az elszigetelt *-képpen* rag őrizte meg, ahol fonétikai nyúlás következtében kettős mássalhangzó támadt, s így abba a sorba került, amelyet a 2. csoportba osztott melléknemek alkotnak. Hasonlóképp kétféle kiejtése van az *-s* képzős melléknemek módhatározóinak is: az egyik kettős *s*-sel és nyílt hanggal (*sárossan, szeméssen, erőssen*), a másik egyszerű *s*-sel és zártabb hanggal (*sároson, szemésén, erősen*). Ez a különbség nemcsak nyelvjárásainkban van meg, hanem már a kódexekben is; pl. *alazatosan* (KrizaK. 8), *edőssen* (8, 62), *kegyőssen* (21), *hamyssan* (9), ellenben: *alazatoson* (39, 50, 70), — a SzékK.-ben: *erőssen* (261), de *iosagoson* (237), *vresón* (269); — a LobkK.-ben: *erőssen* (149), de *haznalatoson* (113), *zorgalmatoson* (116). Érdekesekek az *itten, ottan* változatai, ahol a *t* rag megnyúlásával az *-n* előtti hangzó nyílttá válása állt be (vö. *otonék* Göcsej, *ottonnák* Sopron, *ottonnak* Sopron m., Répce vid., Göcsej, Vas m. Kemenesalja; *itténnek, itténnek* Sopron m., Répce vid., Zala m., Veszprém m.).

IRODALOM.

Horger Antal: Magyar szavak története. *Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. Budapest, 1924. — 193 l.

Nem akarom gombostűre tűzdelni e tiszteletreméltó munkának azokat a magyarázatait, amelyekkel nem tudok egyetérteni. Elmondhatnám ugyan, hogy nem hiszek a *bárgyú*—*borgyú* összetartozásában, hogy erős kétségem van az *éjtszaka t*-jének genitivusrag voltában, hogy egy kicsit naivnak tetszik az *orgona*—(*virág*)—*orgovány*-kapcsolat magyarázata stb., de az ilyen böngészésnek csak akkor látná hasznát a szerző, hogyha mingyárt kielégítőbb magyarázattal is szolgálhatnék. Mivel ez nincs módomban, azért csak a könyv szóanyagához és a feldolgozás módjához fűzök néhány megjegyzést, talán hasznukat veheti a szerző művének bizonyára elkövetkező második kiadásában.

Amit ez a könyv nyújt, az komoly tudományos munka, élvezettel és okulással olvassa a nyelvész, jó hasznát veszi a nyelvészetet tanuló ifjúság és a művelt laikus érdeklődők fáradságát is jutalmazza. Azonban a szerző sokkal becsesebbé tehetné volna könyvét, hogyha a magyarázandó szavak összeválogatásában egy kis önmeztagadást tanúsít. Főképpen csak olyan szavakat magyaráz, amelyek *érdekes* hang- vagy jelentéstani magyarázatokra adnak alkalmat, amelyek egy falkájának a kibogozásában a maga tudományos munkásságának is része van. Hiszen érthető ez a hajlandóság, de ennek következtében a könyve úgy tetszik, mintha nyelvészeti rébuszok gyűjteménye volna. A szerzőnek ezzel a hajlandóságával függ össze számos szómagyarázat ilyen forma bevezetése: „Némelyek azt hiszik, hogy [az *almárium*] talán az *almá*-tól kapta nevét:” [Az *érc* szó] „nem a magyar *ér* igének -c képzős származéka, mint némelyek talán gondolják.” Az érdeklődés felkeltésére szánt efféle bevezetés, amely olykor — bocsásson meg a szerző — néhai való jó Apor Péter uramra emlékeztet, mintha tanítványainak és művelt olvasóinak lebecsülése volna.

Az említett hajlandóság nem egyszer elhallgattat a szerzővel olyan körülményeket, amelyek nélkül hangtani és jelentéstani magyarázatai ellehetnek ugyan, de amelyeknek kiemelése mégis szükséges és olvasóit is érdekelné; csak például említtem, hogy a *fej*, *fiu*, *meny*(*asszony*), *két* (*keltő*) fejtegetésénél meg sem említi e szavak finnugor eredetét. Viszont másutt nagyon is terjengős, némely szó fejtegetése egész értekezéssé nő, sokszor azért, mert az egyes cikkekben módszertani kérdéseket is fejteget; sokkal célirányosabb lett volna ezekkel a kérdésekkel külön bevezetésben foglalkoznia.

Az ilyen kis etimológiai szótár anyagának kiválogatásánál a szerzőnek az én érzésem szerint két szempont között kellene választania: vagy a leggyakrabban előforduló mindennapi szavak magyarázatát adja, vagy pedig arra törekszik, hogy a fejtegetett szóanyagból tiszta kép táruljon az olvasó elé a magyar szókincs forrásairól, gyarapodásának útja-módjáról. Ha e szempontok bármelyike vezeti a szerzőt, akkor bizonyára helyet szorít az ilyen közkeletű szavaknak, mint *alma*, *borju*, *hal*, *cseresznye*, *lúd*, *víz* stb., kevesebbet foglalkozik a nyelvújítók alkotásaival és elhagyja a *barátfüléről* meg a *Laci-konyháról* szóló anekdotákat.

Egyébként erős a hitem, hogy a szerző eléri kitűzött célját és munkája lassanként hasznos elemévé válik a magyar közműveltségnek. KERTÉSZ MANÓ.

Eesti Keel. Az Észt Nyelvművelő Társaság (Eesti Akadeemiline Emakeele Selts), amely 1920 márc. 23-án tartotta alakuló közgyűlését, munkatervébe fölvetette az észt nyelv tájszavainak gyűjtését, az észt helyesírási szótár megszerkesztését és ezzel kapcsolatban nagy társadalmi mozgalmat indított, amely az idegen-névű észtiek névváltoztatására irányult. A nyelvjárási tanulmányok legnagyobb része a társaság által kiadott folyóiratban jelent meg: az *Eesti Keel*-ben, amely ez évben már IV. évfolyamába lép évi 6 számmal. Jelenlegi szerkesztői: Lauri Kettunen és Albert Saareste.

Visszatekintve a folyóirat eddigi termésére, általában az tűnik föl, hogy az *Eesti Keel* igen ritkán terjeszkedik túl az észt nyelvet szorosabban érdeklő kérdéseken, mint régebben a finn testvéregyesület: *Kotikielen Seura* hasonló célú folyóirata: a *Virittäjä*, amelynek szerkesztői sorában szintén szerepel L. Kettunen. Az észt folyóiratban legnagyobb részét nyelvjárási tanulmányok vannak, szójegyzékekkel és nyelvmutatványokkal, továbbá nyelvhelyességi cikkek, pl. a helynevek helyesírásáról és azonkívül néprajzi magyarázatok az észt lakóházról és belső berendezéséről, a szetukézek temetkezési szokásairól. — 1923-ban 20 nyelvjárástudományozó járt 20 különböző községben összesen 24½ hónap munkaidő alatt és ezek a Wiedemann szótár alapján 4080 sort gyűjtöttek, és lejegyezték Wiedemann alapján: 22900 címszót, egyéb uton 4900 címszót és 5210 helynevet, összesen 33010 címszót, nem számítva a hiányos lejegyzésű szavakat, amelyeknek száma 90.000-en fölül van.

Fontos részét teszik még az észt folyóiratnak az etimológiai kutatások, így pl. észt szavak megfelelőinek kimutatása a németben (M. J. Eisen: Az észt nyelvből kiveszett és a németben megmaradt észt helynevek. E. K. 1924:67—82.); ilyenek Pärnu-Jaagupi kerületben Roodi helység neve ném. Sallentack-é. Saluntaga, Johvi kerületben ném. Türpsal (ma Järve)-é. turvasalu; ném. Metztacken-é. Metstaga; ném. Lechtigall-é. Lehtiküla; ném. Kosch-é. Kose; ném. Kattentack-é. Kat kuntaga; ném. Abenkat-é. Haabankatku, stb. stb. — Max Vasmer (Lipce) viszont ősgermán jövevényszavakat mutat ki az észtben, pl. ősgerm. skobla, kfn. schuffel, mai ném. schaufel, é. koblas; őskand. goltr „eber“, őgerm. gulli-é. kul't. Érdekes J. Mägiste: Pár szó a gyermeknyelvről c. cikke (E. K. 1924:1—9), továbbá Kettunen bírálata az első észt nyelvű doktori értekezésről, melyet 1924 novemberben mutatott be a dorpati egyetemen A. Saareste: „Szókészletbeli kölcsönhatások az észt nyelvjárásokban“ címmel. A munkához 60 térkép is volt csatolva a különböző nyelvjárási területekről, föltüntetve minden egyes szóanak előfordulási helyeit.

(V—a.)

Spitzer Leó. Az etimológiáról. (Aus der Werkstatt des Etymologen. Jahrbuch für Philologie. I.) Az etimologizálás általános kérdéseivel, elveivel és módszerével foglalkozik Spitzer Leónak ez az érdekes és tanulságos dolgozata. Milyen elvek szerint s milyen módszert követve járjon el az etimológus, ha sikert és eredményt akar elérni, — ezt igyekszik Spitzer, a romanista gazdag egyéni és irodalmi tapasztalatára támaszkodva megvilágítani. Tudjuk, hogy az etimologizálás a nyelvtudomány legkedveltebb, de egyúttal legkényesebb és legsikamlósabb területe, amelyen egy-egy szerencsés ötlet a legszebb eredményhez vezethet, de egyúttal a látszólagos siker a délibábos nyelvészkedés legveszedelmesebb útvesztőjébe juttathat. Spitzer első tétele: „Találj etimológiákat, de ne keress!“ Az előnyelvel való beható foglalkozás rávezeti a kutatót a szavak összefüggésének nem várt

tanulságaira, míg a szándékosan keresett etimológia gyakran tévedések kútforrása lesz. A második tétel: „Ne etimologizálj olyan szót, melynek stilisztikai tartalmát nem ismered.” Vagyis a szavakat nemcsak a szótárból, hanem az élő nyelvhasználatból kell ismernünk. S ebből következik, hogy az etimológusnak széleskörű ismeretekkel kell bírnia, a kultúrtörténet, történelem, folklór, etnográfia, természetrajz és még egyéb tudományok területén is otthonosnak kell lennie, hogy a szavak jelentésfejlődését megérthesse. Ismételve rámutat S. arra, hogy az etimológus intuitív ötlete, „a gyűjtő szikra” igen sokszor többet ér, mint a matematikailag kidolgozott következtetés. Ezekhez járul az a követelmény, hogy az etimológus mindent „új szemekkel” nézzen, ne higgyen el semmit, hanem maga győződjön meg arról is, amit előtte már elmondtak. Kiemeli a jelentésánál fontosságát s rámutat arra is, hogy a szavak jelentéseinek összefüggését kutatni gyakran fontosabb, mint a hangváltozások szigorú témáihoz való ragaszkodás. S nem szabad megelégedni az ismert nyelvi jelenségekre való hivatkozással. Gyakran elaltatja lelkiismeretét az etimológus egy-egy műkifejezéssel s azt hiszi, mindent megmagyaráz, ha azt mondja: ez metatezis, asszimiláció, disszimiláció, kontamináció, visszafejlődés, tapadás vagy valami más egyéb. Tanulságos fejtegetéseinek végeredményeképp kimondja, hogy az etimológia tudományos eszközökkel dolgozó művészet, az egyes etimológia az intuíció és a véletlen gyermeke, amelyhez a legkülönbözőbb utakon, majd bizonyítékok felsorakoztatásával, majd spekulációval juthatunk. S hogyan induljon el a kezdő? Ne *akarjon* etimológiákat csinálni, hanem szerezze meg előbb az etimológiai valószínűség érzését. S ezt azáltal szerzi meg, ha jó etimológiai cikkeket olvas — és maga is csinál jó etimológiákat.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvek.

Gábor Ignác. A magyar ritmus problémája. Budapest. Lampel R. 1925. [18 évvel a magyar ritmusról írt könyvének megjelenése után Gábor I. ebben a kötetben sorra veszi az azóta elhangzott véleményeket s erős polémiával védi igazát. A könyv részletes ismertetésére még visszatérünk.]

Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége. *Kodály Zoltán* közreműködésével szerkesztette *Szendrey Zsigmond*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. (Magy. Népk. Gyűjt. XIV. k.) Athenaeum 1924. [Igen gazdag és értékes gyűjtemény: betlehemes játékok, balladák, dalok, mesék és mondák. A dallamokat gyűjtötte és szerkesztette Kodály Zoltán, a szövegekhez tartozó jegyzeteket Szendrey Zsigmond, a mesék jegyzeteit Berze Nagy János állította össze.]

H. Schuchardt. Das Baskische und die Sprachwissenschaft. (Akad. der Wissenschaften in Wien. Sitzungsberichte. B. 204. Abh. 4.) [Az agg tudós e legújabb dolgozata főleg a baszk nyelvnek, a román nyelvekhez való viszonyával s evvel kapcsolatban a nyelvrokonság kérdéseivel foglalkozik.]

Kallós Ede. Görög élet és műveltség. (Élet és tudomány.) Athenaeum.

Kelemen Béla. A magyar helyesírás kis szótára. Budapest. Athenaeum 1925. [A M. T. Akadémia újonnan átdolgozott szabályai szerint állít össze gazdag szójegyzéket.]

Borbély Sándor. A magyar siketnéma-oktatás bibliográfiája és adatgyűjteménye 1920 végéig. I. k. Vác. 1924. [Igen hasznos összeállítása mindazon munkáknak, amelyek kapcsolatban vannak a siketnéma-oktatással.]

Folyóiratok.

Zeitschrift für vergl. Sprachforschung. LII. k. 3—4. f. Összét etimológiák Dr. Lewy Ernőtől.

Finno-Ugria. Finn-ugor kulturális folyóirat. I. évf. 1. sz. (1925). A magyar, finn és észti nyelven megjelenő folyóirat a három népet közösen érdeklő irodalmi és kulturális kérdésekkel foglalkozik.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. 2. Année. No 2—3. *Aurélien Sauvageot.* L'origine du peuple hongrois II. — *I. Melich.* Pozsony, Presbourg, Bratislava. — *Bálint Hóman.* Les récentes études relatives à l'origine du peuple hongrois.

NYELVMŰVELÉS.

A többalakú szavak helyesírása. Kelemen Béla a Nyr-ben (53:110) az Akadémia új helyesírási szabályait bírálja. Cikkében többek között megemlékezik a többalakú szavakról is, vagyis azokról, amelyeknek „egységes irodalmi használatuk még nem alakult ki teljes határozottsággal“. E szavak közül többet felsorol és megjegyzi, hogy „a legtöbbször meg lehetett — s tegyük hozzá, — úgymond — az írás egysége kedvéért meg is kellett volna állapítani, melyik az az alak, amelyiknek nagyobb irodalmi multja és élőnyelvbéli elterjedése van s ezt az alakot kellett volna mint ajánlhatóbbat első helyen kodifikálni“.

Kelemen B. eme véleményéhez néhány szavunk van.

Kétségtelen, hogy nyelvünkben számos olyan többalakú szó van, amelyek közül az irodalom ma már csak az egyiket ismeri el a magáénak. De a legtöbbről (így a közöltek legtöbbszöréről is) azt tartjuk, nem is volna kívánatos, hogy „egységes irodalmi használatuk teljes határozottsággal kialakuljon“.

Sok szavunk van, amelyeket ép a nyelv szelleme alakított két- vagy többalakúvá. Különösen áll ez ama szavakra, amelyekben az *e* hangzó túlteng. E szavakban az *e* hangzók egyhangúságát gyakran ö-vél lehet enyhíteni. Az illetén hangzót változás lehetőségének fontossága még érezhetőbb akkor, ha a szavak egymásutánjában nyilvánul az egyhangúság. Ilyenkor egyenesen kapóra jön, ha a szó több alakja közül *választhatunk* s ezzel elkerülhetjük a bántó egyhangúságot. Mindenki természetesnek tartja, hogy pl. Pósa Lajos egyszer így ír: „Hegyen-völgyön *felsír*na a riadó,“ máskor meg: „Tarka lepkék, aranyzavú madarak lelkünket *földeríteni* visszavisszaszállanak“.

Nem áldozhatjuk föl tehát az írás egységeért a szavak és mondatok jóhangzását és s legtöbb esetben nem tudnánk helyeselni, hogy a többalakú szavak valamelyikét „mint ajánlhatóbbat *első helyen* kodifikáljuk.“

Ami pedig az egyes alakok irodalmi multját és élőnyelvbéli elterjedését illeti, ezekre aligha alapíthatnók az írás egységét. Sok szavunk az alakváltozás különböző korszakain esett át, de fejlődésüket lezárták ma sem tekinthetjük, aminthogy általában az iro-

dalmi nyelvet sem szabad megmerevedett és a fejlődéstől elzárkozó szervezetnek tekinteni. Az élőnyelvbeli elterjedés meg igen sokszor nem fedi az irodalmi. Sőt akárhányszor az élőnyelv helyesebb csapáson halad, mint az irodalmi.

Nem ütköztünk meg azon sem, hogy az akadémiai helyesírás szótárában az *iskola* meg az *oskola* szó egymás mellé került. Mert igaz, hogy ma az irodalom az *iskola* szót használja, de az is bizonyos, hogy a nép nyelvében és a köznyelvben az *oskola* szó is elterjedt. Ennek oka pedig a magyar nyelvérzék, amely ez esetben is követi a magyar nyelvnek annyira eredeti sajátját: a hangzó-illeszkedést.

Szó, ami szó: ám szükség esetén legyen a többalakú szók helyesírásánál is bizonyos mértékű rostálás, de ez ne úgy történjék, hogy az egységes írás kedvéért többalakú szavaink ellen a jóhangzás rovására valóságos irtóhadjáratot indítsunk, s ezzel szókincsünket oktalanul csökkentsük.¹

BARCSAI KÁROLY.

Olvasás közben. Egyetlen cikkben a következő — jó magyar szavakkal pótolható — idegen szavakkal találkoztam: affaire, kommentár, akkreditálni, legitimálni, intervenció, denique, autentikus, konfliktus, adminisztráció, pikantéria, traces, pláne, kommentálták, probléma, honorálhatók, interpretálván, reszortminiszter, passziójának, boulevardokon, dossier, publikum, organizáció, kapacitás, dejeuner, konvenciók, kritika, nexus, harmónia, weltfremd. — Lapjaink nemcsak a szavak, hanem a mondatok magyarossága élén is lépten-nyomon vétenek:

„Mindkettő egy-egy Normál francia Chenard—Walcker kocsit vezetett, mely azonban nem a Katschberg és a Turacher-Höhe meredek utaira volt áttételezve, hanem a francia sík utakra készült.“ (?) — „Mindkét kocsitól, lévén egyenlő a hengerűrtartalma, a kilométerversenyeken 110 kilométeren felüli sebesség kívántatott meg, amit azonban Delmár Normál séria kocsijával, tekintve az erős ellenszemet, mely úgy Kenderesnél, mint Wellsnél a verseny napján uralkodott, nem tudott elérni, míg a 130 kilométerre is jó Sport-Steyr azt könnyen érte el.“ (?) BALAMBÉR.

Tallózás új könyvekben és a napilapokban. Még mindig leépít! Egy ideig mintha csökkent volna a *leépít*, *leépítés* szók használata, de csakhamar új életre kaptak s amint szaporodott az *elbocsátott* tisztviselők száma, mind gyakrabban hallottuk e csúf germanizmust: *őt is leépítették*. Új műkifejezés is keletkezett ebből s egy hirdetésben olvastuk, hogy egy „leépített vállalati igazgató“ társulna egy- jól jövedelmező üzletbe. Az igaz, hogy ebből még nem tudjuk, vajjon a vállalatot vagy az igazgatót építették-e le. — *Hirtelenül* gondolt valamit (eh. hirtelen). — *Azonnalra* kiadható helyiségek. Ezerholdas uradalom keres *azonnalra* gazdasági szakembert. (Rögtön vagy azonnal elfoglalható helyiségek. . . . , aki azonnal elfoglalhatja helyét, vagy: . . . keres azonnal alkalmazható gazdasági szakembert.) — A fehérbőrű nem *szíveleli* a feketét. (Az író összetévesztette a

¹ Kelemen Béla sem kívánja, hogy a *fel* és *föl* s az ehhez hasonló, egyformán elterjedt alakok közül egyet kötelező írásmódnak mondjunk ki, de különben mi is azt valljuk, hogy a nyomdák és folyóiratok, napilapok részére szükséges az elterjedtebb, használatosabb alak kötelezővé tétele. Ez nem akadályozza az írókat, hogy ha művészi célja megkívánja, bizonyos esetekben a ritkább alakot használja.

A szerkesztő.

szível és megszívvel igéket; itt azt kellett volna írnia: a fehérbőrű *nem szíveli* a feketét.) — A herceg szalónja . . . arra a *kulipintyókra* emlékeztetett. (Egy orosz regény fordításában több ízben fordul elő a *kulipintyók*. A fordító nem ismeri a népies szó alakját: *kulipintyó* s a többesszámot nézte egyesnek.) — Nekünk nem szokásunk, hogy állást foglaljunk, anélkül, hogy a másik felet is meghallgatnánk és a kérdés mélyébe hatolnánk. (Helyesen így volna: . . . anélkül, hogy a másik felet is *meg ne hallgatnánk* és a kérdés mélyébe *ne hatolnánk*.) V. I.

A helyesírás és a könyvnyomdák. Az egységes helyesírás kérdése élenken foglalkoztatja a könyvnyomtatással foglalkozókat s csak helyesnek és dicsérendőnek tartjuk, ha szedők és korrektorok maguk keresik az utat az egységes, következetes helyesírás felé s ezáltal saját munkájukat könnyítik meg. A „Typographia” f. évi 12. és köv. számaiban cikksorozatot közöl Haasz Vendeltől: „Magyarázatok a helyesírás köréből” s ebben egyenként felsorolja azokat az eseteket, melyekben leggyakrabban vétének a helyesírás szabályai ellen. Nagyon helyesen rámutat arra, hogy a szók elválasztásában néhány napilap következetesen eltér az általánosan elfogadott szabálytól s az *-ék, -ért, -ig* előtt a mássalhangzót a megelőző szótagnál hagyja: *Kovács-ék, magam-ért, pénz-ért, nap-ig, hid-ig* stb., pedig ezeket is az általánosan elfogadott szabály szerint kell tagolni, s az utolsó mássalhangzót a második szótaghoz kell írni: *Ková-csék, maga-mért, pénz-ért, na-pig, hí-dig* stb. Sok zavart okoz a szavak egybekapcsolása és különírása. Részletesebben tárgyalja H. az igekötők írását. Evvel kapcsolatban rámutathatunk arra a furcsaságra is, hogy egy-egy íróknak nagyon szereti a szorosabban össze nem tartozó szavakat is egybeírni s ilyeneket is találunk a lapokban: *Váradraérkezését* jelenti, *bizonyosravehető* stb. A cikksorozat ezeken kívül sok más figyelemre méltó s a Nyelvőrben ismételve tárgyalt kérdésre hívja fel a szedők figyelmét, hogy ezáltal munkájukat megkönnyítse.

Az idegen szavak írása. A M. T. Akadémia helyesírási szabályzata megállapítja, hogy az idegen eredetű szavak közül melyiket írjuk magyarosan s melyiket idegen írásmód szerint. Magyarosan kell írunk azokat, amelyek a nép nyelvén, a köznyelvben és az irodalomban közkeletűek s az ezekben előforduló idegen végzeteket: *-ikus, -ális, -áris, -izmus, -izál, -ció*; továbbá a nem latin betűkkel író népek nyelvéből való szavakat. Ellenben idegen írásmód szerint írjuk az idegen fogalmak, intézmények, szokások nevét, a nem közkeletű, szorosan vett műszavakat s az idegen nyelvű idézeteket, szólásmódokat, közmondásokat. Igaz, hogy az akadémia szabályaihoz csatolt szójegyzék nem következetes ebben a tekintetben s közhasználatú szavakat is idegenül ír, mint pl. *matinée, paralysis, protoplasma, revue, suggestio*. Ingadozás ebben a kérdésben mindig lesz, s természetes, hogy a napilapok, szépirodalmi művek tovább mennek a magyaros írásban, mint a tudományos folyóiratok és szakkönyvek. Annyira azonban az idegen szavak magyaros írásában még senkisémet ment, mint Pintér Jenő középiskolai magyar irodalomtörténetének legújabb kiadásában. Az új kiadás II. kötete irodalomtudományi szótárral bővült, amelyben az irodalomtudományi művekben közkeletű idegen szavak és leggyakoribb magyar esztétikai műkifejezések magyarázatát adja. Ebben a szójegyzékben ilyen szavakkal találkozunk: *Antriflé, Bonmó, Dansz makábr, Detáj, Dizóz, Edició princepsz, Europér (!), Fen dö szíékl, Foajé, Gloár, Kler-Obszkhür, Kozór, Lar pur lar* (értsd: L'art pour l'art), *Nonsalansz, Övr, Pandan, Sztadzzone, Szüzsé, Turné, Vodvij* stb. Ez talán mégis sok a jóból. V. M.

MAGYARÁZATOK.

Csarvasz, limbus, nyehó. Esztergomban hallottam ezt a három szót. Nemcsak a nép, hanem a középosztály is használja. *Csarvasz* a. m. paraszt. Olyasféle megvető, lenéző értelemben, mint *bujnyik*, *buger*. A Tájszótár ezt a változatát ismeri: *csorvasz*, szintén paraszt, ripók értelemben. De csupán a göcseji nyelvjárás szavai között említi.

Limbus: elhagyatott, félreeső, magányos szoba, kamra, zugoly. *Egész nap ott gurnyaszt abba a limbusba, akár az árva kék.* A mondásnak ez a formája elég világosan utal a szó eredeti jelentésére: alvilág. Valószínű, hogy Esztergomban a kispapok révén terjedt el a nép között a *limbus* szó, amelyről a Tájszótár a következőket mondja: pocsolya, mocsár, posványos ingovány, süppedékes hely, vizenyős rét. Csak Göcsejben, Veszprém és Zala megyében, valamint az Alsó-Csallóközben használatos. A Nyelvtörténeti Szótárban is megvan, eredeti jelentésében.

Nyehó: csizmadia. Nyilvánvalóan gúnynév. Esztergomban általánosan ismert gúnyneve a csizmadiáknak. (Érdekes, hogy Pesten a *New-York* kávéházat hívják bohém körökben „Nyehó“-nak.) A különös szó eredetét nem sikerült megtudnom. Főképp ebben a rigmusban népszerű:

*Nyehó-inas, csizmadia,
Üssön még az istennyila!*

(Budapest.)

KÁRPÁTI AURÉL.

Idegen szófoszlányok a nyelvben. Ismeretes és különböző nyelvekben megfigyelt jelenség, hogy egy megnemértett idegen szólás, gyakran hallott kifejezés megmarad a másik nyelvben, mint az illető egyén neve, aki használta. Ilyen a magyar *vigéc* és *digó* (Nyr 49:127), a magyar katonanyelvben a *csues*, szláv, szerb, bosnyák stb. paraszt neve (Nyr 49:44). Jókainál az Új földesúr-ban a kondás azt mondja: „Nem szabad abból a mankusból egy fiának se addig elveszni, amíg a kondások odabenn vannak a *Was sagt er* uraknál.“ Ismeretes a német katonanyelvben a *Wuhlewuh* és *Parlewuh*, mint a francia katona neve (Die Neueren Sprachen 25:237) s a *napliu* (il n'y a plus) szintén a német háborús nyelvben feljegyzett neve a francia embernek. Egy angol tanár egy magánlevelében említi ugyanezt a szót az angol katonanyelvből: „*Napoo* (olv. *napú*) is a funny word being Mr. Atkins' attempt to say: il n'y a plus.“ Shaw Johanna drámájában is találunk hasonló adatot. A francia katona *goddam*-nak nevezi az angol katonát, mert ezt a szót hallja tőlük igen gyakran, amint szitkozódnak. Robert kérde Johannától: Do you know, why they are called goddams? — Joan: No. Everyone calls them goddams. — R: It is because they are always calling on their God to condemn their souls to perdition. That is what goddam means in their language. (Tudod, miért hívják őket *goddam*-nak? — Nem. Mindenki *goddam*-nak hívja őket. — Ez azért van, mert mindig az istent emlegetik, hogy kárhozatba juttassák lelküket. Ezt jelenti *goddam* az ő nyelvükön.)

B. J.

Pótlás. Hencser. Ezt a szót (vö. Nyr 53:127 és 54:32), melynek keletkezését így gondolom: heverő, „hencsergő“ ágy, hencsergő, hencser, használják diván, pamlag értelemben Brassóban és Vas megye több helyén. Sas Ede karácsonyi kívánság (Az Érdekes Ujság, XII. évf. 51. sz.) című versében olvasom:

En édes Jézuskám, halld meg imádságom :
Szent karácsony napján mi a kívánságom ?

— — — — —

Nekem ne adj, kérlek, csupán csak egy szivart.
Szívjam el azt vígan, kéjjel leheverve,
Pazar ebéd után a puha hencserre.

(Budapest.)

SZERETŐ GÉZA

Az ikerszók hangszíne. A *Zschr. f. vergl. Sprachforschung* egyik legújabb füzetében (52 : 312) Wolfg. Krause, a német *singen und sangen, zittern und zagen, kling-klang, dick und felt*-féle ikerszókról szólva azt a megfigyelést teszi, hogy a magasabb magánhangzós szó csaknem mindig első helyen van. Ennek okát abban látja, hogy a németben minden ikerszóban, még akkor is, ha mindkét szó magánhangzója ugyanaz, az első tagot magasabb hangon ejtik. Ehhez a megfigyeléshez a következő megjegyzést fűzi: „Nemrég alkalmam volt egy nem indogermán nyelvben, a magyarban, egészen hasonló viszonyokra bukkanni. Magyar olvasmányaim közben feltűntek nekem az ilyen népies ikerszók, mint *gürb-gurba, csivirgős-csavargós*, amelyekben a magashangú szavak — épúgy, mint a németben — első helyen vannak. Magyar forrásom (dr. Gaál László Nagykörsőről) az első tagot, — még ilyen kapcsolatban is *emberek és asszonyok* — minden egyes esetben magasabb hangon mondta, mint a másodikat. Elmondattam vele azután olyan ikerszavakat is, melyekben egyforma magánhangzók vannak, mint *szőröstül-bőröstül*. Ezekben is magasabb hangon mondta az első tagot, mint a másodikat. Az intonáció különbsége a két tag között mindenesetre nagyobb volt, mint a német ikerszókban; a magyar nyelv szigorú hangrendjével különösen érezteti az ilyen zenei különbségeket. Tehát elvben az ikerszók magánhangzóit és hangmagasságát illetőleg a magyarban ugyanazok a szabályok érvényesülnek, mint az egészen más nyelvcsoporthoz tartozó német nyelvben.“

Vajjon az ikerszók egyes tagjainak hangmagasságát illetőleg általános érvényességű-e Krause szabálya, ahhoz szélesebb körű és a magyar nyelvterület különböző vidékeire kiterjedő megfigyelésre van szükség. Ami azonban az ikerszavak egyes tagjainak hangrendjét illeti, érdekes az ő megfigyelése, hogy nemcsak a névmási ikerszókban, mint *ez-az, itt-ott, ide-oda, erre-arra* van a magashangú alak mindig első helyen, hanem legtöbb esetben az ilyen lazább összetételekben is, mint: *éjjel-nappal, szegény és gazdag, szegény-gyalázal, kicsinye-nagyja*.

B. J.

A magyarság helye a finn-ugor népek között. Wiklund K. B. igen érdekes ismertetést közölt a Lundban (Svédország) megjelenő *Litteris c. nemzetközi kritikai folyóiratban* Szinnyei József könyvének új kiadásáról (*Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Kultur*). Miután nagy elismeréssel szól Szinnyei könyvéről, igen figyelemreméltó megjegyzéseket tesz a magyarság faji hovatartozására vonatkozólag. „Ha az általános véleménynek megfelelően elfogadjuk, hogy a lappok eredetileg nem voltak finn-ugor nép, hanem úgy vették át mai nyelvüket, véleményem szerint bizonyos következtetésekre kényszerülünk, amelyek a magyarság eredetére nézve is fontosak s nem mutatnak feltétlenül a Szinnyei által védett irányba. Első sorban arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a vogulok és osztjákok, akik nyelvi tekintetben a magyarok legközelebbi rokonai, eredetileg nem lehettek finn-ugorok. A finneket tekinthetjük nagy valószínűséggel

legtisztább képviselőiül annak a fajnak, amelyet a finn-ugor ősnyelvvel kapcsolunk össze. Ha e faj nyomait kelet felé követjük, meglehetősen biztossággal megtalálhatjuk a mordvinok, cseremiszek és votják-zürjének között, de ha átlépjük az „obi-ugor” nyelvhatárt, egy épolyan határozott és világos antropológiai határt is átlépünk, mint az, amely a finneket a lappoktól elválasztja. A kistermetű, gyenge, dolichocefal, eléggé sötét obi-ugorok széles, lapos, háromszögletű arcukkal, rövid, homorú, lapos orrukkal s a nagyon alacsony orrgyökérrel kétségtelenül utolsó romjai egy külön fajnak, melynek elterjedését és nyelvét nem ismerjük. A vogu'ok és osztjakok mai finn-ugor nyelvét kívülről kényszerítették rájuk. A régi magyarok nyelve az obi-ugor ősnyelvnek, vagyis a mai vogul és osztják nyelv anyjának testvére volt. Vajjon a magyarok fajuk szerint obi-ugorok vagy pedig valódi finn-ugorok, azaz finnek voltak-e, vagy talán valami más? — — — A legóvatosabb részünkről az, ha azt mondjuk, hogy a régi magyarok faji hovatartozásáról semmit sem tudunk. A magyarok őshazáját szerinte nemcsak a vogul-osztják őshazától délre, vagyis a déli Ural körül kereshetjük, hanem ettől délkeletre és keletre is, a nyugatszibériai pusztá északi határterületein.

Miért a magyar a legjobb lovaskatona? Egy jugoszláviai lovastiszt annak az óhajának adott kifejezést, hogy bárcsak volna neki is a századjában magyar legénye, mivel a magyarokat tartja a legjobb lovaskatonáknak, illetve ló-ápolóknak. Ezt az állítást tapasztalati ismeretein kívül a következő érdekes és jellemző okadatolással támogatta. A szerb katona azt mondja a gondjára bízott lóra: *a gazdám lova*, a horvát: *a mi lovunk*, a magyar pedig: *az én lovam*. Tehát a magyar legény úgy törődik vele, mintha a sajátja volna s úgy is viseli gondját. (Zágráb.)

BOCSÁRI KÁLMÁN.

„Az Ön.” A *Nagysád* szóról írtam egy ízben a Nyr-nek néhány sort; abban említettem ezt a használatot: *A nagysád itt marad. A nagysád ezt nem tudja.* T. i. az, akit a „nagysád” megszólítás illet. Most a napokban egy hasonlót hallottam. Egy szolgálégény beszél egy harmadik emberről: Mondtam *az önnek*. T. i. annak, akit az „ön” megszólítás illet, akit úgy szoktak szólítani. (Sárospatak.)

GÜLYÁS JÓZSEF.

SZERKESZTŐI ÜZENETEK.

Tanár, Budapest. Ön arra kér minket, tájékoztassuk az Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny ezévi 6. számában megjelent, *A helyes latin kiejtés tanítása* c. cikkre vonatkozólag, vajjon igaza van-e a cikk írójának s igazán úgy kell-e tanítani a helyes latin kiejtést. A cikk írójának, egyes félreértéseket és tévedéseket leszámítva, igaza van, csak azt felejtette el megmondani, hogy ez a tanítás nemcsak a külföldi irodalomban nem új dolog, hanem nálunk is évtizedek óta tanította és hirdette Schmidt József a középiskolában és az egyetemi katedrán s hogy a cikkíró is őtőle tanulta.

K. L. Napilapokban gyakran olvasom: *republika*; helyes ez az alak? — Nem helyes. A szót latinból vettük át, tehát helyesen csak *respublikát* írhatunk, ha a köztársaság szót mindenáron kerülni akarjuk.

B. K. Győr. A Tallózások folytatását helyszűke miatt el kellett hagynunk. — *R. J.-né Baja. St. E. Nyíregyháza.* Tájszókát szintén helyszűke miatt, csak igen ritkán közölhetünk.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Balassa József. — Az ikes ragozás kérdése	67
Schmidt József. — Az indek az iráni főnsíkon és még valami...	72
Beke Ödön. — A mondatrészek fejlődése I.	77
Simonyi Zsigmond. — Ira és írt	83
Irodalom. Julius Mark: Die Possessivuffixe in den uralischen Sprachen. (Fokos Dávid.) — Könyvek. — Külföldi irodalom. — Folyóiratok, ...	87
Nyelvművelés. Többtermelés <i>a</i> -ban és <i>az</i> -ban. (Kardos Albert.) — Felesleges és korcs <i>is</i> -ek. (Kardos Albert.) — Olvasás közben. (V. I.) — A sorszámok és keltezés rövidítése. (B. J.)	89
Magyarázatok. A személyragos főnévi igenév. (Simonyi Zsigmond.) — Adatok a magyar katonanyelvhez. (Korcsmáros N.) — A gyermeknyelvhez. (P. J.) — A magyar tolvajnyelv legrégibb emléke. (B. J.)... ..	92

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési árát az 1925. évre 50.000 koronára kellett emelnünk. Kérjük előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva figyelmeztetést, mert hisz minden fel-szólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920—1924. évfolyamok ára egyenként 30.000 K. — A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

A kiadóhivatal keresi és megvásárolja a régibb évfolyamok következő köteteit vagy füzetait: 2. k. (1873); 10. k. (1881); 17. k. (1888); 18. k. (1889); 38. k. (1909) vagy csak az 5. füzet; 39. k. (1910); 40. k. (1911) vagy csak a 7. füzet; 41. k. (1912) vagy csak a 4. füzet.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A legközelebbi szám október havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet alapára 1 K, szorozva a mindenkor könyvkereskedői szorzószámmal. A postaköltség külön fizetendő.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74. Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIQUARIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

VI. katalógus.

Pars I. Europae orientalis nationes.

Pars II. Diversae nationes et varia opera.

Állandóan vásárol nyelvészeti és történeti folyóiratokat, valamint nagyobb műveket minden nyelven; a Keleti Szemle, Magyar Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények, Ethnografia egyes évfolyamait, a Turul-t (sorozatot és egyes évfolyamokat).

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

AZ IKES RAGOZÁS KÉRDÉSE.

Írta Balassa József.

A magyar nyelvtannak legtöbbet vitatott kérdése az ikes igék külön ragozása. Vajjon fentartandó-e az ikes igék eltérő ragozása, vagy legalább milyen mértékben tartandó fenn? Ez az a kérdés, mellyel egyrészt a nyelvtisztaság és nyelvhelyesség szempontjából foglalkoznak, másrészt a nyelvfejlődés természetes útjait vizsgálva ilyekeznek a kérdést tisztázni.

Nemrég a Budapesti Hírlapban (május 6.) Sz. K. tette szóvá az ikes igék ragozását s mivel másutt és máskor is igazságtalan s elfogultan egyoldalú támadásokra szolgált ez alkalmul Simonyi Zsigmond ellen, vegyünk még egyszer szemügyre az ikes igék ragozásának kérdését a nyelvtörténet és az élő nyelvhasználat szempontjából.

Sz. K. levele egész terjedelmében így szól:

„*Hadd essen!*“

Tisztelt Szerkesztő Úr! A B. H. vasárnapi számában a napi hírek között van egy kis cikk az időjárással kapcsolatban, mellyel érdemben teljesen egyetértek, mert a jó természettel biztató, áldásos esőnek magam is örülök. De erre gondolva, én úgy fejezem ki örökömet és óhajtasomat, hogy: *Hadd essék!* Tehát: *essék* és nem: *essen*.

Ne *tessen* — akarom mondani: ne *tessék* ezt az észrevételemet okvetetlenkedésnek, kicsinyeskedésnek venni. „A nyelvnek is van pestises járványa“ — mondotta néhai való jó Arany Jánosunk, s ilyen járványnak tartom én azt, amely az *ikes* ragozás ellen egy-két nyelvészünk által indított támadás nyomán úgy elharapózott, hogy bizony-bizony alig vagyunk már néhányan, akik nyelvünknek az *ikes* ragozásban mutatkozó érdekes különlegességét, változatosságát és színességet nyújtó sajátosságát tiszteletben tartjuk. Amilyen nevetségesen és bosszantóan értelmetlen eljárás, nyelvünk szókincsét a külföldi városok régi magyar elnevezésének kiküszöbölésével csökkenti, s *magyar* beszédben *Wien*-t meg *Veneziá*-t emlegetni a

többszázados *Bécs* és *Velençe* elnevezés helyett — éppen olyan tékozlás a szép *ikes* ragozás mellőzése. *Pázmány* és *Faludi* nyelvének szépségéhez az *ikes* ragozás is hozzá tartozik, s talán mindenek közt legnagyobb nyelvtudóunk: *Révai* — éppen az ő nyomukon — nem hiába követelte az élet jogát az *ikes* ragozás számára.

Simonyi azzal érvelt az *ikes* ragozás ellen, hogy az „külön úri ragozás” — a nép nem használja. Még ha igazán nem használná is, az se jelenthetné jogosulatlanságát, mert hiszen a *nép* nyelve és az *irodalom* nyelve minden időben és minden nemzet körében különböző volt, s bizony nekünk is rajta kell lennünk, hogy a nép nyelvének hibáit, póriasságát és pongyolaságát távol tartsuk irodalmi nyelvünkötől. De nem is igaz, hogy a nép nyelvéből teljesen kiveszett az *ikes* ragozás. Hallotta azt valaki „népi sarjadék” szájából, hogy: „nagy eszek-iszok volt tegnap”? Nem „eszem-iszom”-ot mond-e minden igaz magyar? Mondta-e azt valaha valaki valakiről, hogy „nagy ehelnék”-je van, s nem úgy mondják-e, hogy „nagy ehelnék”-je? S ha talán valami lompos falusi szolgáló azzal biztatja is a vendéget, hogy „tessen besétálni” — vajjon az *ikes* ragozást üldöző urak is merik-e ajkukra venni ezt a „tessen”-t? És a „tessék-lássék” összetételben a nép is nem ragaszkodik-e az *ikes* ragozáshoz s mondja-e bárhol is, hogy „tessen-lásson”?!

Azzal a kéréssel fordulok hát kedves Szerkesztő úrhoz — mint személyének és lapjának régi igaz híve: *tessék* visszatérni a régi magyar nyelvahagyományokon alapuló, esztétikailag is igen szép *ikes* ragozáshoz, nehogy még a *B. H.* is az „ikteléségi járvány” előmozdítójának *lássék*.

Az eső pedig — ez a drága, jó májusi eső — *hadd essék!*
Tisztelettel
SZ. K.

Az *ikes* ragozás kérdésével újabb nyelvészeti irodalmunkban legtöbbször és legalaposabban *Simonyi Zsigmond* foglalkozott, többek közt a Tüzetes Magyar Nyelvtanban (588—592), a Magyar Nyelv c. könyvében (398—409) s legbővebben *Az icles ragozás története* c. kitűnő tanulmányában (NyF. 28. sz.). A régi nyelv vizsgálata alapján világosan áll előttünk az *ikes* ragozás eredeti jelentősége és használatának módja és köre. A régi nyelv, körülbelül a XVII. sz. második feléig pontosan megkülönböztette a kétféle ragozást s az *ikes* igék mellett az 1. személyben az *-m*, a 2. személyben az *-l* ragot használta. Csakhogy ebben az időben az *ikes* ragozásnak határozott rendeltetése volt, t. i. a szenvedő és a visszaható (reflexív) igék voltak állandóan *ikesek*: *születik*, *tétetik*, *emelkedik*, *rejtezik* stb. Néha szemben is állott és áll még ma is egymással az egyszerű *iktelen* és tárgyias ige az *ikes* és visszaható jelentésű igével: *tör és török*, *hall és hallik*, *szeg és szegik*, *zúz és zúzik*, *old és ódzik*, *ágaz és ágazik*, *érez és érzik*, *poroz és porzik*, *virágoz*.

és *viráگزik*, *csikland* és *csiklandik*, *örököl* és *öröklík*. Az ikes ragozásnak ez az eredeti visszaható és szenvedő jelentése idővel kezdett elhomályosodni, mert olyan igék is ikesek voltak, amelyeknek visszaható jelentése nem volt világos, mint *bízík*, *nyílik*, *késík*, *lakík* stb. Másrészt a szenvedő és visszaható igék jelentését a nyelvérzék inkább az *-at*, *-et*, illetve *-ód*, *-öd* stb. képzőkhöz fűzte, mint az ikes ragozáshoz. Így azután, mivel az ikes ragozás eredeti funkciója elhomályosult, a kétféle ragozást minden jelentésbeli különbség nélkül kezdték alkalmazni. A nyelv fejlődése folyamán a XVI. sz. óta azt is megfigyelhetjük, hogy egyes igék, melyek a régi nyelvben ikesek voltak, ma iktelenek. Ilyenek: *lépík*, ma *lép*, *rogyík*, ma inkább *rogy*, *pökík* ma *pök*, *köp*, *esdik*, ma *esd*. Az összezavarodást a kétféle ragozás között még jobban elősegítették a változó ikesek: *nyíl* és *nyílik*, *múl* és *múlik*, *vál* és *válík*, *bán* és *báník*, továbbá az *omol* és *omlók*, *bomol* és *bomlók*, *hajol* és *hajlók* stb.-féle igék.

Az ikes ragozás következetes használata érthető és természetes volt mindaddig, amíg külön nyelvi funkcióval járt együtt, de megromlott és összezavarodott, mielőtt nem volt külön jelentősége, rendeltetése a nyelvérzék előtt. A XVII. sz. végé felé tehát már megszűnt az ikes igék következetes külön ragozása s a köznyelv a kétféle személyragokat vegyesen és következetlenül kezdte használni.

A mai népnyelv különbözőkép viselkedik az ikes ragozással szemben. Azt azonban egyetlenegy nyelvész sem állította, legkevésbé Simonyi, mint Sz. K. írja, „hogy a nép nyelvéből teljesen kiveszett az ikes ragozás”. Simonyi, már említett tanulmányában részletesen tárgyalja (41—51. l.), hogy mennyiben tartotta fenn a nép nyelve az ikes ragozást. Egészen következetesen sehol sem használják. A székely s egyes nyugati, dunántúli nyelvjárások jobban megőrizték az 1. személyben az ikes igék *-m* személyragját, mint az alföldi és más vidékek nyelvjárásai. Viszont a felsőtiszai nyelvjárásokban az iktelen igéket is ikesen ragozzák a felszólító módban: *adjék*, *jöjjék ide*, *mennyíék el innen* stb. Általában azt tapasztalhatjuk, hogy szaporodik az ikes igéknek a száma és sok ígét a 3. személyben *íék*-kel használnak, amelyek a régi nyelvben iktelenek voltak, mint pl. *aszíék*, *mászíék*, *íszíék*, *csúszíék*, *folyíék*, *szopíék*, *házudíék* stb. A 2. személyben szintén terjed az *-l* rag olyan igék mellett is, amelyek nem ikesek, mint pl. *leszel*, *teszel*, *hozol*, *keresel*, sőt a népnyelvben a nemsziszegők mellett is, mint *adó* (*adol*); s különösen a felszólító módban: *adjál*, *hozzál*, *vigyél* stb. Viszont az 1. személyben mindjobban terjed a *-k* személyrag: *eszék*, *iszók*, *lakók*, *fázók*, *dolgozók* stb. A feltételes és felszólító módban pedig csaknem általános a *-k* rag az első személyben: *egyék*, *ígyék*, *dolgozzék*, *ennék*, *innék*, *dolgoznék*, s az iktelen alak a 3. személyben: *egyen*, *ígyon*, *dolgozzon*, *enne*, *inna*, *dolgozna* stb.

Egyes ikes alakok állandósultak a nyelvben; ilyen a Sz. K. által említett *tessék, tessék-lássék*, s még hozzátehetjük ezeket is: *dicsértessék, adassék meg neki*. (A *tessen* csak újabb elvonás a *tessenek* alakból s nem fogja kiszorítani a *tessék-et*.) De nem sorozható ezek mellé az *ehetnék*, mert ez meg névszóvá lett igealak, melyet a népnyelv és a köznyelv nemcsak a 3. személyben használ, hanem így is mondjuk: *nagy ehetnékem, ehetnéked van*.¹ Az „eszem-íszom ember” kifejezésben is névszóvá lett az igealak, s a személyrag lehet a tárgyias alak *-m* ragja.

Az irodalmi nyelv sem ragaszkodhatik ma már következetesen az ikes igék külön ragozásához és kénytelen engedni az élő nyelv hatásának. De valami különbség mindig van és marad az irodalmi nyelv és az élő népnyelv között. Ezért nevezte Simonyi tréfásan „úri igeragozás”-nak azt a törekvést, amely mereven ragaszkodni akar az ikes igék következetes külön ragozásához s így igen gyakran ellentétbe jut az élő nyelvhasználattal (Nyr 47 : 193). E cikkében csak abban nincs igaza, midőn azt kérdi: „Hát van-e még egy olyan nyelv a világon, amelyben a műveltek másképp ragozzák az igéket, mint a nép?” Minden irodalmi nyelvben megfigyelhetjük, hogy a nép nyelve gyorsabban halad a fejlődés útján, mint a természetszerűen konzervatívabb irodalmi nyelv. Spitzer Leó rá is mutatott erre mingyárt a Nyr következő füzetében (48 : 28), utalva a francia igeragozás különbségeire az irodalmi és a népnyelvben. Ugyanezt tapasztalhatjuk az angol és olasz nyelvben s bizonyosan a többi élő nyelvekben is.

Ha most a nyelvhelyesség szempontjából vizsgáljuk az ikes igék kérdését, el kell ismernünk, hogy mereven ragaszkodni egy külön, következetes ikes ragozáshoz, lehetetlen és szükségtelen is. Azt is el kell ismernünk, hogy az irodalmi nyelvben, ünnepi előadásban, s amikor választékosabb nyelvre törekszik az író, jobban ragaszkodik az ikes ragozáshoz, mint a mindennapi beszédben. A helyzet ma nagyjában az, hogy a változó ikéseket (*bomol* és *bomlik*, *omol* és *omlik*, *szop* és *szopik*, *úsz* és *úszik*, *megjelen* és *megjelenik*, *zongoráz* és *zongorázik*, *vadász* és *vadászik* stb.) az 1. és 2. személyben iktelenül ragozzuk. (Kivéve a sziszegővel végződőket a 2. személyben: *úszol*, *zongorázol*, *vadászol*.) Az ikes igékből képzett ható igéket ma inkább iktelenül ragozzuk mind a három személyben: *ehetek*, *ehetsz*, *ehet*; *ehetnék*, *ehetnél*, *ehetne*. A feltételes és felszólító módban a mai élő nyelv már csaknem teljesen elhagyta az ikes ragozást s általánossá vált az ilyen ragozás: *egyek*, *egyél*, *egyen*, *ennék*, *ennél*, *enne*; tehát csak a 2. személy tartotta meg az ikes igék 1 személyragját. Viszont ez, mint már említettük, terjed az iktelen igék mellett is: *adjál*, *vigyél*, *hozzál*, *keressél*. A következetes ikes ragozás (*egyem*, *egyél*, *egyék*; *enném* *ennél*, *ennék*) ma már szokatlan és erőltetett.

¹ E kifejezések finom jelentésárnyalataira vonatkozólag vö. Zolnai Nyr. 47 : 11 és Simonyi, uo. 193 - 4.

Az ikes ragozás története egyik legvilágosabb példája annak az érdekes nyelvszociológiai és nyelvtörténeti jelenségnek, hogy az élőnyelv mindaddig ragaszkodik egy nyelvi alakhoz, amíg jelentésbeli tartalma, funkciója van, de elhanyagolja és idővel egészen elveszti az olyan nyelvi formát, amelynek nincs tartalmi vagy grammatikai jelentősége. Mivel az ikes ragozás ma jelentés tekintetében semmiben sem különbözik az iktelentől, lassanként elhomályosult s a kétféle ragozás idővel teljesen ki fog egyenlítődni.

Végül még Sz. K. levelének egy-két kijelentéséhez kell megjegyzéseket fűznöm. Nagyon meglepett, ép a B. H. hasábjain, hogy hogyan beszél Sz. K. a nép nyelvéről: „bizony nekünk is rajta kell lennünk, hogy a nép nyelvének hibáit, póriasságát és pongyolaságát távol tartsuk irodalmi nyelvünkötől.” A nép nyelvében az irodalmi nyelv éltető forrását, megújódását látjuk mindig, azt az eleven erőt, mely megvédi az irodalmi nyelvet az idegen nyelvek káros hatásától. A jó író ízlése természetesen távol tartja nyelvéből mindazt, ami pongyolaság és durvaság, de a nép nyelvétől nem kell féltetni az igazi, gondos, magyaros író.

Másik megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy Sz. K. tiszteletben akarja tartani „nyelvünknek az ikes ragozásban mutatkozó *érdekes különlegességét, változatosságot és színességét nyújtó sajátosságát*,” s vissza akar térni „a régi magyar nyelvhasználatokon alapuló *esztétikailag is igen szép* ikes ragozáshoz”. Nagyon kényes dolog egyes nyelvi jelenségeket esztétikai szempontból bírálni. Egyes nyelvészek próbáltak a különböző nyelvek között szerkezetük tekintetében értékmegállapításhoz jutni s a ragozó nyelveket, mint amilyen a magyar is, alsóbb rendűnek tartották, mint az ú. n. hajlító nyelveket. Az ilyen megállapítás mindig igazságtalan. Minden nyelv a maga eszközeivel igyekszik gondolatait a legalkalmasabb és legszebb módon kifejezni. Ha a nyelvi jelenségek között érték és szépség szempontjából különbséget akarunk tenni, csakis az lehet az irányadó szempont, hogy minél finomabb árnyalatokat, minél fontosabb jelentéskülönbségeket minél egyszerűbb eszközökkel tud a nyelv kifejezni. Pl. a tárgyaz igeragozás igen értékes sajátossága nyelvünknek, mert egy szóval tudja megjelölni azt, amit más nyelvek csak három szóval fejezhetnek ki: *látlak: ich sehe dich, je vous vois, I see you*. A birtokos személyrag is egyszerűbb, gazdaságosabb kifejezője a birtokviszonynak, mint az indogermán nyelvek birtokos névmása. Azonban az ikes ragozás nem sorakozhatik ezek mellé, mert a különböző személyragok semmiféle jelentésbeli árnyalatok kifejezésére nem szolgálnak, nem szolgálják sem a kifejezés rövidegét, sem határozottságát. Az ikes ragozás ma nem egyéb, mint egy régebbi kor nyelvi sajátosságának kihalóban levő maradványa.

AZ INDEK AZ IRÁNI FÖNSÍKON ÉS MÉG VALAMI.¹

Írta Schmidt József.

Az Rgvédának, az indo-árják legrégibb irodalmi emlékének, geografiája, klímája, flórája és faunája többé-kevésbé határozottan arra mutat, hogy az indo-árják az Rgvéda himnuszainak keletkezése idejében India északnyugati szögletében tanyáztak, amelynek későbbi ind neve: *Panca-nada* (Mbh. XVI. 8. 17.), mai perzsa neve: *Panj-áb*, azaz: „Ötfolyó (vidék).“ Ennélfogva uralkodó dogma lett, hogy az Rgvéda a Pendsábban keletkezett, s ma is rendületlenül tartja magát, noha *H. Brunnhofer* több mint 30 év előtt megjelent „Iran und Turan“ (1889) c. munkájában s azóta is több ízben, legutoljára „*Arische Urzeit*“ c. művében bizonyította, hogy az *Rgvéda himnuszatnak egy része csak a Pendsábon kívül az iráni fönsíkon keletkezhetett*, hogy tehát *a védikus őstörténet színhelye az iráni plateaura terjesztendő ki*. Fáradozását szinte páratlan sikertelenség koronázta: az indologus szaktekintélyek — tudtommal az egyetlen *A. Hillebrandt* kivételével [V. ö. pl. *Ved. Myth.* I. (1891) 83 et seqq.; *Ved. Myth.*, *Kleine Ausg.* (1910) 95—98, 191—192; *Lieder des Rgv.* (1913) V—VI, 49—50, 147] — ritka egyértelműséggel utasították el vagy egyáltalában tudomásul sem vették téziséit. A patres minorum et minimarum gentium hada természetesen *Weber*, *Oldenberg*, *Geldner*, *Pischel* és más autoritások nyomában haladt, s kötelességszerűen meg kell gyónnom, hogy vagy két decennium előtt magam is az árral úsztam (EPhK. XXX. 577—586). Már most igaz, hogy *Brunnhofer* gyakran elragadtatja magát féktelen fantáziájától és egyáltalában nem dolgozik a megkívánható filológiai akribiával, de ez nem jogosíthat fel bennünket arra, hogy a gyereket a fürdővízzel együtt kiöntsük. Sok minden kétséges és kétségtelenül helytelen nála, de alapgondolata bizonynyal helyt áll, mindenesetre a legkomolyabb figyelemre érdemes. Adatainak roppant tömegéből itt természetesen csak egyet-kettőt tehetek megbeszélés tárgyává — megtoldva és kiegészítve apró-cseprő észrevételekkel, amelyek világosabbá tehetik a dolgot.

Az Rgvédában gyakran előkerül a *pani* szó — és pedig részint „szatócs, csereberélő, zsugori, fösvény“, részint (tehén- és kincs-rabló) „démon“ értelemben. Ez a *pani* nyilvánvaló etimológiai kapcsolatban áll a *pánatē* „megvesz, megvásárol, becserél“ igével — v. ö. litv. *pelnas* „bér kereset“ gör. *πωλέω* „eladok, becserélek“ stb. — és egy **prni* alakra megy vissza, amelynek prákrit variánsa [*Wackernagel* AiGr. I. 194. *Uhlenbeck*, AiEtWb. 153. *Boisacq* Dict. étym. de la langue grecque, 830 stb.], egyben azonban összefüggésben állhat a *Ilápori* néptörzsével is [*Brunnhofer*, IuT. 113. *Hillebrandt*, VM. 95, 191 stb.; v. ö. *Wackernagel*, AiGr. I. 193].

¹ Az óind szavak átírása nyomdatechnikai okokból nem pontos.

Hangtani szempontból ez az egyeztetés nem egészen kifogástalan, mert *Ilávo*i reflexeként ó-ind **parna* volna várható; de föltehető, hogy ez a szó az említett **prni* hatása alá került. Annál kifogástalanabb az azonosítás tárgyi szempontból. A *parnok*-akik a Kaspi-tenger és az Oxus között laktak, akár kereskedő nép voltak (Brunnhöfer), akár egyszerűen egy ellenséges törzs (Hillebrandt), birtokában lehettek oly tárházaknak, amilyenekkel a panik Saramā (Indra istennek elrabolt teheneket kereső követe) előtt dicsekednek: *ayám nidhīh, Saramē, ádrībudhno, göbhīr, ásvēbhīr, vásubhīr ny-rštah* (Rv. X. 108. 7), „itt van a sziklára épült tárház, Saramā, tele marhákkal, lovakkal, javakkal.” Kereskedők szívesen utaznak éjjel, de rablók is szívesen portyáznak éjjel, amiből érthető, hogy a pánik is *úrmyā mādantah* (Rv. I. 184. 2), „az éjjelnek örvendő”. Kereskedő és rabló egyaránt fel van fegyverkezve; ezért a paniknak is vannak „éles fegyvereik” (*āyudhā tigmā*: Rv. X. 108. 5). Hogy a pani eredetileg nem lehetett valami mīthikus démon-fajzat, hanem egy realiter létező idegen néptörzs tagja, az világosan kitűnik leírásából: a pani gazdag (*rēvānt*; Rv. IV. 25. 7), de nem bőkezű (*a-rādhās*: X. 60. 6), hitetlen (*a-śraddhā*: VII. 6. 3), nem áldoz (*a-yajná, a-yajyu*: VII. 6. 3) és nem sajtol szómát (*ā-sunvant*: IV. 25. 7), barbár nyelven beszél (*mrdhrā-vāc*: VII. 6. 3), csak nevezi magát embernek (*pūmān iti bruvē panīh*: V. 61. 8), ellenség vagy barbár (*dāsyu*: VII. 6. 3). A *dāsyu* szó persze később „démon” jelentésű is, amint a *pani* is démonná válik, de genetikus szempontból ez mit sem jelent. A *dānu* az Rgvédában már kizárólag „démon”, a neki megfelelő *dānu* az Avesztában még egy az irániakkal ellenséges lábon álló néptörzs (*Bartholomae, AirWb. 734*). Az Rgvéda papi énekesei szinte sportszerűen foglalkoznak azzal, hogy ellenséges néptörzseket démonokká változtatnak (l. alább).

A pani jelzői között szereplő *dāsyu* szónak egyértékese a vele etimológiai kapcsolatban álló *dāsā*. A *dāsā*, aki néha a *pani* társaságában kerül elő (pl. Rv. V. 34. 6–7), teljesen úgy van karakterizálva az Rgvédában, mint a *pani*: a *dāsā* is gazdag (*dhanīn*: Rv. I. 33. 4), de nem ajándékozik (*ā-prnant*: V. 7. 10), nem áldoz (*ā-yajvan*: I. 33. 4–5), barbár nyelven beszél (*mrdhrā-vāc*: V. 29. 10), nem ember (*ā-mānuša*: X. 22. 8). Hogy itt igazi húsból és vérből való emberről van szó, az egy percig sem lehet kétséges, mert a *dāsā* szó közönségesen a feketebőrű és „orrotlan” (*a-nās*: V. 29. 10), azaz tömpeorrú, őslakókra, a mai drávidák elődeire, van alkalmazva, ami azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy mindig ezekre volt is alkalmazva. Valóban, az Avesztában (Yašt XIII. 144) az ó-ind *dāsā* szónak pontosan megfelelő *dāha* (masc. *dānha*, fem. *dāhi*) egy népet jelöl. Ez a *dāha* nép pedig általános feltevés szerint nem más, mint a klasszikus írónál előkerülő *Δάξι, Δάξι, Δάξι*, lat. *Dahae* — egy skytha nomád néptörzs a Kaspi-tengertől keletre (*Justi, Ir. Grr. II. 401. Darmesteter ZA.*

II. 554. *Bartholomae*, AirWb. 744 stb). A legszebb pedig az, hogy a Πάργοι a Δάα szomszédai (Ptol.), sőt a Δάα: egyik törzse: ἐπειτ' Ἀρσάκης, ἀνὴρ Σκύθης τῶν Δαῶν πινύς ἔχων τοὺς Πάργους καλουμένους Νομάδας, παροικοῦντας τὸν Ὠχρον [-Tedsend], ἐπιλήθην ἐπὶ τὴν Παρθυαίαν καὶ ἐκράτησεν αὐτῆς (*Strabon* XI. 515; v. ö. *Justi*, Ir. Grr. II. 483). Az iráni parnok és dāhák tehát úgy szerepelnek itt együtt, mint a védikus panik és dāsák. Ez csak nem véletlenség?

A panik az Rgvédában (X. 108. 1—2) a *Rasā* folyó partjára vannak lokalizálva. Ez a *Rasā* nem lehet azonos azzal a *Rasā* folyóval, amely egy helyen (Rgv. X. 75. 6) egy rakás más folyóval együtt úgy szerepel, mint a Sindhu (-Indus) mellékfolyócskája. Ez a *Rasā* hatalmas folyam. Szemlátomást erre a folyamra célozva mondja Saramā: „Nem borítják el őt (Indra istent) mély folyamok“ (*sṛavātō gabhīrah*: X. 108. 4). A védikus dalosók így énekelnek róla: „Folyd körül helyünket minden oldalról védelmet nyújtó folyásoddal, ó Sōma, mint a *Rasā*“ (Rv. IX. 41. 6), — és: „Vezéreljen bennünket védőszellemként a nagy *Rasā* anya“ (*mātā mahī Rasā*: Rv. V. 41. 15). Ez a *Rasā* továbbá egyes védikus költők számára már óriási távolságban van — „a világ végén“ (*Spiegel*, EA. I. 443. *Geldner*, Gloss. 148). „Mit keres Saramā, hogy idejött?“ — kérdik a panik. „Hiszen messze távolba vész az út (*dūrē hy ādhvā jāgurih parācaih*: Rv. X. 108. 1). Hol lehetett ez a távoli nagy folyó? Kétségkívül valahol az iráni fönnsíkon. Az Avesztában valóban meg is van az ó-ind *Rasā* pontos megfelelője: *Ranhā* < ir. *Rahā. Arra vonatkozólag persze, hogy melyik nagy folyó az av. *Ranhā*, nincs bizonyosság, csak több eltérő vélemény: az egyik szerint az *Oxus* (pl. *Justi*, Bund. Lex. 61), a másik szerint a *Jaxartes* (pl. *Spiegel*, Av. III. 96, 109), a harmadik szerint a *Tigris* (*Darmesteter* ZA. II. 15. 382. 496), de ez is világot vet a dologra. Ha számba vesszük, hogy a panikkal azonosítható parnok a Kaspi-tengertől keletre laktak, az a *Rasā*, amelynek partján a panik tanyáznak, nem igen lehet más, mint az *Oxus* vagy a *Jaxartes* (*Brunnhofner*, IuT. 89), illetőleg az *Araxes* (*Hillebrandt*, Rv. 147), már mint a herodotosi *Araxes*, amelyen Kyros a massageták elleni hadjáratán hidat veretett (Herod. I. 201, 202), azaz: megint csak az *Oxus* (*Brunnhofner*, i. m. 91) vagy a *Jaxartes* (*Justi*, Ir. Grr. II. 421). Herodotos szerint az *Araxes* 40 ágra szakad, amelyek mind mocsarakba vesznek — egynek kivételével, amely a Kaspi-tengerbe ömlik (Herod. I. 202). Már most tudni kell, hogy az *Oxus* az ókorban, sőt még a középkorban is több ma is kimutatható ágban a Kaspi-tengerbe szakadt (*Duncker*, Gesch. der Arier, 398). Ha egyébként Herodotos adataiban egyes a Volgára vonatkozó adatok is lappanganának (*Brunnhofner*, IuT. 90. *Pape*, GrWb. s. v.), akkor az sem volna végképpen lehetetlen, hogy a *Rasā* vándor-név valamikor a Volga-folyót is jelölte, amelynek neve a klasszikus íróknál, *Pā* és *Rā*, szemlátomást nem más,

mint az iráni *Rahā > árja és ó-ind *Rasā*. De ez kétséges: a valószínű az marad, hogy a *védikus* *Rasā* a mai Oxus, de mindenestre az iráni fönsíknak valamely nagy folyója, amely védelmül szolgálhatott az indeknek a barbárok ellen.

Az Rgvédában sokszor előkerül a *samudrá* „tenger” szó. Ez a *samudrá* részben a légi oceán lehet, de részben bizonynyal földi tengert vagy legalább igen nagy belföldi tavat jelöl — így pl. ott, ahol arról van szó, hogy az Ašvinok (égi lovasok) kimentették Bhujyut „a tengerből” (Rv. I. 117. 14—15; I. 118. 6; VI. 62. 6; VII. 68. 7; VIII. 5. 22. etc.); vagy ott, ahol arról van szó, hogy három nap és három éjjel vezérlik Bhujyut „a tenger” túlsó felére (I. 116. 4) és hazavitték Bhujyut, aki 100 evezős hajón ült (*śatāritrām nāvam ātasthivāṁsam*: I. 116. 5). Ez a tenger aligha lehet az Indus alsó folyása, amint némelyek (pl. *Macdonell*) gondolják; legalább is oly valószínű, hogy a Kaspi-tengerről van szó (*Brunnhof*er, Ar. Urz. XIV—XVI) vagy egy belsőázsiai nagy tóról (*Hillebrandt*, Rv. 50), esetleg az Arál-tóról. Ez megint összhangban van azzal, hogy a parnok és a dáhák a Kaspi-tengertől keletre laktak.

Arsakes, a *parthus* dinasztia alapítója (Kr. e. 250), mint föl-lebb láttuk, a dáhák törzséből való parnok segítségével szerezte meg Parthiát (Strabon XI. 515). Nem volna tehát feltűnő, ha az arsakida parthusok elődei is előkerülnének az Rgvédában, amint *Brunnhof*er (luT. 39) és *Hillebrandt* (VM. 95, 192) vélik. Egy Bharadvāja nevű költő valóban arról énekel, hogy egy Abhyāvartin Cāyamāna nevű gazdag fejedelem kocsit és marhát ajándékozott neki, és így végzi: *dūnāśeyām dākṣinā Parthavānām* (Rv. VI. 27. 8), „nehezen elérhető a Pārthaváknak ez az ajándéka”. E Pārthavák persze a hagyomány szerint egy Prthu nevű fejedelem utódai volnának, de nem lehet belátni, mért ne lehetnének a parthusok. A *Parthava* szó már Dareios ó-perzsa feliratain többször előkerül „Parthia” és „parthus” értelemben (*Weissbach*, Keilinschr. der Achämeniden, 152). — Az Arsakes név *Aršaka* alakban szintén már egy ó-perzsa pecséten előkerül (*Weissbach*, i. m. 130), s így semmi lehetetlenség sincs benne, hogy az Rgvédában említett *Arjikiyā*-folyó (Rv. X. 75. 5), amely a hagyomány szerint a pendsábi Vipāś (Hyphasis) volna (*Geldner*, Gl. 24), valójában ezzel az ó-iráni névvel kapcsolatos (*Hillebrandt*, VM. 95).

A Δεῤῥῖνες skytha népe a parthusok és a parnok közelében lakott valahol az iráni fönsík keleti részében (v. ö. *Duncker*, Gesch. der Arier, 753). E nép nevére emlékeztet az Indra megölte *Drbhika* „démon” (R’v. II. 14. 3), amit már az egész kérdéstől távol álló *Ludwig* is látott (Rigv. III. 207; v. ö. *Brunnhof*er, luT. 81—83. *Hillebrandt*, VM. 95). Egy másik, Indrától megölt „démon”, *Srbinda* (Rv. VIII. 32. 2), neve összefügghet a mai Szerabend-hegységgel, amely a mai Herát-tól északra fekszik (*Brunnhof*er, i. m. 122. *Hillebrandt*, i. m. 95). A *Gōmatī* és a *Krīmu* szemlátomást és

elismerten a mai Gómal- és Kurum-folyó (Ludwig, Rígv. III. 200 stb.); a *Hariyūpiyā* (Rv. VI. 27. 5) nyilván a mai Arióh vagy Haliáb, a Kurum forrásfolyóinak egyike (Hillebrandt, VM. 95. Rv. 49). A *Bhātānās* népnév (Rv. VII. 18. 7) a mai *Bholan* v. *Bolan*-szorossal lehet kapcsolatos (Ludwig, Rígv. III. 207. Hillebrandt, VM. 95. Rv. 50), amely a mai Quetta közelében Afgánisztánba vezet, stb. stb.

Brunnhofér fényes ötletével a legszebb összhangban vannak az újabban felfedezett leletek, amelyek a Kr. előtti 2. évezred közepe körüli időkből valók. A kisázsiai Boghazköi-ben, az észak-mezopotamiai *Mitanni* ország egykori székhelyén, napfényre került babyloni nyelvű szerződésekben ilyen istennevek vannak: *Mi-it-ra*, *U-ru-w-na* (*A-ru-na*), *In-da-ra* és *Na-ša-at-ti-ia*, amelyek szemlátomást csöppentett ind istennevek: *Mitrá*, *Váruna*, *Indra* és *Nasatya* (=Ásvin), — nem iráni vagy indo-iráni istennevek, mint *H. Oldenberg*, *Brunnhofér* tézisének elkeseredett ellensége, feltételezi (Rel. des Veda.² 25), mert *Váruna* speciális ind istenség, s nem is egy harmadik árja nép istenei, mint ugyancsak *Oldenberg* hiszi (u. o.), mert csodával határos véletlenség volna, ha e „harmadik” árja (csak nem az „északi árja”?) nép istenei azonosak volnának a védikus indek legnagyobb, legrégibb és legnépszerűbb isteneivel. — A *kassziták* (Κασσιτωί) elami népének emlékeiben szintén igazi védikus istenek nevei kerülnek elő, mint *Marutaš* < ői. *Marútas* és *Suriáš* < ői. *Sūryas*, amelyek az Avesztá pantheonjában egyáltalában nincsenek meg. — A Tell-el-Amarna-i levelekben előkerülő *palesztinai* árja uralkodó-nevek között egyesek csak az ó-ind segélyével magyarázhatók, mint *Yasdata* < ői. *Yasō-datta*, *Subandi* > ői. *Su-bandhu*, *Suvarata* > ői. *S(u)var-datta*, *Satiya* > ői. *Sat(i)ya*. Ezek biztosan nem ős-árja szavak, mert teljesen lehetetlen, hogy az ős-árja periódus a Kr. előtti 2. évezred közepéig tartott volna, de irániak sem igen lehetnek, mert oly szavak, mint *yásas* és *bándhu* az iráni ágbn ismeretlenek, s mert alig valószínű, hogy az ős-árja s az irániiban ez idő körül még tartotta volna magát, v. ö. ői. *su-*: av. *hu-*, óp. *u-*; ői. *svār*, *súvar*; av. *hvar*; ői. *satyá*: av. *haΐya*, óp. *hasiya*.

A mondottak értelmében Kr. előtt 2000 körül az indo-árják még az iráni fősíkon tanyáztak. E történeti ténynek *nyelvtörténeti* korolláriuma van. E sorok írójának ismételtén volt alkalm arra utalni, hogy finnugor-árja kapcsolatok kérdésében az egyoldalú *iránizmus* indokolatlan, hogy tehát az árjaságból kölcsönzött finnugor (magyar) szavak egy hányada hangalkat szempontjából csak ős-árja vagy ind eredetű lehet (Nyr. LII. 20, 65–67). E dilemma első felének, az ős-árja eredetnek, történeti lehetősége soha nem volt és nem is lehet kételkedés tárgya, tehát nem is szorul bizonyítgatásra, mert hiszen még indogermán alapnyelvi kölcsönvételek lehetősége is főforog. Az ind eredet történeti lehetősége ellenben — nyilván a föllebb említett okból — nem jó oly komolyan számba,

mint megérdemelné. Csak nemrégiben hangzott el egy kiváló bűvárnak ama kijelentése, hogy a finnugorba bejutott árja kölcsön-szavak egyike sem vezetendő vissza az indre, s hogy semmi jogunk sincs arról beszélni, hogy a finnugor törzsek valamiféle kapcsolatban állottak az árja törzsrokonoktól (t. i. az irániaktól) elszakadt indekkel (*Jacobsohn*, AuU. 222, 211). Ámde ha az indek az irániaktól való elszakadásuk után jóideig még az iráni fonsíkon maradtak, akkor semmi sem állhat az útjában annak a lehetőségnek, hogy finnugor nyelvű népekkel állottak érintkezésben. Való igaz, hogy e részben, mint ugyanaz a kutató mondja (i. m. 248), csak *nyelvi* tények lehetnek a döntők. De felmerülhet és fel is merült az a követelés, hogy a nyelvtörténeti tények történelmi lehetősége is ki legyen mutatva (v. ö. *E. Levy*, Ung. Jahrb. IV. 2). Hogy sikerült-e itt ez a kimutatás, azt megítélni nem e sorok írójának a dolga, de hogy ily kimutatás a siker reményével kísérelhető meg, az kétségtelen.

A MONDATRÉSZEK FEJLŐDÉSE.

(Vázlat.)

Irta **Beke Ödön**.

— Első közlemény. —

I.

Már rég megállapította a nyelvtudomány, hogy a primitív mondat egy szóból állt. Ma is vannak az egyes nyelvekben ú. n. személytelen, vagy jobban mondva alanytalan igék, melyek magukban is mondatok. Ezek többnyire természeti jelenségek megnevezései, tehát oly fogalmaké, amelyek csekély műveltségű népek előtt is tudatosak voltak. Ilyen pl. a magyarban: *esik*, *havazik*, *fagy*, *villámlik*, *pitymallik*, *alkonyodik*, stb. Az ilyenek közönségesek az indogermán nyelvekben is: pl. szanszkrit *váršati*, görög *βαι*, latin *pluit*, gót *rigneit*, egyh. szláv *дъждитъ* 'esik'; gör. *βέλει* (*βέλει*), lat. *ninguit*, litván *sninga* 'havazik'; szkr. *stanáyati*, latin *tonat*, ófelnémet *donarōt*, egyh. szl. *grbmītъ* 'mennydörög'.

E kifejezésekben tehát egy szó egy egész mondat. Egy érzelem, egy gondolat kifejezője egyetlenegy szó. Ezekben az ősmondatokban nem lehet még szó mondatrészekről vagy beszédrészekről. Az már egy hosszú fejlődés eredménye, mikor a teljes képzet tagozódásával ez az ősmondat megoszlik, ketté válik, miként a sejt, s fellép a két szóból álló mondat, amelynek két tagja már mint alany és állítmány áll egymással szemben.

Ez a fejlődés világosan látható, ha olyan eseteket vizsgálunk, melyekben természeti jelenségek megállapításáról van szó. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy most már az ige vagy a névszó kategóriája is kialakult. Most még tisztára csak az alany és

az állítmány vált külön, de egyiknek sincs még határozott igei vagy névszói jellege.

Erre vallanak az olyan szók, amelyek minden alakképző elem nélkül egyaránt névszók és igék, lehetnek tehát alanyok és állítmányok. Pl. *les-ni* és *les* (be áll); *vész*, *vesz-ni* és *vész* (szélvész, tűzvész, törökvész); *nyom-ni* és *nyom* (lábnym); *fen-ni* és *kasza-fen*, *fen-kő*; *fagy-ni* és *fagy*; *zár-ni* és *zár*; valamit *ki-nyit* és valaminek a *nyit-ja*, stb.; finn *tuule* 'fúj (a szél)' és *tuuli* (-le-) 'szél'; vogul *βōt* 'szél' és *βōt-i* 'fúj (a szél)'.

Mármost vannak olyan mondatok, amelyekben ugyanaz a szó az alany is, meg az állítmány is; pl. *es ik es-ō*; cseremisiz *lum lum-es* 'havazik'; *jur jur-es* 'esik'; votják *tuul tuul oz* 'a szél fúj'. A szanszkritban is: *vāto vāti* 'a szél fúj'.

Később már más fogalmakat is alkalmaztak ilyen esetekben alanyul, főképp ezeket: *ég*, *isten*, *idő* stb.; pl. *mennydörög*; cser. *jumo küödriä* 'mennydörög'; *jumo βolyalteš* 'hajnalodik' (tkp. 'ég v. isten világosodik'); *jumo üštö* 'hideg van' (tkp. 'ég v. isten hideg'); *j. luman* 'havas az idő' (tkp. 'az ég v. az isten'); — votj. *inmar zorä* '(az ég v. az isten) esik'; *kβadž zorä* '(az idő-járás) esik'; *k. lymija* 'havazik'; *k. pužmerja* 'deres az idő'; *k. šukkirjaškä* 'vihar van'; *k. džardä* 'hajnalodik, pitymallik'; *kβaž saktü* ua.; *kβadž kedžit* 'hideg van'; *k. tšeber* 'az idő szép'.

A vogulban az alany meg van személyesítve, s azt mondják: *Num-Tārēm* (Felső-Ég) atya nappalodik, világosodik, kítavaszodik, havazik, esőzik, stb. — Indogermán nyelvekben is, pl. a görögben az ilyen személytelen igék mellett alanyul állhat a Ζεύς (θεός) szó. A késői latinban a *deus* 'isten' előkerül a *pluit* 'esik' alanyakép. (Vö. továbbá az ilyen igenévi szerkezeteket: *Jupiter tonans*, *Jove tonante fulgurante*, *Jove fulgente*.) Az egyh. szlávban: *bogŭ* (isten), *oblakŭ* (felhő) *dŭžditŭ* (esik), *grŭmitŭ* (dörög).

II.

Nagyon hosszú ideig tartó folyamat volt, míg az ige és a névszó közti fogalmi különbség kialakult. Mikor aztán megvolt az igefogalom, meg volt vetve a lehetősége más, új mondatrészek keletkezésének.

Most már azt is ki lehetett fejezni: mire irányul a cselekvés. Erre szolgál a tárgy és a különféle határozók. A két mondatrész közül véleményem szerint a tárgy jelent meg elsőnek, az objektum volt tehát az igeállítmány első kiegészítője. Erre vallanak az olyan esetek, amikor a tárgy határozó szerepét tölti be. Ismeretes pl., hogy a latinban accusativusban állanak a hová? kérdésre felelő városok és kisebb szigetek nevei; pl. *Roman eo* 'Rómába megyek'; továbbá *domum* 'haza', *rus* 'falura'. A szanszkritban is nagyon közönséges a tárgynak helyhatározói használata; pl. *grāmam*, *gachati* 'falura megy'; *dīvam* 'az égbe'; *samudrām* 'a tengerbe'.

grhān 'a házba'; *múkhām* 'a szájba', stb. A görög, óészaki és angolszász nyelvben is megvan ez a szerkezet. Idetartoznak azután az igekötős igék, s a praepositiók mellett álló accusativus is tkp. az igeállítmány vonzata. De van még sok más eset, amikor az indogermán nyelvek accusativussal fejeznek ki határozós viszonyokat. Ilyen pl. a mennyi ideig? mennyi időn át? kérdésre felelő időhatározók, azután bizonyos módhatározók (vö. pl. a latinban a középfok semleges acc. stb. A szláv nyelvekre nézve l. Vondrák, Sl. Gramm. 2:309, 311, 314).

A magyarban is a tárgynak ez az ősi használata maradt meg sok esetben; pl. *Ezt a kerek erdőt járom én* (Népdal). A régi nyelvben a *jár* ige sokféle szólásban állt tárggyal: A békességet járják (Mikes). Csatát jár (Rákóczi Gy.). Farsangot jártam (VirgK.). A németországi hercegek frigyét kezdenek járni közettek (Helt.) Határt járok (DebrK.). Egy királynak egy kedves fiánál több sem lévén, az országok jární kívánczozott, ismértséget akarván vetni az emberekkel (Haller). Az oskolát járja több nagy kamaszokkal (Orczy L.).

De más igék is; pl. *hág*: Mikoron nagy heu idvñ hagnayak az hegyet, az zegeni ember kvueti vala zent Ferenczet (VirgK.). A kösziklakat hágják (Comenius). A sövényt hágják (Molnár J.). Körmötlen macskának nehéz fát hágni (Thaly: Adal.).

áll: Úttya igen akadályos, a' kit kapitányok állanak vitézekkel (Haller). Tázzel villámló pallossal a kaput állja (Baranyi). Fejeket sok tetű állja (Miskolczi). Aly helt csak iobban adgya Isten: in re mala animo si bono utare adiuuat (Decsi). Régen hallották, mint kell allani annak [a végvárnak] minden sarát (Tinódi). — Vö. *vízálló föld*; ami legfennebb kánikulában száraz (Nagyszalonta). Nyr. 42:463.

ül: A tojasokat ülni: excubare ova, fovere ova (PPBI.). A madarak az ü moniat üli (Mélius). Sok nyalka kurucz üli az paripát (Thaly: Adal.). Vaspör szennye ülte hizott pofájokat (Gyöngyösi). Zeköt ylece es palth eleybe hozataa: sedit in tribunali (JordK.). Tanaczozt yllenek mindaz papy ffeyedelmek: consilium inierunt (JordK.). Naponként törvényt is ült (Helt.).¹

Igekötős intransitiv igék is tárgyasak; pl. *megmássza a hegyet* (vö. *hegyet mászni, hegymászó*); *átússza a folyót* (vö. Gyöngyösinél: Hadd szóljak te veled egy kevés dolgokat, nyugodjék meg szívem, ki úsz sok habokat); *bejárja a világot* (világjáró); *megüli a lovat* (Aranyánál: Összeszedi a bolond sete-suta képét, Ugy üli meg a király aranyos karszékét. Pázmán lovag). — Ez magyarázza meg azt a jelenséget, hogy a régi nyelvben az *által* és *miatt* névutók -t ragos főnévhez járulnak; pl. *esztendő által*: per annum; *ét által*: per totam noctem; *eljárnak vala ez világot mia*: ibant per mundum (EhrK.).

¹ Vö. az ilyen összetételeket: *országfutó* 'Landstreicher' (Molnár A.); *kengyelfutó*, 'aki a kengyel mellett fut' (Aranyánál: Górlábu siheder kengyelt fut előre. TSz. 4:3).

Az északi vogulban a tárgynak nincs ragja, de a következő mondatokban mégis tárgyat kell látnunk, s nem ragtalan határozókat (vö. Szilasi: NyK. 26:166): *lēsīŋ lāŋχam ti mine'im* 'vadászhurkos útra megyek' (Munk. VNGy. 3:36); *ñoχsīŋ vōrkisməje'it* 'nyusztjáró erdőben vadásznak' (96); *ñālīŋ kankβə lūlē'im* 'nyilas terecskén állok' (2:42); *vortīŋ tāβ jāmäsīmāt sujtī* 'a kemény ág felett lépdelenek, [ügy] hallik' (3:273).

Hogy ezek valóban accusativusok, bizonyítják az olyan esetek, melyekben az ige tárgyas személyragokat vesz föl; pl. *āššā lāŋχēlū sūmiləm* 'a keskeny úton tovaszököm' (3:300); *jāŋkīŋ āβī šīrkīpā ūnlīlītā* 'a jeges ajtó sarkában üldögel' (10); *kβoləm sāltīlēm* 'házamba bemegyek' (7); *ti inī'-jīβ sāt sēβam naŋ manərī' jāmīlīlən* 'ezen csipkerózsafa hét bozótot te minek járdalod?' (20).

Mai gondolkozásunkkal alig tudjuk megérteni az ilyen szerkezetet: *ti kβolkən uj kēnsamlālŋ, uj vāramlālŋ* 'ebben a házbán állat, ébredj föl, állat, serkenj föl' (mintegy: ezt a házat ébredd föl, serkend föl! 3:192).

cseremisiz: *kōrnəm košteš* 'az uton jár'; *toškaltāšəm kūžā* 'föhlág a lépcsőn'; *opsam purā* 'bemegy az ajtón'; *kūrəkəm kūžā* 'föhlág a hegyre'; *jūnməm kumaleš* 'hajlong a szentkép (tk. isten) előtt'; *jālēm lektes* 'kijön a faluból'; *jūt jōmal mōyərēm pōl toleš* 'észak felől felhő jön'.

lapp: *akta alamuča skojjum waccicmienie* 'egy ember az erdőben járt' (Halász, Svéd-lapp szöve. 2:90).

Az obiugor nyelvekben nagyon gyakori a szenvedő szerkezet. Minthogy pedig az intranszitiv igék tárgyat is vehetnek maguk mellé, ezek is fölvehetik a szenvedőképzőt, s ez esetben az a mondatrész, amit határozóval tudunk csak lefordítani, alany lesz; pl. vog. *ti mā xāŋχān ālaβə* 'ki fog élni ezen a földön' (tk. 'ez a föld kitől életik') 1:143; *ness lūlnə rēs-juw tiā nīrnə tēlaβə* 'a mozdulatlan álló erdei fa tövét vessző termi be' (tk. 'töve vesszőtől teremtetik') 1:84; *saməm pors-taβrin patβes* 'szemembe forgácsdarabka esett' (tk. 'szemem f.-darabkától esett') Vog. nyelvj. 8.; — osztják: I. *vōdžet ōmsem taga pūmna ēdai* 'az a hely, hol városa állott, fűvel van benőve' (tk. 'városa állott hely fűtől növetett be') Patk.-Munk. NyK. 28:12; É. *lābət oylŋa jīsāŋu* 'hét szán jött hozzánk' (tk. szántól jöveztünk) (Pápay, UF. 15:150); *uas-təl muraŋna āmōtsa* 'az egész város népe [ott] ül mellette (tk. népétől ületik)' 148.

Tárgyragos időhatározók szintén előfordulnak a rokonnyelvekben; pl. a) mikor? kérdésre: cser. K. *jōdšəm lū dōš* 'éjjel félelmetes'; P. *keŋēdšəm jaβōyā, tēlōm ōrđā* 'nyáron lesoványodik, télen meghízik'; K. *šāžəm, U. šāžəm* 'ősszel'; U. *šōššəm* 'tavasszal'. — votják: *so-bere so murt beren tuuisse minem* 'azután az az ember tavasszal megint [az erdőbe] ment (Wichmann, JSFOu. 19:59).

b) meddig, mennyi időn át? kérdésre: Öt napot töltöttem falun. — lapp: S. *tam kieš'em tāšn'ä arrajijjim* 'ezen a

nyáron ott laktam' (Halász, NyK. 20:249); *tie orru kitā u taunā* 'ott maradnak tavaszon át' (Svéd-lapp ny. 1:112); K. *jielij kolm piejve* 'élt 3 napig' (Genetz, UF. 1:68); — finn: *minä sinua talven syötän* 'én téged etellek [egész] télen' (Kansansatuja 1:255); *yön niitä pieksää, murentaa* '[egész] éjjel üti-veri azokat' (2:98); *astui, astui päivän, toisen, kolmannen syömättä* 'ment, ment egy napig, kettőig, háromig, étlen (tk.: napot, másodikat, harmadikat)' 2:15; — mordvin: E. *k'izcū p'ert robotijt, a jarcit, a šitit, spokoj a sodit* 'egész nyáron dolgoznak, nem esznek, nem isznak, nem ismernek nyugalmat' (Paasonen, JSFOu. 12:103).

Gyakran ragtalan az ilyen tárgy: cser. *olašte kum i ilen* 'három évig élt a városban'; votj. *kuini ar vetlod soldate* 'három évig lesz katoná' (Wichm. JSFOu. 19:131); — osztj. *lābet χvil iwηas lābet āt iwηas* 'hét napig járt, hét éjjel járt' (Pápay, NyK. 36:385); — vog. T. *ām sāt ālantem tit* 'én egy hétig élek itt' (Vog. Nyelvj. 281.)

A magyarban is bizonyára tárgy volt eredetileg az ilyen határozó: Én néha két nap sē észék egyebet mind ēty kis levest. Két nap vártunk rá (NyFüz. 37:32).

Mindezt igazolják az olyan igenévi szerkezetek, melyekben a a befejezetlen cselekvés igeneve helyet, időt vagy eszközt jelentő szónak a jelzője; pl.

a) magyar: *állóhely, fürdőház, kimenő kapu, ivó tó* 'halastó'; vog. *pūlēnə kəpəl* 'fürdőház'; *χujnə mā* 'hálóhely'; *lūlənə mā* álló hely'; osztj.: *χoidj twa* 'fekvő hely'; *səbən uērdj χāt* 'varázsló ház';

b) magyar: *hűshagyo kedd, kaszáló hó, művelő nap*; vog. *atnə pos* 'a gyűjtés ideje'; *posilənə porāt* 'hajnalhasadás idején'; osztj. *χandj nənχoj uēlβəs lədj pvrəjəl* 'az osztják ember vadászó ideje'; *uaj azāt pūdj pvrə jil i lojdj pvrə jil* 'minden állat kiállításának és éneklésének ideje közeleg';

c) magyar: *fürdőkád, kinyőeszköz, foglalo pénz*; vog. *ājnə āni* 'ivó csésze'; *pēnyənə sa'jrap* 'bűvölő fejsze'; osztj. *altj kəri* 'kard' (tk. öltő kés); *χoltj key* 'halászó kő'.

Mindezeket úgy kell felfognunk, hogy a jelzett szó eredetileg tárgya volt az igenévnek, tehát ezeket is a melléknévi igenév szenvedő jelentéséből kell magyarázni, s eredetileg az *ivó víz, vágó marha*, vog. *ājnə vit* 'ivó víz', osztj. *lidi pul* 'ennivaló falat' csoportjába tartoztak. Kétségtelen bizonyítékai ennek a permi nyelvek, melyekben a szenvedő jelentésű igenév a helyet, időt, vagy eszközt jelentő névszónak a jelzője; pl. votj. *kiskon iskal* 'fejős tehén'; *kəlon tšuməs* 'háló kamra'; *dədj-kušton numalā* 'a szán félretevésének napján'; *djir-sinan sinez* 'fejet fésülő fésű'; vö. a magyarban is az ilyeneket: *gyútlani való* 'tűzgyújtó forgács' (Nagyszalonta) Nyr. 42:301; *fűrödni való kád* 1769. Tört T. ujf. 9:352, *orvoslani való szer* 'orvosló szer' NySz. (vö. Nyr. 42:347, 349, 350).

Ősrégi tárgyi használat őrződött meg végre a melléknévek -t

ragos alakjában, melyek egyenlő értékűek a mai módhatározókkal; pl. nagyot kiált, jót lökött rajta. Nagyot ütött botjával a számar-fejére (Petőfi). Ragtalanul: Illik neki rettenetes, hogy egy kicsit himlőhelyes (Népdal).

A tárgy eredeti alakja kétségtelenül ragtalan volt, épúgy mint az alanyé, s tőle csak szörendi helyzete, azonkívül az állítmányhoz való viszonya különböztette meg. Már ez a körülmény is bizonyíték arra, hogy a tárgy korábbi keletű a határozónál.

Még ma is van olyan finnugor nyelv, melyben nincs tárgyrag: így pl. az osztjákban, az északi és pelimi vogulban, azonban a többiről is ki lehet mutatni, hogy nem mindjárt fejlődött ki a ragos tárgy. A közép- és alsóolozvai, kondai és tadvai vogulban, ahol a határozott tárgynak már van ragja, a határozatlan tárgy ragtalan, hasonlóképp az 1. és 2. sz. birtokraggal ellátott tárgy is. A magyarban és a cseremiszenben nincs ragjuk az igenevek tárgyai-nak s ezekben is hiányzik a személyragos tárgy jele. A finnben ragtalan az infinitívus, a gerundium és az imperatívus tárgya, de bizonyára eredetileg a határozatlan tárgynak sem volt jele, s csak később vette föl a partitívusi (az ősi ablatívusi) ragot. A török nyelvekben a határozatlan tárgy szintén ragtalan, csakis a határozott tárgynak van jele.

Ez megcáfolja Budenznek azt az elméletét, hogy a magyar -t rag a fgr. -m tárgyragnak és egy determináló -t elemnek az összetétele; hisz eredetileg éppen csakis a határozott tárgynak volt ragja, nem volt tehát szükség itt más, új determináló elemre. Hangtani szempont is ellene mond egy ilyen feltevésnek, amely *-mt > t hangváltozást vesz föl.

III.

A fentebbiekből kitűnik, hogy kezdetben a tárgy volt az ige-állítmánynak egyetlen kiegészítője, s egymaga látta el a mai tárgy és határozó funkcióit. Az indogermán nyelvek is azt bizonyítják, hogy a tárgy régebb mondatrész a határozónál, erre vall pl. az is, hogy ott az accusatívus közvetlen az ige előtt foglal helyet (vö. Delbrück, Vergl. Syntax 1:187). Fontos bizonyíték továbbá az, hogy a tárgy fogalma és alakja egyszerű, a határozó ellenben a maga különféle irányával, helyi és átviteles jelentéseivel már egy fejlettebb, differenciáltabb lelki élet szükségletének kifejezője.

Ami már most a határozókat illeti, e tekintetben az indogermán nyelvek már a legrégebb időben oly fejlett állapotot tüntetnek föl, hogy abból a határozók eredeti rendszerét alig lehet megállapítani. Helyi viszonyt csak két eset fejez ki, a lokatívus és az ablatívus; mellettük ott van még a datívus és az instrumentális, melyek már átvitt értelmű határozók kifejezésére szolgálnak. Valószínű azonban, hogy eredetileg ezek is helyi viszonyt fejeztek ki; így a datívus alapjelentése a latívus volt (hová? kérdésre), az instrumentálisé pedig a prosecutívus (vö. latin *quā viā?* 'mely uton, merre?').

Az uralaltáji nyelvekben a határozók rendszere sokkal egyszerűbb, világosabb, áttekinthetőbb. A határozók a cselekvés három irányát jelölik: 1. ahol a cselekvés lefolyik (lokativus); 2. ahonnan kiindul (ablativus); 3. ahova irányul (lativus). Az ozmán-törökben pl. *su* 'víz': *suda* 'vizen, vízben, víznél'; *sudan* 'vízből, víztől, vízről'; *suja* 'vízbe, vízre, vízhez'.

A finnugor nyelvekben is ezen a három irányon alapul a határozók rendszere, de a legtöbb nyelvben már többféleképp specializálva. Mindegyik irányon u. i. még azt is meg lehet jelölni, hogy a cselekvés valaminek vagy a belsejében történik, vagy rajta, vagy mellette. A magyarban pl. *házbán, házból, házba*; — *házon, házról, házra*; — *háznál, háztól, házhoz*. Ezeket a viszonyokat azonban már nem az ősi, egyszerű határozóragok, hanem testesebb, rendszeren névutóból fejlődött ragok jelölik. Némelyik nyelvben, pl. a finnben, nem megy ennyire a specializálódás, s csak azt különböztetik meg, hogy a cselekvés valamin belül vagy kívül megy-e végbe.

A helyi jelentésű határozóktól aztán a különböző átviteles elentésű határozóknak egész sora fejlődött ki. Ez a fejlődés két irányban történt. Az egyik az időhatározók fajtái (vö. *öt óra tájt, nyomban; hejből* megindultak a lovak e szóra: azonnal; [Székelyföld]; *mihelyt; ahajt* '1. ott; 2. akkor'; *ehejt* '1. itt; 2. ekkor'; *azonnán*, ebből: azon helyt; latin *illico* ebből: *in + loco* '1. helyben; 2. azonnal, nyomban, legottan'); a másik a képes értelmű határozók változatos fajtái: az állapot-, eredet-, vég-, azután a mód-, ok- és célhatározók.

(Folytatjuk.)

IRA ÉS ÍRT.

Az úgynevezett igeidőkhöz.¹

Ez a két igealak, mint tudjuk, nem egyenlő régi, az első sokkal régiebb, mint a második. Amannak alakja és jelentésbeli megfelelője megvan a rokon nyelvekben, tehát a finnugor alanyelvűből való öröksége, míg a másiknak sehol sincs megfelelője, tehát a magyar nyelv külön életében fejlődött, még pedig nyilván az *írt* igenévből (ezt különösen az *írt vala* és *írt volna* bizonyítja). Szarvas Gábor az igeidőkről írt remek munkájában meggyőzően bebizonyította, hogy régi nyelvemlékeink korában a két alakot a használatban következetesen megkülönböztették: *ira* volt az elbeszélő alak („történeti mult“, ném. *er schrieb*), *írt* pedig a befejezett cselekvés alakja (*er hat geschrieben*). Azonban huzamos megfigyeléssel azt tapasztaltam, hogy néha már kódexeink írói se különböztetik meg szigorúan: itt-ott, igaz hogy ritkán, elbeszélésben is az *írt* alakot használják, néha — s mint mingyárt meglátjuk, ez a fontos — az *ira* alakkal is befejezett cselekvést jelölnek.

¹ Töredék. Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai közül.

Ha úgyan tejendetek, miként *mondék* nektek (EhrK 105). Monda az soror sz. Margit asszonyinak: Asszonyom, igen nagy bűnt *től* [tevé, eh. tettél], hogy énvelem ilyen nagy fáradságot tétetél (MargL 211). Ó én édes fiam Jézus! im egynehány napja vagyok, hogy *szilélek*, és immár ez világnak végéről hoztál hozzád királyokat (DebrK 338). — Néha a múltban befejezett cselekvésre is így (*ira* eh. *irt vala*): Hogy *hallá* sz. Ferenc, nagy keménységgel megfeddé őtet (VirgK 48). Hogy *hallák* ezt az atyafiak, mondának neki (uo. 68). Hogy az aggnő *megtudá*, azután már nem vár vala tyúkszót (Pesti G. Mes. Toldy kiad. 110).

Sajátságos jelentés-szűküléssel ezt az *ira* alakot különösen az imént befejezett cselekvésre alkalmazták gyakrabban s így használják mai napig a székely nyelvjárások (pl. a *most*, *éppen most*, *imént-féle* határozókkal l. Steuer J. Nyr. 18:80, Imre S. MNyelvészet 4:340, és tüzetesen Erdélyi L. NyK. 35:351).

Példák: De mástan *yay wezyk* (*jaj veszík* = jaj elvesztem, el vagyok veszve), mert berekesztetött az ajtó..., elvételött idővségnek minden úta (Érs. K. 307). Jaj, hogy veszík! (Érd. K. 268). Jaj! hogy veszék, szégyent vallék én bátorságomban (RMK. 2:365). *Te mondád*: tu dixisti (már a régi evangéliumfordításokban, vö. Nyr. 7:443). — Jövének imádnok őtet: venimus adorare eum (Münch. K. 16. másutt: jöttünk, pl. Döbr. K. 281, Jord. K. 358). Mint imént s mondám (Érs. K. 466). Iménten szólla énvelem (uo. 477). Mint imént. es jelen-tők és beszéllők (uo. 504). Miképpen felől megmondáték (Virg. K. 111). Ilyen hír írhatok kegy[elmednek], kit im csak most hozák (Lev. T. 1:136). Monda az urának: Hol vöd ez szép marhát? (Pesti: Fab. 6b, vevéd). Nám kezedbe vala mastan, hova tőd el? (uo. 8). Megállá előtte az halál és monda neki: Miért hívál engemet? (uo. 75). Hova indulátok mostan vitézek? (RMK. 4:168). Műveld azt, amit mondál: fac ut locutus es (Helt. Bibl. 1:G4). Tovább nem megyen benne, hanem csak addig, az míg mondám (Pázm. Kal. 361). Ebben az ágazatban is, mint szinte az bűnnek bocsánatjáról mondók, csak azt hisszük (uo. 418). Nem tartók helytelennek toldalék gyanánt ide írnia (Pós. Igazs. 1:120). Ennek az oknak micsoda fontja lehessen, imént eléggé megmérsékelők (uo. 2:567). Előbb azt monduc [mondúk, mondók], hogy az mi ekléziánk nem találtatik az földnek minden részeiben (Eszterh. Any. 42). Az mint odafel meg monduc (uo. 390). Hogy ez lőt legyen a sz. Pál értelme, amint elébb mondók, könnyen eszünkbe vehetjük (Tasi G. Préd. 1640.66). Ördögség!... hiszen csak most vala itten az eb (Thaly: Adal. 1:81). Azt tudja meg ked, hogy Forgács úr elhagya bennünket (Mik. T. Lev. 141). Kedves néném, végét érők Rákóczi Józsefnek (uo. 144) Helyén hagyom beszédedet. csakhogy mind lehordád, amit előbb építettél (Fal. 64). Merem mondani, hogy sok, mondám, hogy sok, s még egyszer is mondom: sok (uo. 141). Ázik a város, úgy mondad, siralommal (uo. 649). Hol levél eddig? (uo. 16). Hiválak, hogy Rózsikáékat segidd meg az aratóba (Nyr. 6:517). Éppen most mene ki. Éppen az elébb jövék vissza stb. (18:80). Csak most harangozának stb. (NyK 35:351, így még Gyarm. Nyelv. 1:229,230). Hogy haraguék! (hogyan haragudott; Kalotaszeg, Kati néni).

Jaj veszék! ilyen értelemben: jaj elvesztem, nyelvméleinkben számtalanszor előfordul; származéka a *jajveszékel* ige. *Te mondád* eh. te mondtad, a szent-

írásból ismert mondás, de átvitt értelemben maiglan fönnyaradt a népnyelvben: *temondád* s rövidítve *temonda*, pletyka.

Az elbeszélő alaknak ez a befejezett cselekvésre való használata, amennyiben fönnyaradt, még abból a korból való maradvány, mikor nem volt meg a külön *-tt-kép-zős* igealak.

Azonban az újabb *írt* a régibb *ira* alakot nemcsak egyik használatából szorította ki, hanem — körülbelül a 17. század óta — mindinkább kiszorította a másiktól is, az elbeszélő alak szerepéből. Hisz sok más nyelvben is ugyanez történt: a múlt eseményeket a beszélő mintegy önmagára nézve befejezetteknek tekinti s azért a befejezett cselekvés igealakjával helyettesíti a múltat. Ez történt pl. a latinban, szláv nyelvekben, a délinémet s a francia népnyelvben.

Az *ira* alak megmaradt ugyan az irodalmi hagyományban (s a székely népnyelvben), de íróink már a 18. és 19. században alig tudták megkülönböztetni az *írt* alaktól s a kettőt váltogatva használták mind a két szerepben (Szarvas G. sok példát idéz az Igeidőkben 3. stb.). A 19. század második felében, mióta az irodalmi nyelv jobban közeledett az élőbeszédhez, az *ira* alak mindig ritkább lett s az utóbbi évtizedekben már jóformán eltűnt az irodalmi nyelvből és — legalább a prózából — végkép kiszorította az *írt* alak.

Ir vala a régiéknél rendszerint a múltban folyó cselekvés kifejezése, de néha összetévesztik más igealakokkal. Így már a HB-ben az elbeszélő alak helyett szerepel ott, ahol arról van szó, hogy a gyümölcs keserű vize „*turchucat mige zocoztia vola*“. A szerző az összetett igealakot talán azért alkalmazta, mert az egyszerűnél hatásosabbnak, szónokibbnak tetszett.

Valamivel többször találkozunk avval a feltűnő s nehezen magyarázható cserével, hogy *ir vala* az *írt* helyett szerepel:

Megcsalja az ő felebarátját és azt mondja: csak tréfálok vala (Kár. Bibl. 1:619). Azért mondom vala ezelőtt, hogy: (Pázm. Kal. 461). Miért nemzész vala engem boldogtalant? (Forró: Curt. 6:10; ott az eredeti is ezt a különös időhasználatot mutatja: Quid enim me procreabas...?) Eltaláltad... Azon módokat forgatom vala eszembe, melyekkel fiaimat megboldogíthassam (Dug. Szerecs. 1:179). — *Ir vala* eh. *írt vala*: Minekutánna az nap felmelegedik vala (cumque incaluisset sol, MA. Bibl. 1:64).

Ir volt az *ir vala* helyett már a kódexekben előfordul s aztán a 17. század második feléig találkozunk vele, de sokkal ritkábban, mint a másik formával:

Téged én szeretőm nem esmertelek volt, teveled én idvességöm semmit nem gondolok volt (NagyszK 168). Hogyha már jó hitet hoz volt, miért bölcséket nem választott volt? (Kat. Leg. 2610). Mire hogy engemet kerestek volt? (Quid est quod quaerebatis me? Pesti: Ev. 119). Gyorsan Farahó királ felkészült volt, Izrael fiait ő kergeti volt (Tin. 242). A kis Csóka ő urát siratja volt, kihez képest

egész község sirnak volt (uo. 337). Ilyennek látja volt Actaeon Dianát kútfőn az feredésben (Balassa Költ. 223). Aholott néz volt a szigetre... (Hall. HHist. 3. rész).

De néha ez is, mint az előbbi alak, az *irt*-at helyettesíti. Egy szolgáló ember jó volt ide, azt is elvitték (LevT 1:107, így uo. 60,191, 2:5 stb.). Így fogadsz volt-e be engem...? (Balassa Költ. 222). Lévában... 60 németet küldöttek, mostan ismét küldnek volt tizenhatot... (TörtTár 1878. 274).

Ira volt ritkán s csak a 18—19. században kerül elő, mikor már nem tudták pontosan használni a régi alakokat. Részint *irt*, részint *ír* *vala* értékével szerepel:

Ám mondám volt az utóbbi levelembé (Rák. Lev. 2:130). Trója mi veszedelmében forga volt utolsó siralma égtében? (Dug. Trója 90). Vidámon élhete volt körzetében (Tudománýtár, Lit. 1841 7). Vajjon melyik székely ősapja ültetett volt azokat? (Népk. 3:400).

Irt *vala* itt-ott az egyszerű *ira* és *irt* szerepében fordul elő:

Odutta vola neki paradisumut hazoa (a HB írója az összetett alakot itt is mint hangzatosabbat s így hatásosabbat használja). Megízeném a hadaknak, hogy valaki az én uramnak híve, a zászló mellé jöjjön; szót fogadtak *vala*. 22. aug. Az hadi vitézeket átalhoztam *vala*... (17. száz. Tudománýtár 1839. 252). Tüzelője mellett dohányzott *vala*. Háta megett egy inas könyvet olvasa (Fal. 630). — Inkább jogosult ez az alak a következő esetben: Most az úr Isten nem ad olyan válaszokat, mint Moysesnek *szokott* *vala* adni (Pázm. Kal. 502; ha t. i. *szokott* = *er pflegt, solet*, akkor *szokott* *vala* = *er pflegte, solebat*).

Irt volt: a kódexek korában még alig mutathatni ki, de már 1540 táján föllép, első sorban az *ír* *vala* helyett (mint az egyszerű *vala* és *ira* helyett is kezdték már akkor a *volt*, *írt* alakokat használni):

Nem nézte, hogy sok jámbor szolgáját ölték vót meg, kibocsátja őket a torombul (RMK 1:385). Mikor Herodes megholt volt (defuncto Herode, Fél. Bibl. 2). Az nem volt jelen atyja veszedelmén, hanem hadakozni ment volt (Hall. HHist. 3. rész). Eszébe jut a víz, melyet adott volt néki Médea (uo.). 1739. esztendőben hazajöttem, de már a nagyanyám megholt volt (1759. Hazánk 1:139). Kevés pillantatokkal azelőtt, hogy felléptem, mások érkeztek volt (Kaz. Bácsm. 124).

De már a 16. században használták ezt az alakot az egyszerű *irt* helyett s így élnek vele maiglan igen gyakran az északeleti és erdélyi nyelvjárásokban:

Én vallom, hogy én vettem vót Páltúl pénzt és marhát, kiért adtam vót neki... (RMNy 2b:82; így LevT 1:74, 196 stb.). Ez ember, azt vélem, régenten molnár volt, és az lisztes zsákot fejéhez verték volt (Ilosvai, RMK 4:252). Oh mely szerencsétlen csillag alatt születtem volt, mivel nem lehet szabados életem evel a Jásonnal (Hall. HHist. 3:14). Sz. Péter is megijedett volt (Mikes 1. lev.). Elfeledted volt-e a szőlőt? (Arany Életéből 64). Irtad volt a multkor,

mennyire fölment a föld ára (uo. 175). Említettük volt feljebb... (Greg. Shak. 33). Gyakran megkeseríti a távozást, minekutána jó kedvet csinált volt (Rákosi: Cymb. 5:4). Szerelöm, szerelöm, mért nem termőtél vót fűzfa ágabogán? (Kriza Vad. 22). Az este is nálunk volt, kilenc almát hozott volt (Népk. 3:120). Megkérdeztem, babám mi lelt volt? Hú szívemet a szerelem körülfogta volt (uo. 168).

IRODALOM.

Julius Mark: Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. Hälfte. Einleitung, frühere Arbeiten, die Possessivsuffixe in den ostseefinnischen Sprachen. Helsingfors, 1923. XV + 279 l.

A szerző a birtokos személyragok gazdag irodalmának ismertetése után (1—53) a finn nyelvek birtokos személyragozását vizsgálja (54—242). Sorra veszi az egyes finn nyelveket és kimerítő alapossággal tárgyalja a birtokos személyragok alakját a mai nyelvben, valamint a nyelvemlékekben, határozóragokkal és határozóragok nélkül (finn *käteni* 'kezem', *kädessäni* 'kezemben'). A birtokos személyragok eredeti alakjának megállapítása után a személyes névmás genitivusával kapcsolatos használatukat mutatja be. A munkát az eredményekben gazdag összefoglalás (242—277) fejezi be.

Minthogy Mark munkájának ebben az első felében csak a finnséggel foglalkozik, a tanulságok elsősorban a finn nyelveket illetik, de sok esetben már itt is finn-ugor, sőt uráli egyezéseket állapít meg, amelyeknek részletes bizonyítása a mű II. felének lesz a feladata. Több, sokat vitatott kérdést is érint a szerző, itt azonban csak néhány eredményére akarunk rámutatni.

A *birtokos* többes (v. kettős) számát jelző elem követi a személyt jelző ragot (pld. *házunk*), a *birtok* többes (v. kettős) számát jelző elem azonban megelőzi a birtokos személyragot (pld. *házaink*). A birtokos és birtok egyesszámának jelzésére nem szolgál külön jel, a több birtokos jelzésére azonban a birtokos személyragokhoz járuló külön jel használatos. A birtok többesszámát a birtokos személyragot megelőző *-n* jelezte nemcsak a finnságban, hanem az egész finnugorságban (vö. Szinnyi NyH⁶ 110—112). A határozóragos alakokban a finnugorságban a birtokos személyrag eredetileg követi a határozóragot (vö. magy. *mellettem*).

Csak sajnálhatjuk, hogy a nagy apparátussal dolgozó értékes munka a birtokos személyragok mondattani használatát térszűke miatt csak érinti, de kimerítően nem tárgyalja. FOKOS DÁVID.

Könyvek.

Renée Gentel. Méthode pratique de la langue française. Budapest. Egyetemi nyomda, 12 K. [Nagyon ügyes és praktikus módszer alapján kidolgozott francia nyelvkönyv; ügyesen értékesíti a direkt módszer előnyeit kapcsolatban a nyelvtan alapos gyakorlásával.]

Dr. Szigeti Gyula. Latin-magyar szótár. (Egységes nyelvkönyvek.) Lampel R. r.-t.

Dr. Heller Bernát. A héber mese. (A héber mese nyugaton. Mesék, melyeknek kora és hazája bizonytalan. A héber mese sajátossága.) — *Mahler Ede* Keleti tanulmányok. (A népszerű zsidó könyvtár kiadása).

Az Athenaeum kiadványai:

Erdélyi történelek. Benedek Elek előszavával.

Berde Mária. Haláltánc.

Karinthy Frigyes. Harun al Rasid. (Kis novellák.)

Schmidl József. Ázsia világossága. Buddha élete, tana és egyháza. (Élet és Tudomány.)

Szomaházy István. Januári rege és más komédiák.

Bródy Sándor. Rembrandt.

Tabéry Géza. Szarvasbika. Regény.

Arni Swan. Mesék az ezertó országából. Fordította *Sebeslyén Irén.*

Papini. Krisztus története. Fordította *Révay József.* A bevezetést írta *Fülep Lajos.*

Külföldi irodalom.

G. Esnault. Le poilu tel qu'il se parle. Éditions Bossard. Paris. [Bő ismertetése Spitzer Leótól a Lit.bl. f. germ. u. rom. Philologie 1925. 3—4. számában.]

Friedrich Braun. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen. [A szerző arra a kérdésre igyekszik felelni, hogy milyen nép lakta Európát az indogermánok előtt. Szerinte a lelegek, pelazgok, károk, etruszkok és rátek, a ligurok és az iber-baszkok a kaukázusi népekkel együtt egy népet alkottak, köztük csak nyelvjárási különbségek voltak. Ez a nép, amelyet a kaukázusi nyelvek kutatója, az orosz Marr jafetinek nevezett, volt Braun szerint, Európa őslakossága.]

Fröschels, E. Psychologie der Sprache. Wien 1925.

Dr. Fritz Paudler. Die hellfarbigen Rassen und ihre Sprachstämme, Kulturen und Urheimaten. Heidelberg. Carl Winter. 1924. J. M. [Legközelebb bővebben ismertetjük.]

Folyóiratok.

Turán. VII. évf. *Márki Sándor.* Dizabul népe. *Bán Aladár.* A Kalevala értéke és jelentősége. *Kann Miklós.* Népmívelődés és iskola Észtországbán.

Népelet. I—II. évf. 4—6 f. *Solymossy Sándor.* Molnár Anna balladája. *Szendrey Zsigmond.* Népi találós kérdéseink szerkezete. *Br. Nyáry Albert.* Jellemvonások a palóc népeletből.

Ungarische Jahrbücher. B. V. H. 1. *Vilhelm Thomsen.* Aus Ostturkestans Vergangenheit. *R. Gragger.* Die ungarische Universität. *W. Bang.* Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut. *H. Junker-Türkisch* *Šimnu* „Ahriman.“

NYELVMŰVELÉS.

Többtermelés a-ban és az-ban. Amióta a trianoni békével megnyomorítottak bennünket, alig hangoztattak többször egy-egy szót, mint ezt: *többtermelés*. Többtermelésről beszélt a politikus és publicista, a nagy- és kisgazda, a gyáros és iparos, a termelő és fogyasztó, szóval mindenki. A többtermelés be is ütött, egyelőre nem a földművelés, nem az állattenyésztés, nem a cukoripar és más produkció mezején, hanem csak a magyar nyelv különböző területein, elsősorban a határozott névelő használata terén. Az írók határozottan sokkal több *az* és *a* névelőt használnak, mint azelőtt, ami nem volna baj, de sokkal többet, mint amennyit kell és szabad, ami már baj.

Nem a tulajdonnév előtti *az* meg *a*-ra gondolok, *a Józsi, a Károly, a Bethlen, a Vázsonyi* s társaira, hanem a személyragos főnevek előtt lábatlankodó névelőre. Az a baj, hogy ez éppen nem kisebb embernek, mint Herczeg Ferencnek a rossz szokása, s az ő tekintélye alatt úgy terjed a felesleges *a* meg *az*, mint hűvös árnyékban a penész. Herczeg például így ír az állatról és emberről elmélkedve (Pesti Hírlap 1925 V. 10.): „Az állat nem áll bosszút, ő csak páni félelmet érez *a* nagykoru testvérével szemben.” Ugyancsak ő egy debreceni újságíróval azt izeni: „Adja át üdvözltem *a* debreceni olvasóimnak.” (Tiszántúli Hírlap 1925 V. 16.) — Nem akadnék fenn ezen az egy-két példán, ha Herczeg Ferencnél ez közönséges nem volna; hiszen ha jól emlékszem, egyszer már meg is rótták érte.

Más természetű hibát, de azért csak hibát követ el a határozott névelővel Rákosi Jenő, aki ugyancsak a Pesti Hírlapban (1925 III. 14.) így ír: „Európa békéjének a biztosításáról van *a* szó.”

Azt hiszem, mindenki érzi, hogy Herczeg mondataiban is, a Rákosiéban is felesleges a határozott névelő, annyira felesleges, hogy helytelen is.

Ha most már azt kérdeznék tőlem, mivel magyarázható ez a helytelen használat, német hatás vagy mi mutatkozik-e benne, nem tudnám határozottan megmondani. Ha az okkultizmus felé hajlanék, egy felsőbbrendű természeti törvényben, az egyensúly elvében keresném az okát, abban az elvben, hogy ha az egyik oldalon hiány van, a másik oldalon többletnek kell lenni. Ime a multkor rámutattam arra, hogy némely író kerül el az *egy*-ét, elhagyja a határozatlan névelőt, mikor feltétlenül szükséges; amint ott kifejeztem magam. (Nyr 53:117) nagyon sokan valóságos *egy-íszonyban* szenvednek. „Egy pohár bor” helyett „Pohár bort” kérnek. Azt kell hinnem, hogy ennek az *egyíszonynak* felel meg az *a* meg *az* kedvelése, az *egy* terén mutatkozó hiányt pótolja az *a* meg *az* terén való túltengés. A magyar nyelvnek tehát ebből a felsőbb szempontból tekintve a dolgot, nincs vesztesége; ha egy helyt kevesebb *egy* termett, nem baj, más helyen annál több a termés *a* meg *azban*.

De azért azt hiszem, a magyar nyelv igaz barátai mégis csak jobban szeretnék, ha nem volna szükség ilyen különös kiegyenlítődésre, ha az *egy* nem maradna el ott, ahol kell, az *a* meg azt pedig hagynák el ott, ahol semmi szükség sincs rá.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Felesleges és korcs *is*-ek. Ugy 20 évvel, de talán 25 évvel is ezelőtt ugyancsak járta egy nóta, valami műnépdal, amelynek minden második-harmadik sora ebből állott: *is, is, is*. Ez a sok *is* nagyon bevehette magát a lelkekbe, mert aztán kitört onnan és megjelent az ajkon, olyan szavak végén, amelyekhez semmi köze sem lett volna. Először az *inferioris* melléknéven mutatkozott; talán még a háború előtt szaladt ki nem kisebb embernek, mint Apponyi Albertnek a száján s azóta nem is publicista, de főképp nem politikus az, aki hol anyagi, hol szellemi *inferiorist* ne emlegetne. Pedig nemcsak Apponyi, hanem még a kiscgazda képviselők nagy része is tudja, hogy a latin középfok *ior*-ral végződik, sőt az *inferioris* kimondói és leírói közül elég sokan még versből is ismerik a szóbanforgó szónak a helyes alakját, hiszen a gimnázium I. vagy II. osztályában már tanulhatták: „Superior stabat lupus longeque *inferior* agnus.“ Az *inferioris*-ba már kezdtem belenyugodni, azzal tartva, hogy egy fecske még nem csinál tavaszt. De a napokban rájöttem, hogy nem ez az igaz közmondás, hanem az a másik: „Egy bolond százat csinál!“ Mert ime, mire is bukkantam rá ujságolvasás közben? Olvasom a *Pesti Hírlapban* (1925 V. 10.) a következőket: „A kultúremlerben ugyanazok a *kannibális* ösztönök élnek“, olvasom pedig *Hetesnek* a hetenkénti vasárnapi cikkében, *Hetesében*, aki nem más, mint *Herczeg Ferenc*, egy irodalmi tekintetben Apponyival csaknem egyenlőrangú tekintély. Ugyanazon a héten olvasom *Az Ujságot* (1925 V. 14.) s abban a hírlapnak *m. s.* jegyű, elég jó tollú párizsi tudósítója írja egy drámaíróról: „*literáris* hangulattal önti le a jeleneteket“.

Ezek a véletlenül akadt példák (keresve hányat találhatnánk?) gondolkodóba ejtettek, aminek a nyomán azt kellett megállapítanom, hogy nem ez a rég elhangzott, majdnem együgyű *is, is, is*-es nóta érezteti a hatását, hanem a német nyelvből kerülnek hozzánk ezek a fattyúhajtások, ezek a nyelvi gyomok. Hiszen a német nyelvnek egyik leggyakoribb melléknévi képzője az *isch*, főképp helyet és népet jelentő névszóhoz ragasztva, mint: *irdisch* és *himmlisch*, *heimisch* és *ausländisch*, *englisch* és *französisch* és hogy a most leghasználtabbakról se feledkezzem meg: *semitisch-jüdisch* és *deutsch-völkisch*.

Ime a mi *inferioris*, *kannibális*, *literáris* szavainknak nem annyira a csirái, mint az eredeti palántái! Hiszen *Hetes* és *m. s.* nem tettek egyebet, mint azon mód készen kivették a német melegágyból a *kannibalisch*-t és *literarisch*-t és róluk egy-két porszemet lerázva, a *ch*-t elhagyva, átültették a magyar talajba és miközben

ezt tették, talán azt is gondolták, hogy gazdagították, sőt ékesítették a magyar nyelv kertjét. Pedig ha a színpadon kikacagjuk azt a félművelt embert, akinek fáj az *aromája* (rheuma)- és aki családjának a *geológiájával* (genealogia) hetvenkedik, az irodalomban is legalább egy gúnyos mosolyt érdemel az, aki inferior helyett *inferioris*-t, kannibáli helyett *kannibális*-t és literatúrai helyett *literáris*-t ír. Hiszen ha így haladunk, nemsokára cézáris göggel, hannibális haditudománnyal és japánis veszedelemmel fogunk találkozni.

Az orvosi tudomány a betegségek jó részét *is* képzős szókkal jelöli, de ezek közül az *is* végű betegségek közül (tuberculosis, diphteritis, syphilis, phtisis) csak kevésnek tudja a biztos ellen-szerét, azonban a magyar nyelvben felbukkant *is* képzős betegszavak, *inferioris* és társai ellen van egy feltétlenül eredményes gyógyeszköz: *ense recitandum est*, ki kell írtani őket!

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Olvasás közben. *Élmény és költészet.* Ilyen címmel jelent meg magyarul Dilthey három tanulmánya, melynek közös címe németül: „*Das Erlebnis und die Dichtung.*” Nem tudjuk megérteni, miért hagyta el a fordító a címben a határozott névelőt, hisz Dilthey ebben a három tanulmányban az élményről és a költészetéről beszél. Így, névelő nélkül egészen mást jelent a cím; azt, hogy ebben a munkában van élmény is, meg költészet is. Így pl. Goethe önéletrajzáának címe (*Dichtung und Wahrheit*) helyes magyarul is így: *Költészet és igazság*, mert van benne költészet is, meg igazság is. De Dilthey tanulmányainak címe névelő nélkül helytelen, mert megtévesztő. — Az *is* helytelen szórendjével igen gyakran találkozunk még gondosabb íróinknál is. Ime egyik fiatal író regényéből kiírt mondatok: És ha *nála is van* az igazság, hova vezet ez az út? — Még ha *maga a jó Isten is jönne* le ezekhez a magas mennyekből, azt hiszi, jó lenne nekik? — Ha minden *pénzem is rámegy*. A megengedő *is* helye az állítmány után van, tehát ezekben a helyes szórend ez: És ha *nála van is*... — Még ha *maga a jó isten jönne is*... — Ha minden *pénzem rámegy is*. — „Ne gondoljuk, hogy a kitűnő színész *minden további nélkül* vállalta a szerepet.” (Ma Este c. lapban.) Az *ohne Weiteres* szolgái fordítása.

V. I.

A sorszámok és a keltezés rövidítése. Noha helyesírási szabályaink ebben a tekintetben pontos és határozott útbaigazítást adnak, a nyomtatványokban mégis a legnagyobb tarkasággal találkozunk. Így írják: 1.ső, 2.ik vagy 2.dik, 3.-ik vagy 3.-dik; vagy pont nélkül 2-ik, 2-dik, 3-ik, 3-dik stb. Minthogy a számjegyek mellett a pont a sorszámot jelöli, a helyes írásmód ez: 1. am. első, 2. am. második, 3. am. harmadik stb. Ha pedig a sorszámot a *d* képzővel akarjuk megjelölni, akkor pont nélkül írjuk: 2-dik, 3-dik stb. (Az elsőt ne rövidítsük.)

A keltezést is sokféleképp rövidítik: *május 5.-én*, vagy *5.-dikén*, *5.-én* vagy *5.-dikén*, vagy így is: *5.-ikén*, *5.-ikén*. A szabály az, melyet következetesen alkalmaznunk kell, hogy a keltezésnél elhagyjuk a számjegy mellől a pontot s kötőjellel kapcsoljuk hozzá

a ragot, amely az egész sorszámot követi. Tehát: május 5-én, július 1-én, szeptember 20-án, január 2-ától 20-áig. De ha rag nem következik utána, a pont jelöli a sorszámot: május 5., július 1., szeptember 20. Elhagyjuk a sorszámnév mellől a pontot az -i melléknévképző előtt is: a július 20-i ülés.

B. J.

MAGYARÁZATOK.

A személyragos főnévi igenév. (Töredék.) Nyelvünknek nevezetes sajátága — a körülöttünk élő nyelvekkel szemben — a személyragos infinitívus. Régi nyelvünkben a határozó ige-nevek is kaphattak személyragot, azt mondták pl. *menvém, menvéd, menvéje* és az elavult -*tt*-képzős igenévből *menettem, menetted, menette*. Hasonló kifejezésmódok vannak több rokon nyelvben, pl. a zür-jénben *gizni* írni: *giznim, giznid* írnom, írnod kell stb.; a vogulban: *joxtna* jutni: *jül'a joxtna-n porä-t* szó sz. vissza jönnöd ide-t = visszajöttöd idején; *urnä* várni: *urnäm päl-t* várnom félt, várás félben, vártomban; *χili* ás: *χilnä-tü jui-pält* ásni-a után, miután ázott. Így más rokon nyelvekben is vannak különféle személyragos ige-nevek.¹

A személyragos infinitíust Révai — ki többször is tüzetesen foglalkozott vele (Antiquitates 151 és Miscellanea című kéziratai egyikében) — így nevezte: infinitivus constructus, későbbi nyelv-tanítóink azt mondták: viszonyos infinitívus. Mai nyelvünkben sokkal ritkábban használják, mint a régiben, s ma inkább az irodalomban, mint a népnyelvben. Egy nyelvészünk így állapította meg a mai irodalmi szabályt: „Úgy tetszik, a viszonyos infinitívust mindig okvetlenül használni kell, valahányszor részes tárgyra vonatkozik, máskor pedig sohasem kell használni“ (Nyr 7:259). Ilyen esetek a következők: nekem is *kell* szólnom, *lehet* szólnom, *illik, szabad* (nekem) szólnom; *adj* ennem (nekem); *nincs* mit enned, *van* vagy *lesz* mit enned (neked), mit *volt* (nekünk) mit ten-nünk; végre: *hagyj* v. *engedj* ennem. Ez utóbbi kifejezésben szokatlan ugyan a *nekem*, a dativus, de régente mondták: „Az gazdagnak gazdagsága nem hágy *néki* alonni“ (Kár: Bibl. 626) vagy *alunnia*. Engedj *énnekem* tehozzád *jünem* (Thewr K 238). Így néhol még ma is a népnyelvben, de Aranynál is: Engedi Gyöngyvérnek... minden részen borítani csókkal (BH). Vadat immár hagyjuk elejteni másnak (uo.). Ne adja tanulnod a te magad kárán (uo.). L. erről a szerkezetről Nyr 37:299.

A régiek sokkal gyakrabban használták a személyragos ige-

¹ Nevezetes dolog, hogy egy indogermán nyelvben is fejlődött ilyen személyragos infinitívus, a portugálban: *Vimos tudo sem nada comprar-mos*, szó sz. látunk mindent semmit vennünk nélkül (anélkül hogy vettünk volna). *Vi castanheiras a vender-em castanhas*, láttam gesztenyés-asszonyokat árulniok gesztenyét.

nevet, nevezetesen az ilyenekben: *akarok* mennem, nem *tudok* járnom, *kezdének* sírniok stb., nem *szeretek* borsos étkeket ennem, *sírnunk kényszerít* stb.¹ Hogy ezek miért váltak fölöslegessé, már Gyarmathy megmagyarázta (Nyelvemester 2:84). Megjegyzi ugyanis, hogy míg a *kell*, *illik*-félék mellett szükséges az igenév személyragja, a *szeretem*, *kényteleníttetem* mellett nem kell, mert ezekben úgyis „benne van az első személy“, ez tehát kétszer volna kifejezve, ha azt mondanánk: *akarom* ennem.

Brassai azt írja (MMondat, Akad. Értesítő 3:398, 1863): „Mikor a mondatban világos szóval ki van fejezve a személy, akire vonatkozik az infinitivus, a [személy-]ragozás nem csak szükségtelen, hanem rossz és helytelen is, mert... félreértésre ad alkalmat. P. o. *Ezt s ezt magamnak kell leírni*: ebben a 'magamnak kell világosan kijelenti, hogy *ki* írja le az irandót. Elemezve: 'az én kötelességem, hogy leírom'. Ugy de ha ezt: '*magamnak kell leírnom*' amaz előbbi formával egyetérővé tesszük, egy más értelmet, t. i. 'a magam számára kell leírnom' kifejezhetetlenné teszünk;² holott az én szabályom szerint a *magamnak kell leírnom* éppen imezt fejezi ki. Így ez is: '*a levelet nekem kell írnia*' és '*a levelet öneki kell írnom*' félreérthetetlen. Ellenben: '*a levelet nekem kell neki írni*' nem mondja meg, nekem kell-e írni és hozzája intézni, vagy neki kell írni és hozzám intézni. Így pedig: '*a levelet nekem kell neki írni*' vagy '*nekem kell neki írnom*' értelmes ugyan, de a névmás merőben felesleges, és a pongyolaság vétkét affektálással súlyosbítja. Tehát: '*a levelet nekem kell írnia*, vagy '*a levelet neki kell írnom*', amely módon a mondat érthető és szabatos egyszerűsrimd.“ — Nem említi Brassai, hogy éppen az ilyen kétértelműség elkerülésére kinálkozik ez az erdélyi szerkezet: a levelet énnekem kell hogy írja, és a levelet öneki kell hogy írjam.³—

A mai élő beszéd, mint a népnyelv is, kevésbé pontos a használatban. Azt még rendesen mondjuk: *dolgoznom kell*, *dolgoznod*, *dolgoznunk*, *dolgoznotok kell*, de már a 3. személyt inkább rag nélkül mondjuk: *öneki dolgozni kell*, *szegényeknek sokat kell dolgozni*.⁴ — Az irodalmi nyelvben más megszorítását tapasztalhatni

¹ Révai a Miscellanea-ban azt írja, hogy újabb nyelvünk csak a *kell*, *illik*, *lehet*, *vagyon*. *leszen*, *nincsen* igék mellett használ „inf. constructus“-t, ellenben mint ugyanígy szerkesztett kifejezésekre a következőkre idéz példát magából a Bécsi K-ből: *ád. akar, alnolkodik, kezd, elfut, fog, fogad, megyen, méltól, kell, tud, tagad, tartozik, vall, szűnik, készil, szerez, ismer, kísért(etik) néz, kihoz, gondol, láttatik, ereszt, hágy, tanul, keres* stb. stb., *jó, kész, méltó* stb. De ezeknek egy részét a bibliafordító csak a latin eredeti kedvéért szerkesztette főnévi igenévvel, mint a HB írója is ebben: *monda neki elnie*.

² Pedig íme ő maga kifejezheti evvel: *sámára*.

³ A személyrag nélküli igeneves szerkezet mindig kétértelmű lehet, ha datívussal járó főige van benne, pl. Ezeknek az embereknek sok pénzt kell fizetni = 1) kell fizetnünk v. kell hogy fizessünk, vagy 2) kell fizetniük v. kell, hogy fizessenek, t. i. ezek az emberek.

⁴ Némely vidéken egyáltalán szokatlan már a személyragos igenév, és *dolgoznom kell* h. azt mondják: *nekem dolgozni kell*; vö. pl. Nyr 3:510.

a szabálynak: úgy látszik pl., hogy csak határozott főnév mellett használnak személyragos igenevet, pl. a hibának itt kell *lennie*; ellenben eh. itt hibának kell *lenni* — szokatlan ez: Itt *hézagnak* kell *lennie* (Dóczi: Széchy Mária 1. kiad. 236). SIMONYI ZSIGMOND.

Adatok a magyar katonanyelvhez. A Nyr.-ben már több ízben volt szó a magyar katonanyelvről (49: 167, 68; 50: 135), de még mindig csak hiányos és fogyatékos képünk van a magyar katonák sajátos csoportnyelvéről. Az összegyűjtésre legalkalmasabb idő elmúlt, de még mindig sok új adattal lehetne az eddigi gyűjtéseket gazdagítani azoknak az emlékezetéből, akik akkor résztvettek a világháborúban s közvetlen érintkezésben voltak a magyar legénységgel. Az itt közölt gyűjteményt Korcsmáros Nándor bocsátotta rendelkezésünkre, aki „Károly-bakák” c. könyvében kitűnő képét rajzolta a magyar bakának.

1. Szólások:

Ne öregedj velem! Öregbaka mondja a fiatalnak, aki nagyon bizalmasodik, „sógorozik” vele. Ezt is hallottam: *Ne öregedj velem, a te kalapod még otthon forog a fogason.* Vagyis olyan rövid ideje van még a fronton, hogy a civilkalapja, amelyet bevonuláskor a fogasra akasztott, még mozog.

Úgy kell neked, minek jöttél a háborúba. Ezt is az öregbaka mondja tréfásan a fiatal bakának, aki ijedten mutatja könnyű sebesülését.

Most még csak a talicskából lünek, de majd ha a négyökrös kezdi! A fiatal baka ijedten szól az öregbakának: „Jóska bácsi, lünek!” Pedig még csak a kis ágyu szólt. Erre mondja az öregbaka ezt a mondást, ami azért is találó hasonlat, mert az ágyuk is kereken járnak és lovak huzzák.

Tisza Pista katonája az a katona, akit a háború alatt soroztak. Kicsinylő megjegyzés. Így is nevezték őket: *fajbéli katona, rekvirált katona.* Ezeknek azt is mondták: „*Ti hirdettétek a háborút!*” A standbeliek vagy a rögtön a háborúba bevonultak szokták ezzel leszólni az utóbb bevonultakat, főképp, akiket utóbb, a háború alatt soroztak. Ezek, ugyanis azt hívné, nem kerülnek sor alá, hirdették, követelték a háborút.

Erővel katona, ugyanaz, mint az előbbi.

Jajbizony! Gyakori szólás. Valami komoly, veszedelmes vagy nehéz dologra vonatkoztatva.

Ja. Szinte teljesen átvett szó az *igen* helyett, főképpen, amikor igen komoly igent akar a katona mondani. Pl., ha azt kérdik: Láttad az ezredes urat? — erre a baka csak azt mondja, *igen*. Ha azt kérdik: Megbüntették ezt vagy azt? — erre így felel: *ja*. Ha pedig azt mondja a baka: „*Jaja!*” akkor az már rendkívül komoly igent akar jelenteni.

„Úgy megvágta, hogy hótt szagod lesz!” vagyis, hogy belchalsz.

„Itt, ha meghal a gazda, a kéményen viszik ki.” Rutén faluban mondta a magyar baka, ott, ahol nincs a házuknak kéményük, tehát a füst az ajtón megy ki. Így az ajtó a kémény.

„Ezeknek nem az a törvény szolgál, ki nekünk.” Azt akarta vele mondani, hogy idegen nép, aki másképp él, mint mi.

„Jó a földje Galiciának, csak a népe nem beleje való!” Mondta a magyar legény, mert nem voltak megelégedve a föld művelésével; azt mondta, nem értenek hozzá.

Vacsoravesztő lepke, az a szürke esti lepke, amely a gyertya, mécs, lámpa

körül repdes. Leperzselődött szárnyakkal behull a táiba, tányérba, hogy otthagyja tőle az ember a vacsorát.

Laufschrift regimenti, az ellenség elől megfutamodó ezred. A győri közös 19-esek gúnyolták így a közös esztergomi 26-osokat; ezek tótok voltak.

„Jó annak, akinek Jézus a barátja!” Protekciósokra mondják.

„Megpörgetem a muszkát, csak gyűjjék!”

„Meggyöntallak evvel a bottal!” Ugyanis vall, ha verik.

„Pokolegyházán van az már!” Árkon-bokron túl.

„Sírhalma nincsen neki húzva.” Olyan elesett katona, akit éppen csak eláshattak.

„Ki mivel dolgozik, azzal kenődik!” Egy számvevő altisztre mondták, aki jobban élt, mint a többi.

„*Dajcse spekulírn*”, ha a németek visszavonultak, a gúnyolódó bakának a világért se mondták volna, hogy ők most az ellenség elől vonulnak vissza; azt szokták mondani: *die Deutschen spekulieren!* A magyar baka aztán a saját maga visszavonulására is ezt szokta mondani gúnyosan: *dajcse spekulírn*.

Ölvenpettyes asszony; így hívtak egy szeplős asszonyt.

A „*tituláridő*”. A freiter, akit kineveztek címzetes káplárnak „*titulár káplár*”, ennek analógiájára az *előre igazított órát* nevezték így; pl. az 5 óra voltaképpen csak 4 csillagászati óra volt. „Hány óra?” A baka így felelt: „*Titulár 5.*”

Bizonyára kótából harangozik. A szép, többhangú harangozásra mondják. *Mér jelenkez el minden szíre-szóra?*

Jó halál lett volna belőled! Olyanra mondják, aki igen megvárhatja magát, pl. aki késve áll be a csapatba kivonuláskor.

Az még élő ember. Ha valakiről beszélgettek, aki nem esett el, ezt még hozzá szokták tenni.

Bent voltam a pofozóban: tűzben, bajban, veszedelemben.

Csak úgy zutyogtak a golyók.

Akkor már régen baj vót! Olyan nagy baj volt, amin már nem lehetett segíteni.

Meleg volt. Bűdös volt ott. Nagy veszedelem volt, különösen támadás előtt vagy alatt. Bakalevelekben sokféleképp írták körül a veszedelmet. Így pl. *Kelepeltek az orosz golyók. Nagy huncutság volt. Nagy mulatság volt. Lakodalomban voltunk öt napig*. Az orrára ütöttünk az oroszoknak.

Háthosszat: visszafelé. *Háthosszat menni*, a. m. előbb a 4-ik, aztán a 3-ik, majd a 2-ik és végre az első század.

Úgy köllene, mint hót embernek az ellakarítás.

Azóta már Bömbösön van: Valahol, ahol rossz lenni.

Az is csak ember, annak is csak egy lelke van.

A háborúban ez is elüti! Megjárja, így is jó.

Ballábra énekelni: a dalok ütemeire ballábbal kell kilépni.

Protekciós lövés: könnyebb sebesülés, amivel el lehet lőgni a frontról.

Bőr hússal: olyan lőtt seb, amelyben a csontot nem érte a golyó.

Megcenzurázzák a csomagot: ha szállítás közben kilopnak belőle valamit.

2. Tréfás szavak, elnevezések:

Halálbárka: a vagon, amelyben a harctérre mentek.

A cár tehenei: az embert ellepő férgek; így is mondták: *a kincslár hadi állatai*.

Az ezred anyja: az ezred élmezési tisztje, aki a gazdasszony szerepét tölti be.

Kotlik: az üst, katlan, amiben a menázi főtt.

Löcsös káplár: huszár a hosszú kardjával.

Gyíknyelvű, fanyelvű, mondták az idegen nyelven beszélő katonákra.

Vaskalap, kisharang: az acélsisak.

Panyi: az orosz és a rutén polgárebereket hívták így, mert mindenkit *panyi*-nak (úr) szólított.

*Bellehemese*k, így nevezték a fényszórókat (Scheinwerfer), mert kis ládák-al járnak, mint a betlehemesek a jászolt tartalmazó istállóval.

Csomag, ellenséges gránát, srappell. Onnan származik, hogy szüntelen ígérettek a bakáknak (rossz volt a posta, főkép a háború elején), hogy no, nemsokára megérkeznek hazulról a csomagok, helyett az ellenséges lövegek jöttek. Ezek voltak a csomagok.

rezerva porciók, tartalékadagok cvibakból, Kávéből, stb., amihez nem szabad, csak engedéllyel nyúlni. Arra valók, ha elakad az élelmiszerpótlás, legyen valami ennivaló.

tojásos kenyér, kukoricakenyér. Mert sárga. Jobbnak mondták humorosan, mint amilyen volna, ha jó volna.

Slóf. A tisztnek szolgálja van, az altiszt azonban nem kap szolgát, hanem, csak mellé osztanak egy katonát, aki a fedezékében *alszik*, ez tisztogat rá, de be van osztva a rendes állományba, a *Stand*-ba. Ezért *slóf*. Pl.: A hadnagy úr *pucerja* (tisztiszolgálja); az őrmester úr *slófja*.

A gyermeknyelvhez. A kis gyermekek nyári örömét, a gázzal töltött színes szállógömböt a szótárak *léggömbnek* hívják. Ehelyett Csapodi J. a *szállógömböt* (B. H. 1900. IX. 25), Viski K. pedig a *szélgömböt* (Nyr. 43:185) ajánlotta, míg a közhasználatban ma is a német *luftballon* járatos. Többízben halottam, hogy a gyermek az uccán így kéri apját: apukám, vegyen *luftbalmot*. Hogy nem *luftbalont* mond, nyilván az analógia hatása. A hasonló hangzású *malom* vagy még inkább *majom* szó tárgyragos alakjának mintájára keletkezett a budapesti gyermeknyelvben a *luftbalmot* alak. Érdekes volna tudni, hogy a vidéki gyermekek nyelve is ismeri-e ezt az alakot. Nem lehetetlen, hogyha a gyermek nyelvében a *hatalom*, *rágalom*, *nyugalom*-féle elvont fogalmat jelentő szók járatosak volnának, ezek tárgyesetének analógiájára azt mondaná: *luftbalmat*. P. J.

A magyar tolvajnyelv legrégibb emléke. A MNy. ez évi 1—4. füzetében (71. l.) figyelmeztet Csefkó Gyula, hogy az az 1782-ből származó szójegyzék, melyet a Nyr. múlt évi folyamában (5—8. ll.) egy kéziratos kötetből közöltem, már két ízben is megjelent a Nyrben. Csefkónak igaza van. Ennek a szójegyzéknek a Nyr-ben sajátságos sorsa volt: megjelent és elfelejtődött. Először Simai Ödön közölte Dugonics Jeles történetek c. munkájából (32:399—401). Azután Györffy István tette közzé, hivatkozás nélkül az előbbi közleményre (39:328—329), s most végül én közöltem, megfedlek az előbbi közleményekről. A három szójegyzék ugyanazt az anyagot tartalmazza csekély különbségekkel.

B. J.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Húnok az Avesztában	99
Rubinyi Mózes. — Kiss József stílusa, nyelve, technikája... ..	102
Kertész Manó. — Az „és“ kötőszó multjából	107
Beke Ödön. — A mondatrészek fejlődése II.	108
Karl Lajos. — Világnyelv-e a francia?	112
Irodalom. Révész Samu: Új technikus szótár. (B. J.) — Trocsányi Zoltán: Irodalomtörténeti breviárium. (Trostler József.) — Könyvek és folyóiratok. — Az Országos Néptanulmányi Egyesület köréből. (Fokos Dávid.) — Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez	114
Nyelvművelés. Pongyolaságok. (B. I.) — A hangrend változása. (K. L.) — Az időtlen idő. (Kardos Albert.) — Rajta áll, rajta fordul meg, rajta múlik. (Kardos Albert.)	118
Magyarázatok. Vörhenyő (Beke Ödön.) — Dili, dilynós. — Simindzsia. (Kúnos Ignác.) — Szólamagyarázatok. (Kertész Manó.) — Hol volt, hol nem volt. (Fokos Dávid.) — Básalamán (Spitzer Leó.) — Pótlások. — Gyatra szó-e a borraivaló?	123

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1925. évre 50.000 korona. Kérjük hátralékos előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva figyelmeztetést, mert hisz minden felszólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920—1924. évfolyamok ára egyenként 30 000 K. — A régiebb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régiebb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

A kiadóhivatal keresi és megvásárolja a régiebb évfolyamok következő köteteit vagy füzeteit: 2. k. (1873); 10. k. (1881); 17. k. (1888); 18. k. (1889); 38. k. (1909) vagy csak az 5. füzet; 39 k. (1910); 40. k. (1911) vagy csak a 7. füzet; 41. k. (1912) vagy csak a 4. füzet.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A legközelebbi szám december havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még kapható füzetek alapára 1 K, szorozva a mindenkori könyvkereskedői szorzószámmal. A postaköltség külön fizetendő. — A Nyelvészeti Füzetek 4. számának (Tréfás népmesék és adomák) néhány példánya ismét kapható. Ára 10.000 K és 1000 K postaköltség.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27
Telefón: József 150—74. Postatakaré-
pénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIQUARIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

VI. katalógus.

Pars I. Europae orientalis nationes.

Pars II. Diversae nationes et varia opera.

Allandóan vásárol nyelvészeti és történeti folyóiratokat, valamint nagyobb műveket minden nyelven; a Keleti Szemle, Magyar Nyelvőr, Nyelvtudományi Közlemények, Ethnografia egyes évfolyamait, a Turul-t (sorozatot és egyes évfolyamokat).

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

HÚNOK AZ AVESZTÁBAN?

Irta Schmidt József.

Hazai „túránista“ körökben évek óta bebizonyított igazság, szinte bizonyításra sem szoruló dogma, hogy az Avesztában, a zoroaszter-hitűek régi bibliájában, egy *hunu* nevű „túráni“ népről van szó, amely a nepvándorlás korabeli húnokkal azonos (Turán. 1918. p. 273) E tézissel kapcsolatban f. é. június havában hírlapi polémia indult meg, amelynek folyamán kitűnt, hogy az egyik fél bevallottan, a másik (a „túránista“) fél be nem vallottan, de ép-oly határozottan nem ért az avesztá filológiához. Minek is értene? Majd ért hozzá *J. J. Modi* párszi tudós, akinek fogadtatására egy külön szekció, a „Magyar-Aveszta Történelmi Bizottság“ alakult meg a Turáni Társaság kebelében, mert az előkelő idegen már megígérte, hogy meglátogatja „az Aveszta ősi népének testvérnépét, a hún-magyarokat“, „Húnok az Avesztában“ címen előadást fog tartani s a tézis minden ellenségét el fogja némitani. Szép lesz.¹ De, azt hiszem, így sem fölösleges, ha a dologhoz végre egy hazai szakértő is hozzászól, s mivel a polemizáló felek különben is névszerint aposztrofálták csekélységemet, kénytelen vagyok a porondra kiállani. Nem szívesen teszem. Túránista részről már előre meg van állapítva, hogy a tézis tagadása „német szempontból célravezető lehet (‘), . . . magyar szempontból semmi esetre se“, — mert „nézzük csak meg a nagy Niebelung (sic) filmet, mit csináltak ott Attilából!“ Man fühlte die Absicht, und man wird verstimmt. Így hat nem lehetetlen, hogy a dologból folyólag egy új hazaárulási pör fog a nyakamba zúdulni. Igaz, hogy helyzetem nem egészen reménytelen, mert hiszen egy másik túránista kitünőség szerint „a túránai gondolat kiröltve halad a germán (már mint a német) gondolat“ (Turán. 1917. p. 296) De bármint lesz is, inkább meszet enni, mint terrorista dilettantizmus előtt meghátrálni! Πράττωμεν ταύτη, ἐπειδὴ ταύτη ὁ θεὸς ὑπηρεῖται.

¹ Szép volt. Az illusztris tudós ugyanis aug. hó második felében csakugyan megjött, intervjút adott és két felolvasást tartott. Ha valóban olyanokat mondott, mint amínőket a hírlapokban olvasni lehetett, akkor jobb lett volna hallgatnia. Ez a legenyhébb kritika, amit mondani lehet.

A szóban forgó nézet azon alapul, hogy az Avesztában van egy *hunu*-szótő, amelyben egyes kutatók régebben a *hún* nép nevét látták (vö. Geiger, OK. 1882. 198—199. 1.). Az iráni szaktekintélyek óriási többsége azonban mindig azon a nézeten volt, hogy az av. *hunu*- a szkt. *sānu*- „fiú” (Sohn, filius) jelentésű szónak iráni equivalentje, amely az Avesztá dualisztikus terminológiájában ahrimani (Jaévikus, gonosz) lények fiú-sarjadékainak megjelölésére szolgál, míg a szinonim *puθra*- (= ói *putra*-) ormazdi (ahurikus, jó) lények fiú szülőiteit jelöli (vö. Spiegel, Av. III. 50. Av. Comm II. 510. Darmesteter, Le ZA. I. 93-94. 334. II. 380. 471. 627. Bartholomae, Air. Wb. 1831. Gatha's 108. Wolff, Av. IX. 173. 216. 290. Reichelt, Av. R. 129. 279. Güntert, Ahur. u. daēv. Ausdr. 4—5. stb.). Ezen a nézeten vannak nem csupán „németek” és „nem-németek”, hanem, ami igazán mond valamit, tradicionalisták és antitradicionalisták is. Az av. *hunu*- = szkt. *sānu*- egyenlőség léptenyomon előkerül indogermániszükai művekben is, l. pl. Brugmann standard-művét (Grundr. II 1. 290), Boisacq, Curtius, Falk-Torp, Feist, Fick, Kluge, Schrader, Uhlenbeck lexikonait stb.

A vulgát nézet minden irányban a legkiegészítőbb módon indokolható: az av. *hunu*- hangtan, szóképzés és ragozás, valamint jelentés dolgában pontosan megfelel a szkt. *sānu*- szónak.

A hangtani egyezés kifogástalan. Az ói. (és idg.) szókezdő s-iráni megfelelője *h*: ói. *Sindhu*: av. *Hindu* = ói. *sānu* -: av. *hunu*-. Az ói. *ū* és az av. *u* különbsége nem lényeges: lenet régi apophonikus különbség, mint gót *sunus*, agsz. és órsász *sunu*, vagy pusztán grafikus, mert az av. orthografiában *ū* és *u* minden kimutatható ok nélkül alternál, vö. *būna*- < *buna*- (: ói. *budhna*-) és fordítva *stunā*- < *stūnā*- (: ói. *sthūnā*, újp. *sutūn*).

Az av. *hunu*- az idg. *sū- gyökér, ill. a *sewā- bázis származéka, mint az ói. *sānu*-. Hasonló eredetűek a következő, szintén csak ahrimani lényekkel kapcsolatban használt av. szok: *haota*- „fajzat”, *hunāmi* „szülök”, „kölykezem”, *hazangrō* *hunā*- (*vazaghā*), „ezret kölykező” (béka). — Mind a két szó *-nu*- képzőjű és *u*- flexiójú. A jelenség ősrégi (vö. litv. *sūnūs*, ószl. *synū*, gót *sunus* stb.) s a szőnyegen forgó kérdésben szinte döntő fontosságú. Ha ugyanis az av. *hunu*- a *húnok* nevével volna összefüggésben, akkor bizonyosan nem volna *u*-tövé, mert a *húnok* régi neve a sínai évkönyvben előkerülő alakokból következtetve *hun vagy *hiun volt (Franke, Beitr. aus chines. Quellen, 5), amely szó az Avesztában vagy *n*- tövé lett volna vagy — s ez a valószínűbb — *a*- tövé *huna- alakban lépett volna fel, aminő az ói. *hūna*. Semmiféle elfogadható magyarázata sincs annak, hogy miért vette volna fel a sínai *hun az avesztában éppen az *u*- flexiót. Az a föltevés tehát, hogy az av. *hunu* a sínai *hun reflexe, a legegyszerűbb.

Ami végül az av. *hunu*- értelmét illeti, előrebocsátandó az a figyelemreméltó körülmény, hogy a szó mindig patronimikus melléknév vagy genitívus kíséretében lép föl. Ez a priori amellet szól,

hogy jelentése csakugyan „fiú” (valakinek a fia: Sohn, filius), nem pedig „hún”. Ha *hunu-* népnév volna, akkor attributive is előkerülne, mint *túra-* és *tüirya-*, „túrání” (vö. *Frangrase túró* v. *tüiryō*, „a túráni Frangrasyan”, *túrahyā Fryānahyā*, „a túráni Fryānának”, *tüiryanqm dahyunqm*, „a túráni vidékeknek” stb.) De *hunu-* sohasem kerül elő attributív funkcióban: olyasmi, mint *Frangrase hunuš*, *hununqm dahyunqm* stb. egyáltalában nincsen. Végül a *hunu-* szótó casusainak fordítása a „fiú” szóval, mindig teljesen kielégítő értelmet ad, holott a „hún” szóval való fordítás sokkal kevésbé vagy egyáltalában nem kielégítő. Hogy az olvasó a maga szemével lásson, itt adom az Avesztá valamennyi passzusát, ahol a *hunu-* szótó alakjai előkerülnek.

1. Zarathuštra szól: „Aki... az én romlásomra tör, az a Drug [a hazugság démona] világának fia” (*hvō dāmōiš drūdšō hunuš*: Yasna LI. 10). — „A Drug világának húnja” magában véve sem kielégítő, azonkívül tárgyi okokból sem, mert a próféta mindenkit ellenségének néz, aki tanának ellensége, — nemcsak azt, aki túráni (*túra-*), hanem azt is és első sorban azt, aki iráni (*airya-*), de „tévtan-hirdető” (*duš sasti*) vagy nem igazhitű, akár pap (*karan-*, *usig-*), akár harcos (*kavi-*).

2. Az igazhitű Tusa így esedezik Arədvī géniuszhoz: „Add meg nekem azt a sikert, ... hogy legyőzzem a vitéz Vaēsaka-fiakat (*hunavō Vaēsakaya*) ... hogy összezúzzam a túráni (*tüirya-*) vidékeket” (Yašt V. 54.). Ugyanezek a Vaēsaka-fiak (*hunavō Vaēsakaya*) viszont azt kéri, hogy legyőzzék a hős Tusát s összezúzzák az iráni (árja: *airya-*) vidékeket (Yt. V. 57—58). — A *hunavō Vaēsakaya* kifejezés tisztán grammatikailag lehetne persze „a Vaēsakától vagy Vaēsaka törzséből származó húnok”, de tárgyi okok szólnak ellene. Vaēsaka t. i. Frangrasyan király hadvezére, Frangrasyan pedig mindig *túra-* v. *tüirya-*, „túrání” (Yasna XI. 7. Yašt V. 41. IX. 18. 22. XIX. 56—58. 60. 61. 63. 77. 82. 93), sohasem *hunu-*, következőleg Vaēsaka is „túrání” és *hunavō* nem „húnok”.

3. „Aztán jöjjenek segítségünkre a főséges Mithra és Ahura [istenek]! ... Ha majd pattognak az ostorok, süvöltenek az íjhúrok és a hegyes nyilak, akkor majd agyonütve nyújtóznak el a sűrű áldozati italt bemutatóknak a fiai” *hunavō gouru- zaothranqm*: Yašt X. 113). — „Húnjai” nonsens volna. „Sűrű” (tkp. „nehéz”: *gouru*) az áldozati ital (*zaothrā*), mivel vérből áll, tehát anti-zoroasztriánus. Eszerint a priori nem lehetetlen (csak be kell bizonyítani), hogy a sűrű áldozati italt bemutatók a húnok, de *hunavō* semmiesetre sem lehet „húnok”.

4. Az igazhitű Kərəsəspa hős megölte „a kilenc Pathana-fiút és Nivika fiát és Dāštayāni fiait” (*hunavō ... Pathanaya nava hunavasča Nivikahe hunavas-ča Dāštayānōiš*: Yašt XIX. 41). — *Hunavō*, ill. *hunavas-* grammatikailag lehetne „húnok”, de tárgyi szempontból ez a fordítás lehetetlen, mert *Pathana*, *Nivika* és főleg *Dāštayāni* szemlátomást iráni nevek, viselőik tehát árják, nem húnok.

A szemaszilológiai vizsgálat eredménye tehát ez: az av. *hunu-*szótőnek fordítása „fiú” (*ahrimani* lények fia) szóval minden egyes esetben teljesen kielégítő, „hún” szóval való fordítása egyetlenegy esetben sem. De tovább is van. A hún tézis legelszantabb híve sem vonhatja kétségbe, hogy az av. *hunu-* „fiú” lehet. Ebből pedig elutasíthatatlanul következik, hogy *nem is lehet más*. Miért? Az Avesztá dualisztikus terminológiájában külön szóval van megjelölve az ahrí nani lények feje, szája, füle, keze, lába, hasa stb. s minden tette-vette, beszélése, járása, evése, meghalása stb. Eszerint elgondolhatatlan, hogy éppen szülötte és szülése számára ne volna speciális kifejezés. Már most az *Avesztá* egész szókincsében az egyellen *hunu-*az, amely „fiú” (*ahrimani* szülött) jelentésű lehet, amiből logikai kényszerűséggel folyik, hogy valóban „fiú” jelentésű is. A legszebb összhangban van ezzel a konklúzióval az a már föllebb érintett körülmény, hogy a *hunu-* szóval kapcsolatos *haota-* „fajzat”, *hunāmi* „szülök”, „kölykezem”, *hazangrō-hunā-* „ezret kölykező” szavak szintén kizárólag csak ahríman-i lényekre alkalmazva kerülnek elő.

Teljes a harmónia a modern tudomány és a párszi hagyomány között is. Az Avesztának pehlevi (közép-perzsa) fordításában az av. *hunu-* a belőle alkotott *hunuš(a)k* szóval van visszaadva, amely kizárólag ahríman-i lények szülötteit jelöli, v. ö. *Arzūr-i Aharman hunušak*, „Arzúr [= av Arəzūra, démon], Ahríman fajzata” („húnja”? képtelenség!), *hunušakān zakatlūntak-i* [ideogr. = *kuštak-i*] gurg, „a farkasnak [nb. ahríman-i állatnak] megölt kölykei” („húnjai”? abszurdum!). Az av. *hazangrō hunā-* phl. reflexe 1000 [= *hazār*] *hunušak* és az av. *hunāmi* is a *hunušak* szóból derivált *hunušakēnitān* szóval van fordítva.

Az av. *hunu-* tehát kétségtelenül *nem* „hún”. Aki ezt nem látja, az vak vagy nem akar látni. Ha valaki hún-írani kapcsolatokat akar kimutatni az Avesztában, más argumentumokkal köteles előállni. Lehet pl., hogy a húnok incognito a *tūra-* v. *tūrya-* „túrání” álnév alatt lappanganak. Lehet, mondom, csak be kell bizonyítani. A bizonyítás, amennyire látom, rettentően nehéz lesz, s úgyszólván biztosra veszem, hogy nem fog sikerülni.

KISS JÓZSEF STÍLUSA, NYELVE, TECHNIKÁJA.¹

Irta Rubinyi Mózes.

Midőn Kiss József pályája végén visszatekint első küzdelmeire, írói sorsát így jellemzi (1910-ben, a *Legendák* előszavában): „Az akadémikus baglyok rám meresztették a szemeiket és azt mondták: mi nem látunk semmit. A gramatikusok azt mondták: mi mindent látunk. Ez a jövevény nem tanulta meg a gramatikát.” Ez a kifogás, ez a nyelvbéli kritika igen fájhatott a költőnek, ez érzékeny pontja volt, mert szerelmese volt ennek a szép, büszke

¹ Részlet a szerző sajtó alatt lévő Kiss József monografiájából.

és mégis hajlékony nyelvnek, mely az ő egyetlen szerszáma és hangszere volt. Tudott magyarul s szerette anyanyelvét a művész rajongásával s a litterátor öntudatával. Legutolsó verseinek egyikében (*Hogyha...*, Utolsó versek, 1924) kijelenti, hogyha majd mennie kell, szó nélkül menni fog. „És nem vinnék magammal egyebet | *Csak a te drága zengő nyelvedet.*” „És a te nyelved a muzsikát úgy ontja | Mint a fényt equatori csillagok...”

Nem volt stílusa különlegesen egyéni s nem volt nyelve különleges gazdagságú. Lágyhangú vigyázó stilista volt, ki kora tisztult, gondos, kissé átlagszólusán dalolt. Népiesség nem tarkította,¹ erőltetett stílicam nem tette rikítóvá magyarságát. Metafora-készletünket nemes anyaggal gazdagította s egy-egy egyéni fordulat, szokás vagy megismétlés stílusát némiképp egyénítette is. Szerette a kapcsoló tagadó kötőszópár sajátos alkalmazását; az Ünnepnapok egy versében (*Te vagy az igazság*) mondja:

De kihez te hajolsz
Kegyed örök egéből,
Többé az nem retteg
Se sir — se sötétségtől.

Istenről a „páska” ünnepre írott *Imájában* azt mondja, hogy az ő nagyságán *se folt se csorba*. Egy öregkori versében búsan dalolja: *Se ifjuság már, se hit, se remény.*

Szereti az egy hangsúlyos állítmányi alkalmazását. Pl.

A te erőd *egy* fiaink izmával:
Egy anyaszülte élő, pengő acél.
(*Zsoltár a kenyérről.*)

Szórendi sajátága a jelentéktelen kötőszóval, igekötővel verssort kezdeni s azt az előző sor végéről, nyilván szótag-pótlással, a következőnek elejére áthozni:

Hat csámcsogó száj,
Hat kongó gyomor —
De sose kopogtat
Be náluk a nyomor.
(*Verebek.*)

Vagy: A született király koldusok mezébe’
Is király marad.

Nem valami ragyogó technika, de — Katona József Bánk bánjában is előfordul.

¹ Ritkák efféle népies szavai: *jócodik* (Batóné körül az ő vén gazdája); *számlálatlan esztendő* (így nevezi Szomor Dani-ban az életfogytiglan való börtönt); a legendákban a népies zsidó nevek egész sorát közli: *Mekmek, Lasha, Birbics, Zórik, Golyva, Lőcslábú, Jób, Nyakig láb* stb.

Vannak visszatérő, megismétlődő kedvelt kifejezései: Szomor Dani sötét éjjel, *titkon, lopva* állít be szeretőjéhez s Ágota kis-asszony szent illuzióját is így őrizték meg a jó szomszédok, mikor a rózsátót évről-évre beljebb vetették. A *gond guzsalya* a „Svéd gimnasztika“ kifejezése s a nagy csizma s a kis cipő *meséjében* is a *gondok szövőszékén* ül a költő. Kedvese szépségének *telje teljesül* (*Az örök szépnek...* dalában) s *Egy ifju halt meg bűntei teljében* éneklí másutt. Az ifjui mámor idejére nemcsak az *Oh mért oly későn* panaszában emlékezik, hanem midőn a hegyről lefelé menő életen filozofál, a *Strófákban* is. Sajátosan ismétlődik meg két sora két költeményében (páratlan eset az ő gondossága mellett, nyilván a kép szeretete a magyarázata). Az *Alkony*-ban éneklí:

Ha áldozóba' éltünk napja
S vérünk lassúbb ütemre lejt...

s ugyanezt olvassuk a *Drága nyomok*-ban, mely a mult emlékeinek kultuszára buzdít:

Ha beköszönt az alkony óra
S csüggedten lüktet szív és ér...

Metaforáinak melegsége, szépsége néha csak abban áll, hogy egészen ismert, szinte szokványos képekből szerkeszt össze nemesen egyéni strófákat. A *kék tenger*, az *őserdők töve*, s a *szellős tanya* régi költői requisitumok s mennyi új melegség árad a belőlük megalkotott Kiss József-strófából:

Szeretnék boldog lenni és szabad —
Fölengedni egy enyhébb ég alatt!
Kék tenger partján, őserdők tövén,
Szellős tanyán oda építeném!

Stílusának melegsége különösen a *De profundis* szaggatott hangulataiban jelentkezik először (1875). De mindvégig, egész pályáján, késő öregsége igen gyenge alkotásai között is alig van egy verse is, melynek mélyéből legalább egy szép metafora tüze ne ragyogna ránk. Kiss József 1875-ben írta, hogy a lány

Pillái ernyőjét félénken emelte
És dac ragyogott alóluk elé. . .

(*De profundis*, VII.)

hogy zilálva kapott a *dülő szél* hajába s az öreg úr, ki Lizát kárhozatba viszi ilyen (l. XI. r.):

...már kissé éltes,
Külsője elegáns és ékes
Billegetve járdal... *Térdecsuklója*
Miként ha pántlikából volna.
Ahova lép, száz illat terjed,
Tán fölszagolt egy egész kertet?

Ugyancsak 1875-ben írja (*Képzelt utazás*), hogy a sejkh, midőn királyi fejét bólogatja, szemében önértő sugár ragyog, s megszólal, olyan, *mint mikor gyors habba*

A pajkos gyermek rózsákat dobál.

Ugyanitt mondja, hogy a mi életünk *elművelt kalmárvilág*. De plasztikus metaforái élte alkonyán sem hagyták el. *A kis cselédet* így rajzolja: Nehéz, nagy fonatokban *dült haja hulláma* s... a lába muzsikált Szűz derekának ringató muzsikát. A *Vallomások* feledhetetlen szavai: *mély magány* s ugyancsak a magányról ugyanitt mondja: *A lélek titkon sejtve nőtt virága*. Az ő alkotása ez is: *képromboló tolvaj feledés* (*Hangulat*).

Az érzék-területek összekeverése minden eleven víziójú költő sajátja. Kiss József is azt írja a varrógép Meséjében egy ruháról: „Minő különös habarék! Mily barbár *szín zenebona!*”; s 1915-ben: az árnyék mélységesebb és a *fény keményebb*. (*Elbujdosott az álom.*)

Stíl-készségének egy érdekes megnyilvánulása, hogy kitűnően utánozza a keverék-stílusokat. A *Legendák*-ban sokszor a táblabíró latinos, a magyar falu népies s a kaftános zsidó héberes nyelve keveredik tarka egységgé. A *Legendák*-ban *ájer* a levegő s a hős így kéri a csendet: *Sáh!* — *mondok* — *sáh!* *Silentium*, urak. A hetvenes évek magyar elbeszélő stílusában angol és francia felkiáltások kergették egymást (*mon dieu, fare well, Egy képeslap halálára*), de egyéni stíl jellemzésül legtalálóbba a francia *bonne* sopánkodása a Hanzi alkalmi rigmusaiban:

Ó! Ó! — tördelé szepegve, — ó!
Monsieur Anzi! mon pauvre oiseau!
Was aben Sie gemakt? — Ki adta
Permiss'jon, hogy magát meghalta,
Mikor Madame est parti — távol...
Mit gondol majd Madame magáról?
Hogy *én* a tűzre rossz fát tettem
S kendermagját — magam megettem!

*

Azok a bizonyos akadémikus baglyok és grammatikusok bizony nem ritkán akadtak fenn Kiss József technikájának egy-egy *szeplőjén*. Ha most, egész élete munkájának objektíven teljességre törekvő jellemzésénél ezek felett is seregszemplét tartunk, alig történhetik ez költői nagyságának rovására. Nagy magyar költők, nálánál nagyobbak voltak gyöngé technikusok s maga a forma nem döntő egy költő megítélésénél.

Verstechnikájában sok a döccenő. A magyar jambusnak az a dekadenciája, mely újabb költőink kevés ritmusú vagy csak belső ritmusú szabad verseire vezetett, jórészt Kiss Józseffel kezdődött. A magyar ritmus nála áttöri a jambusi lejtést s bár ez

nemzeti szempontból örvendetes jelenség, nézetünk szerint valami telemás zeneiség keletkezik általa. Jobban szereti a szív, mint a fül. Verseiben nem ritka a henyé szó, mely ütemkiegészítő ugyan, de nyelvünk szabályai szerint fölösleges. A vers a szótagszám kedvéért gyakori nála a személyragozott ige mellett a felesleges *én, te* kitétele. Továbbá még költői javakorából is van ilyen strófája:

Én meg majd emléked
Szívembe temetem,
Az lesz a legdrágább
Halottam énnekem. (Egy selyem haszettel.)

Szomor Dani szövegében még későbbi kiadásokban is olvasható ez a sor: Bekísérik Szomor Danit *vérbe fagyba*, láncokba'. Helyesen vérbefagyva, mert hiszen Szomor Dani harmatos lány vetés alján szenderült el, ott nem lehetett *fagyba*, de viszont annyi kiadáson keresztül a sajtóhiba alig maradhatott meg. Ágota kissozonyban is ezt olvassuk:

De a Körös tovább *évre-évről*
Részt hasogat Ágota kertjéből.

Az első sor utolsó szava lírikus nyelv-ellenes rím-erőlködés. Ugyanilyen ez is:

Ha visszanézek megfutott pályámra,
Hol merre járt ez ütött-kopott gálya,
A futó szelek hogy' játszottak véle
Sodorták, vitték *kényűkre, kedvére.* (Epilóg.)

Igaz, hogy Arany is írt ilyet:

Az ellenség *ki nyakra, ki főre*
Takarodik a várból előle. (Török Bálint.)

Kiss József írta le egyszer ezt is: *fejét bologatja*, e. h. fejével bólint. *A mindennapi kenyérért* c. imát az Ünnepnepokban e csúf szóval kezdi (se tartalma, se alakja nem magyaros, bár magyar): *kenyerellenségtől* óvj meg, uram, minket!¹

Öregkori versei e technikai gyöngeségeket fokozott és igen fokozott mértékben mutatják. De a leggyengébben is van egy mély és meleg szó legalább, amely kárpótol gyöngeségekért. Az agg költőnek immár reszketett a keze s elfátyolozott, rekedtes lett a hangja. De a szíve utolsó szaváig melegen dobogott s az öreg kertésznek elterült, száradó páfrányai alatt is fel-felütötte fejcskáját egy-egy szál illatos, bájos ibolya...

¹ A NySz. nem ismeri, a Tsz. egyetlen adatot hoz fel rája, Ballagi, SimBal. nem ismeri, Kelemen a helyes kenyértelenséget idézi, bár ez egy árnyalattal más. Egészben nem szép s bár szükség volna rája, nem általános.

AZ „ÉS“ KÖTŐSZÓ MULTJÁBÓL.

Irtá Kertész Manó.

E kérdésről szólva (Nyr. 52., 45. s. köv. l.) rámutattam a régi magyar nyelvnek arra, a finnugorságban gyökerező sajátosságára, hogy a rokonértelmű szópárokat, akkor is, ha nem állandó kapcsolatok, kötőszó nélkül fűzi egymáshoz: *városokat falukat, lovaggal gyaloggal, haddal zászlókkal, kárát-romlását* stb. Kíváncos, hogy ezek az adatok, melyek a magyar mondat fejlődésének igen fontos és eddig még nem ismert állomásáról beszélnek, a további kutatás számára mentől nagyobb bőségben legyenek összegyűjtve; azért közlöm a dolgozatom megírása óta gyűjtött anyagomat s egyúttal felhasználom az alkalmat, hogy más idetartozó, de eddig még nem tárgyalt jelenségre is felhívjam a figyelmet:

1. *Feyetekre zemetekre* paranczyolom (RMNyE. II₂, 252). Fogadok *hytemre Thyztessegemre* (uo. 21). *Hytemen Thyztessegeimen* maradyak (uo. 22). De már ugyanott felbukkan a kötőszós kapcsolat is: Fogadük *hojónkre és tiztessegojónkre* (22). Mel lewelnek *mogja folyasa* azth tarthanaya (uo. 198). Megheskwuenk minniaian ezekre az *Articululosokra Uegezesekre* (MJE, I, 18). Az Biro az törvennek *ulat eosvenyet* keresse (uo. 213). Az illieneknek... senki az Fejedelmen kiwl *gratiat kegielmet* neki ne adhasson (uo. 18) Osta ne lygyék oka En az kegyelmetek *sejyninek karoknak* (RMNyE. II₂, 185). Minden ingo-bingo marhaia *Predara kapsira* haniassek (MJE. I. 18). *Penzen arron* az Tanacz Senkinek haz helliet ne adgion (uo. 31). *Penzen arron* adni ne akariuk (uo. 30). De ugyanott már (1604-ből): Eddig is Senkinek *arron s penzen* nem attuk. — Uarosi *megregzet telepedet* embernek (uo. 32).

2. Egyes ilyen kötőszónélküli szópárok idők folyamán valóságos összetétellé váltak, mint *szóbeszéd, perpatvar* stb; néhány ilyen fajta összetett szót akarok itt megemlíteni, amelyeket tudtommal ilyenekül még nem emlegettek: *Erőszak*. Rokonértelmű, kötőszónélküli szópárból való keletkezése világos abból a népnyelvi adatból, amely szerint a *szak* szó az Őrségben és Sopron vidékén „erőszak, bosszuállás“ jelentésben használatos: *szakot tett rajta* (Tsz).

Ugyanezt jelenti az *erőhatalom*: Thy kegmek .. az my Jozagwnkra... Rea kvltthe az Zoiga Byroth, *ereo hatalommal* Býrsagolny (RMNyE II₂, 227). Hogy itt nem birtokos összetétellel van dolgunk, azt ez összetétel elemeinek a régi nyelvben fordított sorrendben való előfordulása is bizonyítja: myczoda *hatalmat erőth* tehet w ha az my rőndokról segítsege nem leszön (BudBasLev. I, 10).

Ugyancsak ilyen rokonértelmű szavak kötőszónélküli kapcsolata az „üres beszéd, semmiség“ jelentésű régi *szél-szó*: A dicséret hiúságos *szél-szó* (Pázm.) Csak *szél-szók* és álomhüvelyezések (NySz); Lehetne itt esetleg a két szó jelzős viszonyára gondolnunk, de a népnyelvi arról gyűz meg bennünket, hogy e kapcsolat szerkezete: *szél [és] szó: minden széve-szóra v. szíve szóra*: minden ok nélkül, minduntalan (Tsz. [szí] alatt).

A *háztűznézni* szólás *háztűz* szavát is ma már inkább birtokos összetételnek érezzük; de hogy itt is az előbbiekhöz hasonlóan *ház [és] tűz* szerkezettel van dolgunk annak a régi nyelvben való bizonyítéka a *házas-tűzes* melléknév: Bay Gáspár uramnak *házas-tűzes* szolgálai nyolcan vannak (Tört. Tár. 7:60): olyan szolgák, belső cselédek, akik a gazda házában és tüze mellett, vagyis nyilván a gazda konyhájáról élnek; a népnyelvi bizonyítéka meg ez az erdélyi szólás: *házat-tűzet tartok* 'saját háztartást' (Tsz).

3. Mai nyelvünkben az *és* együtt jár az *is* kötőszóval az efféle mondatokban: Megírtam a levelet *és el is küldtem*; a 16. századból való emlékeinkben csak nagyon ritkán találkozunk az *és* kötőszónak ilyen használatával: Azerth Inthwnk tyteket *Es haggynkes* (RMNyE. II₂, 174), hanem az új állítmányt egyedül az *is* fűzi a mondathoz, mint ahogy az előbbi idézetünknek ugyanabból a forrásból való változatában is olvashatjuk: Azýrth *kerém Intemis* thw kegyelme-tekét (uo. 185); ma így mondanók: kérem *és* intem is. Egyéb példák: Tegnap ezth wetettek zemýwnkbe hogh Eztergamý Terekeketh mý *tartottunk tarthynkýs* elessel, buzawal, zabbal (uo. 131). Az Ezewr fforýnthnak ffyzetese terhen *marasztaltok marasztýok* is (uo. 197). Kinek mys *tagianak hivattatunk, vagiunk is* (MJE I. 17). Atánkfia meg szabadulasara *gondot vúseltünk vúselenkis* (Levt. Közl. I. 300.) az Sombati Vraimnak eremest *solgalok, solgaltam is* (RMNyE. II₂ 95). Ha az my wrunk haza jw, ty k. ennelys iob *walaftoth yr wzenys* (uo. 31). Az Wram yobagýanak nagh *kenlchýege wagyon lezenys* myatha. (uo. 53). My mind ez oraig azon *voltunk lezwunk ez vtannis* (BudBasLev. I. 128). Kire biszoni *nagi gondom vagion leszonyis* (uo. 25). Valamyt leweledbe irtal ahoz kepest *teorekettunk mynden dolgaydba ez vtannis toerekedunk* (uo. 134). Éppen így és nélkül kapcsolja a régi nyelv a *sincs*, *sincsen* állítmányt az előző mondathoz: Kýbe nekem *semý haznom nem volt most sincs* (RMNyE. II₂ 78).

A MONDATRÉSZEK FEJLŐDÉSE.

(Vázlat.)

Irta **Beke Ödön**.

— Második közlemény. —

IV.

A névszó, illetve az alany és tárgy fogalmának kialakulása után lép föl a jelző, amikor már szükségessé vált a mondat valamely részéről álló névszó fogalmi jegyeinek részletezése vagy valamely jegyének kiemelése.

A jelzős szerkezetek közé tartozik a birtokviszony is. Eredetileg a birtokos jelző is egyszerű tulajdonságjelző volt. Az indogermán nyelvekben nagyon gyakori a genitívus helyett a melléknévi jelző; pl. egyh. szl. *skumínu livovü* 'oroszlánkölyök'; or. *livinaja*

golova 'oroszlánfej'; szerb *voluje meso* 'ökörhús'; — egyh. szl. *düšti Irodijadina* 'Herodiás leánya'; *učenici Iovanovi* 'János tanítványai'; *strachü igemonovü* 'az apáttól való félelem'; *zavisti bratinja* 'a testvér iránt való irigység'; szerb, *od Imbrova straha* 'Imbrótól való félelem'; szanszkrit: *Ayögavō rājā* 'az *Ayögu* [törzs] királya'; görög: *Ἀγαμεμνονέη* 'Agamemnon hajója'; *Ἰππος Νεστορέη* 'Nestor lova'; *Αἰπύτος τύμβος* 'Aipytos sírhalma'; latin *Philocteteus clamor* (Cicero), *metus hostilis* 'az ellenségtől való félelem'; *amor paternus* 'az atya iránt való szeretet'. A *cuius*, *huius*, *eius* féle genitívusok tk. szintén eredetileg jelzőül álló melléknévi alakok.

Az indogermán nyelvek genitívus qualitatis féle szerkezeteit is éppen az magyarázza meg, hogy a genitívus egykor melléknév-képzős névszó volt.

A finnugor nyelvek közül csakis a finn, lapp (itt ugyan már elveszett, de nyoma megvan), mordvin és cseremisiz nyelvben van valóságos genitívusrag (-n), a többiben a birtokos jelző vagy ragtalan vagy pedig valamely határozóragot vesz föl, pl. a magyarban a -nek latívusrag (vö. *neki megy a falnak*), a permi nyelvekben az adessívus ragját. Lehet azonban a birtokos jelző oly fgr. nyelvben is ragtalan, ahol van genitívusrag. Ez az eset a török nyelvekben is megvan (l. KSz. 15:21—27.).

Néha a jelzős kifejezés a fgr. nyelvekben is egyértékű a birtokviszonnyal; pl. *Karácsonyi-palota*, *Gozsdu-udvar*, *Petőfi-ház*, *Arany János ucca*, *Deák Ferenc tér*, *Szt István nap*, *hodu utu rea* (Tihanyi apátság alapító levele) ezekre a kérdésekre felelnek: 'melyik palota?' 'micsoda ház?' 'miféle ucca?', s birtokviszony formájában is megtalálhatjuk őket sokszor: *Hadak utja*, *Erzsébet királyné utja*, *Ferenciek tere*, *Mindenszentek napja*. Arra a kérdésre: 'micsoda fia ez?', felelhetem: a királyfi, a szomszéd fiú, ellenben: *az alispán fia*, a gyáros fia. — A cseremisizben egyformán mondják: *кунуза ии́дэр* 'királyleány', *pop бате* 'a pap felesége, a papné', *олбог ерге* 'az uraság fia'. A magyarban is ősrégi az ilyen személyragtalan összetételek: *királyfi*, *molnárné*, *városház* (de: *városháza*, *megyeháza is*, nyilván újabban; l. KSz. 15:21—29).

Ilyen ősrégi, képző nélkül való jelzős szerkezetek nem ritkák a rokon nyelvekben; pl. vogul: *vötiŋ tur äjkä* 'szeles tavi öreg' (VNGy. 3:378); *jelpirj ja län šis* 'szent folyó [vidéki] tíz ifjú' (4:83); *lōŋx ašit nol n s sāt ātar* 'bálványfok városi hét hős' (2:33); — osztyák: *χόνταη μοϋ ιάη* 'Kondavidéki nép' (UF. 15:139); — cser. *ozaŋ šolāššō* 'kazáni tolvaj'; *mosko š.* 'moszkvai tolvaj'; *iđēm-pētš'ā lombēr* 'szértüskerti zelniceliget'; *pakt's'a-k ö r γ ő* *ιγδ-μü'kš* 'konyhakerti fiatal anyaméh'. — A régi magyar nyelvben s a népnyelvben is vannak ilyen képzőtlen jelzős kifejezések: *Várad utsza* (Bartha 1666 NySz.), *Várad-ucca*, *Hatvan-ucca*, *Cegléd-uccu* (Debrecen), *Buda-ucca* (Esztergom), *Tiszafüred*, *Dunaföldvár*: *tüzfa* (1240 OklSz.) 'tüzifa'; *télvíz* (1700 NySz.), *tavaszbuzza* (1529 OklSz.), *őszibusza* (Apor), *tavaszigabona*, *őszigabona* (Székelység) Nyr. 48:50.

Ez a magyarázata annak, hogy a fgr. nyelvekben, ha a birtokos maga is birtokká válik, a birtokragot ez a birtokos birtok a legtöbbször nem veszi föl, hanem csak az utolsó birtok, tehát a birtokrag az egész szerkezet végére kerül; pl. *házgerendám* (Erdélyi 2: 237); *kaszanyelem* (Nyr. 2: 527); *cipő csattya* (4: 250); vög. *elam-xaləs-ayim* 'emberem leánya'; *χāl'.titənt* 'nyirfád tövében (tk. nyirfatövedben)'; *kwol-sisənəlt* 'házuk mögött (tk. házmögöttük)'; — osztj. *χəzəm χət loyəmna* 'melegházam zugába (tk. ház zugomba)'; *χandj kōr't ar haurēməm* 'osztják falum sok gyermeke (tk. o. falu sok gyermekem)'; *χōntən moy tabət χəβ ar őr'den* 'a kondavidéki hét csónakod sok fejedelme (tk. K. v. 7 csónak sok fejedelmed)'; — zürj. *karta šgrad* istálló közepén'; *kok tsūnnitə* 'lábujjatokat'; — votj. *atjkai d'urtam* 'atyám házába'; *korka-gstā* 'szobátok ajtaját'; *keper-küžjad* 'kerítésed mentében'; — cser. *iđəm kōryčđəm* 'szérüd belsejét'; *kue-βuijətəm* 'nyirfád csúcsát'; *jol jəmalkem* 'lábam alá' (vö. NyK. 42: 416—426).

Hasonló ehhez az a, jelenség mikor a birtok jelzője az egész birtokviszony előtt van; pl. Vitéz ő szolgálai rudat hányak vala (Arany, Toldi). Minden en sebeymnek keserűseget az zivebe zenvedi vala (Nagysz. K.). Minden te dolgaidat czelekedgyed (Károli). Vízet adna keserű kenban meg zomehozot enlelkőmnec (Nagysz. K.). Minden kegyelmed parancolathjth megerthven (Lev.T. 1: 222). Ide nem igen messze trencsényi Ngod vára (2: 319). Minden lelkődnec testődnec megnehezűleseben (Nagysz. K.). Ha őfelsége ez szemlátomást való háza veszedelmével nem gondol (TörtT. 7: 246) Nyr. 39: 326; — cseremis: *poro arna yetšən šuktsə* 'a péntek jóságos anygala (tkp. a jó péntek anygala); *ik kuβan erčəze* 'az asszony egyetlen fia (tk. egy a. fia)' UF. 16: 185.

Hogy a birtokviszony újabb fejlődés eredménye, arra több bizonyíték is van. A fgr. nyelvekben a földrajzi tulajdonnevek jelzős viszonyban vannak a földrajzi fogalomnevek előtt; pl. *Tata város*, *Kur folyó*, *Tátra hegység*. A magyarban azonban ma birtokviszony is állhat ily esetben; pl. *Mezőtur városa*, *Buda vára*, a *Bakony erdeje*, a *Duna vize*, *Balaton tava*. Ilyen genitivusi szerkezet a latinban is van (*urbs Romae*, *oppidum Antiochiae*), de ki van mutatva, hogy csak újabb fejlődés, s csupán a császárkori latinságban válik általánossá. A török nyelvekben azonban már ez a endes használat; pl. tatár: *Kasan kalasj* 'Kazán városa'; *İdel sjuj* 'a Volga folyó (tk. vize)'; *šuran taβlarj* 'a Suran hegység'; — csuvas: *χuZan χulj* 'Kazán városa'; *izambaj jalə* 'I. falu'.

A török nyelvekben különben is rendkívül gyakori a birtokviszony oly esetben is, amikor más nyelvek egyszerű jelzős szerkezetet használnak. Kétségtelen tehát, hogy csakis újabb fejlődésről lehet szó; pl. oszmánli: *elma-oyadži* 'almafa (tk. a. fája)'; *arpu suju* 'árpasör (tk. á. vize)'; *tarla šitšanj* 'mezei egér'; *jangin kulesi* 'tűztorony'; *kahve parasj* 'kávépénz'; *göz-jašj* 'könny (tk. szem nedve)'; *nemse tšasarj* 'osztrák császár'; *osmanlj lisanj* 'török nyelv'; *arpa tarlasj* 'árpamező'; tatár: *kül baljij* 'tavi hal'; *bal kortj* 'méh (tk.

méz férge); *göl baktšasj* 'virágos kert'; *söt öste* 'tejföl'; *pitš aldj* 'a kemence eleje'; *tön urtasj* 'éjjél'; *csuvas: pürt-umə* 'előszoba (tk. ház, szoba eleje)'; *χul χuššj* 'hónalj (tk. kar köze)'; *šurDa varri* 'gyertyából'.

Hasonlók a magyarban: *árpafölde, kenderfölde* OksZ.

Az eredeti finnugor kifejezőmód: *fejäl, hónal, gócal, ragal, tejföl, subaföl, hügmög*; — az újabb: *főallya, góc-alja, hónalj(a), ragajja, ragaly, suba-féli, tejföle, Herendmége* (I. NyK. 42: 402—4).

Vannak nyelvünkben oly igenévi szerkezetek, melyekben az igenév lehet személyragos, de ragtalan is; pl. *anyaszült meztelen, gutaütött, szélütött, hidegvett, dérvett, rozsdáett, istenáldott, magaszött; a boglyának szél nem ért oldala*. Ellenben: *istenadta, istenvette, fene ette, szüette, isten átkozta tövis, ördögcsipte fű, kígyóharapta fű*.

A legközelebbi rokon nyelvekben személyrag nélkül; pl. vogul: *ti n a j š ar j im tər k š i sup ə m t ə l* 'ezen tűz égette tompa fejszedarabommal' (VNGy. 3: 469); *sātā n ē t ā l t ə m χ ā p* 'hét nő megszállta ladik' (442); osztj. *törəm pərdəm kvlə r ət* 'isten rendelte rénszarvasok' (UF. 15: 36); *oχsar tū y ə m n o y a* 'a róka hozta hús' (101). — A magyarban is bizonyára a személyragtalan alakok az eredetibbek.

A fgr. nyelvekben nincsen birtokos névmás, mint az indogermánoknál, hanem általában a személynévmás genitivusi alakja pótolja; pl. finn: *minun isäni* 'az én atyám'; *meidän isällemme* 'a mi atyánknak'; — cser *mōiön izam* 'az én bátyám'; *tiññ šin d ə d ə m* 'a te szemedet'; *nemman šužar(na)* 'a mi hugunk'; *tendan puro* 'a ti sörötök'; *täm dän š m d z ä ə š* 'a ti szemetekbe'.

Az ugor nyelvekben és a zürjénben a személynévmás ragtalan alakja áll birtokos jelzőül, s a birtok személyragos; pl. *az én házam, a te házad, az ő háza, a mi házunk* stb.; vog: *am kšöləm* 'az én házam' (VogNyj. 14); *tan ās an kät-pālā* 'az ő egyik fél keze is' (VNGy. 2: 298); osztj. E. *mā mosajlām* 'az én holmiaim' (UF. 15: 18); I. *ma tam notem* 'ez az én nyílám' (Patk.-Fuchs 82); *nun ankenna* 'anyádtól' uo.; *təya vodžet* 'az ő városa' uo.

A személynévmásnak birtokos névmási használata is abból a korból való maradvány, amikor a személynévmás változatlan alakban kerülhetett jelzőül a birtok elé.

A genitivus állítmány is lehet oly nyelvekben, ahol a birtokos jelzőnek ragja van, pl. a finnben: *vaiva v a n h a n* 'a baj az öregé'; *tämä kirja on minun* 'ez a könyv az enyém'. A magyarban erre a célra egy külön képző keletkezett, az *-é* birtokképző, amely csak hangbeli változata az *-i* melléknévképzőnek (pl. *ez a ház a gazdagé*). A csakis önállóan előforduló *enyém, tiéd, övé, miénk, tiétek, övék* birtokos névmásban is ez az *-é* van (tehát pl. *enyém* = *én-é-m*):

Az *-é* képzős szók ragot is vehetnek föl; pl. *ne kívánd a másét*. A cseremiszenben a genitivusragos névszót is lehet így

ragozni; pl. *š k è n d è n (š m) it kòdò, j è n è m i v n a l* 'a magadét ne hagyd, a másét ne vedd el' (NyK. 38:211). — A votjákban a -län adessivusraggal alakult genitivus is vehet föl újabb ragot; pl. *u d -m u r l ä n v e š a š k o n e z k o t k i n l ä n l e š b a d d ž i n* 'a votják imádsága bárkiénél nagyobb' (Munk. VNH 66); *m i n a m k o r k a j i u t i m m i s k j u m à n i n o l m e, t i n a d e t i u g l u -u g* 'az én házam tetején végigcsúszni is lehet, a tiédén bizony nem lehet' (Wichm. JSFOu. 19:108).

Az ilyen ragos genitivusok is azt bizonyítják, hogy a genitivusrag eredetileg képző volt.

Birtokos szerkezet volt eredetileg az u. n. dativus possessivus is. Az uraltáji nyelvekben általában genitivus áll az ilyen esetekben; pl. mordv. *u l ű e š t v e b a b a n t k o l m o t é j t e f e n z e* 'egy öregasszonynak volt három leánya' (Paas. JSFOu. 12:104); cseremisiz: *o š β a r a š è n š ö r ž è u k e* 'a fehér ölyvnek nincsen teje' (Porkka, JSFOu. 13:23); — oszmanli: *b i r p a d i š a h i n b i r k é z é v a r m i š* 'egy padisának volt egy leánya' Kúnos, Oszm. tör. népk. gyűjt. 1:52; tatár: *n ä š t ä n i ŋ j u q b ä j ä š i* 'die Waare hat keinen Preis' (Paas. KSz. 3:54); *b e z n e n a k č a b i z j u k* 'nekünk nincsen pénzünk' Bálint, Nyelvtanulm. 3:105.; csuvas: *m a r a n p ö l n e p ű z e k s i ű n d e k* 'egy asszonynak két fia volt' Mészáros, Csuvas. népk. gyűjt. 2:236. (Vö. JSFOu. 30:11.)

A szanszkritban is van ilyen szerkezet: *t a s y a š ' a t a m j ä h a b a b h ű v u h* 'száz felesége volt neki'.

Fontos még az a szórendi jelenség, hogy az uraltáji nyelvekben megelőzi, az indogermán nyelvekben pedig követi a birtokos jelző a birtokot, épúgy, mint a tulajdonságjelző a jelzett szót.

Budapest, 1918.

VILÁGNYELV-E A FRANCIA?

Irta Karl Lajos.

A westfalai békétől a frankfurti békéig alig hangzott el tiltakozás a francia nyelv túlsúlya ellen a diplomáciai érintkezés terén. P. Hazard¹ az Alliance Française és a Sorbonne tanára statisztikai adatokkal világította meg a francia nyelv területi veszteségeit a múlt század folyamán. A világháborút követő béketárgyalásokon a franciának kiváltságos helyzete megdőlt, az angol vele egyenrangúvá lett. A nemzetek szövetségének genfi hivatalaiban csaknem túlsúlyban van és kivülről a spanyol jogosultságát hangoztatják a délamerikai államok hivatalos képviselői. Hogy a francia nyelv századok folyamán a nemzetközi tudományos és politikai érintkezésben hogyan hódította meg a művelt világot, azt F. Behrens² giesseni egyetemi tanár egy tanulmánya tárgyává tette.

¹ P. Hazard, La langue Française et la guerre, L'expansion du Français dans le monde. (Revue des Deux Mondes. 15 sept. 1920.)

² F. Behrens. Zur Geschichte des Französischen. (Zeitschrift für franz. Sprache und Literatur. 45. 1917.)

A tizenkilencedik század folyamán a francia korábbi egyeduradalma, amit Rivarol egy szellemes tanulmányában igazolt, lassanként megdőlt. A század elején (1801) a művelt országok lakói közül franciául beszélt 19·40/o, a következő század elején (1901) már csak 11·60/o. Hogy milyen teret foglal el az egyes államok tanszékében, az jellemzi meghonosodásának mértékét. A kötelező tantárgyak köréből eltűnt Dániában (1903), Svédországban (1904). Második helyre szorult Luxemburgban és megcsappant Hollandiában, Oroszországban, Spanyolországban. Erős versenytársa a német, mert az győztesen nyomult előre Belgiumban, Olaszországban, Észak-Amerikában, Argentina és Chile köztársaságokban. Az angol hódított Mexikóban és a délamerikai államok egyes részeiben.

A világháború befejeztével (1918) jelek mutatkoznak a veszteségek pótlására, vagy újabb ténfoglalásra. Spanyolországban tízszer annyi francia könyvet adnak el, mint a háború előtt. Luxemburgban német újságok kétnyelvűekké lettek és a francia újságok ezerszámra kelnek el. A Berlitz-iskolák francia tanítványainak száma Hamburgban és Bécsben megkétszereződött. Francia nyelviskolák nyíltak meg Budapesten. A világháború idején a francia háttérbe szorult keleten, de lassanként ismét elfoglalja régi helyét. A szerzetes iskoláknak köszönhette elterjedését a Balkánon és Kisázsziában; Görögországban 44 francia iskola közül 3 volt világi. Az athéni liceumot francia mintára szervezték és egy tanítóképzőt állítottak fel. Törökországban a francia iskolák a háború alatt nagyrészt német kézre kerültek és csak lassanként kapnak új életre. A háború előtt Konstantinápoly tizenöt iskolájában francia szerzetesek, tizenegyben apácák tanítottak. A francia liceumnak 250 tanítványa volt és egy középiskola Galata Seraisban működött. Beirutban volt jogi, orvosi kar és egy mérnöki iskola. Egy francia folyóirat jelent meg (Revue Phénicienne), a könyvkereskedők raktáraiban 800/o francia, 100/o arab és 100/o angol munka volt. Palesztinában az Alliance Izraelite működik. Egyiptomban a kairói liceumot 450, az alexandriait 723 tanuló látogatja. Az érettségi vizsgára jelentkezők száma öt év alatt megkétszereződött.

A francia külügyminisztérium támogatja a külföldön megszervezett iskolákat, tanszékeket. Francia liceumok nyíltak meg Madridban, Rómában, Londonban (2), Brüsszelben, Mainzban és Tokióban. (Athenée Français.) Liszabon kollégiumát megnagyobbították, Upsalanak szent Bovidról elnevezett francia iskolája felvirágozott. Dél-Amerikában Rio de Janeiro francia liceuma kibővült, új iskolákat alapítottak Saint Pol és Porto Alegro városokban.

A francia nyelv ténfoglalása érezhető a felső oktatás körében. Francia tanszékeket szerveztek Dublinban és Oxfordban. A prágai egyetemre francia tanárt hívtak meg és a főiskolákon több lektor működik. Teheránban francia tanerőkkel ellátott jogikart szerveztek. Kairóban az angol jogakadémián francia tanár működik. Az Egyesült Államokban több tanszéket állítottak a francia művelődéstörténet előadására. Az amerikai egyetemek egyesülete összeköttetésben van a francia főiskolákkal, előmozdítja a tanár- és diákcsereit. A francia kultúra befogadására, munkásainak támogatására több ország intézetet teremtett, szerződést kötött. A svájci egyetemeken francia születésű tanárok honosítás nélkül működhetnek. A diplomák egyenjogúsításának kérdése sokáig megoldatlan volt, ezt szabályozta a francia-svájci egyetemközi tanácskozás (1919 szept. és okt. havában) Olaszország több városában. Flórencben, Milanóban, Nápolyban francia intézetek nyíltak meg, kutatásaik és kiadványaik útján előmozdítják a latin kultúrák kölcsönhatását. Madridban a háború után (1920) hasonló intézetet szerveztek. Szláv intézet nyílt meg Párizsban. Románia liceumai-

ban a latint a franciával pótolják. A francia kormány a román iskolákat támogatja és 30 középiskolai tanárt bocsátott rendelkezésükre. Az egyetemek körében francia előadók látják el a be nem töltött tanszékeket. Kína évente 800 tanulót küld Párizsba és Lyonba, hogy a franciát elsajátítsák. Az Egyesült Államokban a kollégiumok 100 ösztöndíjat adnak évente és az ösztöndíjasok Párizsban végzik tanulmányaikat.

Magyarország a mostoha békekötés után a nemzetek versenyében a francia kultúrával való kapcsolat terén egy időre elmaradt. Kont Ignác halála után a Sorbonne magyar tanszéke hosszú időre megüresedett. Betöltése pénzügyi, politikai akadályokba ütközik. A magyar államot terhelte kétharmad részben a tanszék javadalmazása. Visszamenőleg fedezni kellene a hátralékot és a francia egyetemi tanárok fizetésével egyenlő javadalmazást öt évre biztosítani (125.000 frank). A kinevezendő tanár csak francia állampolgár lehet és jelenleg nincs arra képesített tanerő. A nehézségek áthidalása volna, egy francia tanár megbízása magyar történeti vagy irodalmi tárgyú előadások tartásával, míg alkalmilag szakszerű előadássorozatok tartására tanárcsere útján magyar egyetemi tanárok volnának meghívhatók. Bármelyik megoldás jutna előtérbe, az csak a francia egyetemi hatóságokkal való megegyezés útján volna megvalósítható. A párizsi magyar intézet felállítása pénzügyi akadályokba ütközik. A francia kormány által felajánlott egyetemi ösztöndíjak előmozdítják a francia-magyar érintkezést, bár csak a viszonyosság alapján volna igazán eredményes.

IRODALOM.

Új technikus szótár.

Technikus Szótár. Szerkesztette Révész Samu, mérnök. 2 kötet. Német—magyar és magyar—német rész. Budapest. Dick Manó kiadása. 1926.

A technikai tudományok óriási haladása az utolsó évtizedekben szükségessé tette egy új szótár megjelenését, amely figyelembe veszi azokat az újabb technikai szakokat is, melyek ezekben az években keletkeztek vagy fejlődtek naggyá. Acsády Jenő *Műszaki Szótára* 1900-ban jelent meg s könyvtáru-si forgalomban ma már nem kapható; s megjelenése óta ép az a negyedszázad telt el, amelynek folyamán a technikai tudományoknak egészen új ágai keletkeztek, mint a gépkocsi, a repülőgép és a léghajó, a rádió. Révész Samu arra a nehéz, fáradságos munkára vállalkozott, hogy összegyűjtse a technikai tudományoknak lehetőleg egész szókészletét s egyöntetűsége-re törekedve dolgozza fel, figyelemmel lévén mind a szaktudomány, mind a magyar nyelv követelményeire.

Révész Samu nem új ember ezen a téren. Mint nyelvészeti iránt érdeklődő mérnök teljesen Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond irányához csatlakozva bírálta „A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye” 1879-iki évfolyamában a vízműtani műszókat (I. Nyr. 8:447) s 1886-ban megjelent „Vasúti Szótár”-ában is a Nyelvőr akkori szigorúan ortológus álláspontjához csatlakozott. Most meg-

jelent új munkája számol a nyelvtudományi felfogás haladásával is. „Iparkodtam — írja az előszóban — a hibás magyartalant helyettesíteni hibátlan magyarossal, s ahol ezt nem tudtam, ott inkább elfogadtam a polgárjogot nyert idegent (pl. geometria, kémia) és törekedtem egy-egy új fogalomnak nyelvészetiileg helyes, magyaros szóruhát adni.“

Ez a helyes törekvés végigvonul az egész könyvön. A szerző ma már nem merev ortológus, hanem minden egyes szakkifejezés fordításában arra törekedett, hogy megtartsa az elfogadott és nem kifogásolható magyar szavakat, de bírál és javít ott, ahol erre szükség volt s a gyakorlati és tudományos szempont összeegyeztetésére törekedett, midőn az új technikai szakok műnyelvét jóformán meg kellett teremteni.

A szótár igen gazdag anyagot ölel fel, s a világos, szép nyomás, az anyag ügyes beosztása, a technikai szaktudomány megjelölése, melyhez az illető szó tartozik, nagyon megkönnyítik a szótár használatát.

B. J.

Irodalomtörténeti breviárium.

(Trócsányi Zoltán: A régi magyar irodalom breviáriuma Gyöngyösiig. Berlin. 1925. L. Voggenreiter Verlag. Magyar osztály. 80, 104 l.)

Hasznos és mindenképpen időszerű könyv. (A tágértelmű divatos breviárium szó ne tévesszen meg senkit. Azelőtt irodalomtörténeti olvasókönyvnek nevezték az ilyen munkát, s egyebütt még ma is ez a becsületes neve.) Ha szemelvényesen is, ha töredékesen is, jó képet ad a régi magyar irodalomról, elsősorban a régi prózáról, melynek gazdagságát úgy kell felfedezni időnkint s melynek rejtett szépségeit jó sokáig elhomályosította a szomszéd diszciplínák céljaihoz, programjához, módszeréhez alkalmazkodó irodalomszemlélet és kutatás. Stílustörténeti szempontból különösen figyelemreméltó a XVI—XVII. század prózájának jellemzése. Heltai Gáspár nyelvének sokat emlegetett népiessége itt valóban konkrét tartalmat, a hitviták vak, darabos dialektikája pedig eleven értelmet kap. A könyv értékét mindenesetre emelte volna, ha a kódexek kora, meg a XVII. század (mellőzött) második fele hasonló, közvetlen megvilágításba kerül. Trócsányi, ahol csak lehet, magukat a forrásokat szólaltatja meg s a szemelvényeket levezető, áthidaló vagy követő szövegben csak a legfontosabb irodalomtörténeti megjegyzésekre szorítkozik. S ez jól is van így, gazdaságosabb is, de azért szerettük volna, ha utat talál hozzá a legújabb kutatások szelleme vagy egyik-másik eredménye. Megoldottnak vesz számos olyan kérdést, amely még jó messze van a megoldástól vagy egyszerűen megfosztja őket problematikusságuktól. A naiv éposz romantikus fogalma persze nem tartozik közéjük, eddig is inkább csak Arany költői tekintélyének kegyelméből tengette az életét, már itt volna az ideje, hogy végkép lekerüljön az irodalomtörténet

napirendjéről. A hún-magyar mondák kérdésében viszont még mindig nem hangzott el a döntő szó. Aztán itt van Balassi Bálint, akinél szinte problémahalmazáról beszélhetnénk. Probléma Balassi életformája, költészete, ahol renaissance formákban középkori elemek keverednek protestáns tartalmakkal. Probléma az a fontos körülmény, hogy egy eddig ismeretlen fejlődés utolsó fokán váratlanul, önálló kész struktúrával jelentkezik nála a magyar dalforma; erre ilyen fejlődés után egyebütt nem igen akad példa s talán nem véletlen, hogy Németországban az új dal kialakulása éppen annak a Regnartnak a nevéhez kapcsolódik, aki hatással volt a Balassi formájára (v. ö. Günther-Müller, *Geschichte des deutschen Liedes*. München 1925, 12. II.). A bibliai-történeti epikának is más szellemi-történeti jelentőséget tulajdonítanak, ha kiderül, hogy közvetlen rokonságot tart a német *Meistergesang*gal, Tinódi alakja is megnő, ha az újabb zenetörténeti kutatások világánál látja az ember. A szemelvények kiválogatásának szempontjairól kár volna vitatkozni, de nem ártott volna, ha Pázmány, Zrínyi, Gyöngyösi mellett a XVII. század büszkesége, a barokk-líra is szóhoz jut. Ezzel kapcsolatban a magyar barokkról is eshetett volna egy-két megjegyzés. Nyelvi szempontból mindenesetre feltűnő, hogy míg pl. Németországban a protestáns polgári szóbarokk párhuzamosan halad a délnémet, katolikus képbarokkal, keresztezi, egyezményre lép vele, nálunk (Gyöngyösit kivéve) a XVII. sz. végéig a szóbarokk uralkodik jó ideig, szinte kizárólag a protestáns kor nyelvi tőkéjéből táplálkozik, s protestáns meg katolikus író elsősorban nem nyelvében, hanem tartalmaiban, világérzésének, dogmatikus álláspontjának pátoszában különbözik egymástól. Ennek a barokk nyelvregnek az életét, átszíneződését, színeváltozásait, racionalizálódását nyomon követheti az ember Gvadányiig s Dugonicsig. A magyar barokkra egyébként jellemző, hogy pátoszának és frazeológiájának egyik főforrása még mindig az Ó-testamentom (Gyöngyösit persze itt is ki kell vennünk), holott nyugaton majdnem mindenütt az Új-testamentom lépett az ó-nak helyébe. (Bő példatárral szolgál Heller Bernát szép tanulmánya: *A biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben*. Budapest, 1925. — A barokk rajongók figyelmébe ajánlom Benedetto Croce-nak két finom essayjét: *Der Begriff des Barock. Die Gegenreformation. Europäische Bibliothek 12*. Rascher & Cie. Zürich. 1925.) — Trócsányi főként a nagyközönséget tartja szem előtt, de a szakember számára is akad mondanivalója.

TROSTLER JÓZSEF.

Könyvek.

- Babits Mihály*. Sziget és tenger. Versek. Budapest. Athenaeum.
Oláh Gábor. Patkánybűvölő. Versek. Budapest. Athenaeum.
ifj. Bóhay János. Mario. Regény. Budapest. Athenaeum.
Karl Vossler. Geist und Kultur in der Sprache. Heidelberg. Carl Winter.
 1925. M. 8.
Karl Brugmann. Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen.
 Berlin. De Gruyter & Co. 1925. M. 12.

Dr. Ignace Kunos. Spécimens de Folklore turc. Les Berceuses turques (Halk edebiyati Numunderi Türkçe Ninniler.) Éditeur-Libraire Hileni. Stambul 1925. [Ezzel a füzettel megindult az a sorozatos kiadvány, melyben Kúnos Ignác török népköltési gyűjteményét török írással Konstantinápolyban kiadják. Az ő török népnyelvi gyűjtésének legnagyobb része latinbetűs átírással a M. T. Akadémia kiadásában jelent meg.]

Folyóiratok.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. II. No 4. Yrjö Wichmann. Zyriènes et Caréliens. — *Z. Magyar.* L'organisation de la vie scientifique hongroise. — *E. Matyasovszky.* L'histoire des idées et de la vie intellectuelle en Hongrie. — *Z. Gombocz.* Meillet-Cohen. Les langues du monde.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület köréből. Az Országos Néptanulmányi Egyesület, melynek célja „az ország különböző népességének természetrajzi, kulturális, gazdasági stb. viszonyainak tanulmányozása és ismertetése,” azóta, hogy hazánkat megcsonkították és a nemzetiségeket elszakították ezeréves hazájuktól, kénytelen volt feladatainak egy részét, nevezetesen a magyarországi nemzetiségek tanulmányozását ideiglenesen kikapcsolni az Egyesület programjából. Addig, míg ezeket a feladatainkat is folytathatjuk, annál nagyobb energiával kell erőnket a magyar nyelv és folklore tanulmányozásának és művelésének szentelnünk. E célból az Egyesület részint felolvasásokat, előadásokat tart, részint pedig hivatalos lapjának, a Magyar Nyelvőrnek hasábjain közli tanulmányait.

Az elmúlt évben az Egyesület maga még nem lépett a nyilvánosság elé, azonban tagjaink több, igen értékes előadást tartottak. Így az Egyesület elnöke, Vikár Béla, a magyar faj kérdéséről, a magyarság faji összetételéről tartott több ízben előadást Budapesten az Urániában, a MÁV északi főműhelyében, továbbá Debrecenben és Nyíregyházán. Kúnos Ignác, az Egyesület választmányi tagja, az új török társadalomról tartott előadást a fővárosban és több vidéki városban; azonfelül az a nagy kitüntetés érte, hogy a török közoktatásügyi kormány meghívására a török néptudományról tartott (legközelebb könyvalakban is megjelenő) 8 előadást, még pedig 6 előadást a konstantinápolyi egyetemen, kettőt pedig egy angorai előkelő irodalmi társulatban.

Ebben az egész rövidre fogott visszapiillantásban sem hagyhatjuk felemlítetlenül azt a másik nagy kitüntetést, amely az Egyesület érdemes elnökét, Vikár Bélát, az idén érte, amikor a Finn Köztársaság a Fehér Rózsa rendjel II. oszt. tiszti keresztjét adományozta neki. Ebből az alkalomból Vikár Bélát az egyesület választmányi tagjai és más barátai egy barátságos vacsora keretében üdvözltek. Vikár Bélával egyidejűleg ugyanez a kitüntetés jutott a magyar összehasonlító nyelvtudomány mesterének, Szinnyi Józsefnek is.

A jövő év folyamán az Egyesület már a nyilvánosság elé lép felolvasásaival és — ha az Egyesület anyagi ereje engedi — néptanulmányi kiadványaival.

FOKOS DÁVID.

Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez.

Sokan fordultak már hozzánk azzal a kérdéssel, vajjon nem jelenik-e meg a Nyelvőrkalauz folytatása, vagyis Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyr második negyedszázadának évfolyamaihoz. A könyv előállításának mai drágasága mellett nehéz ilyen vállalkozáshoz fogni, pedig tudjuk, milyen nagy szüksége van ilyen útmutatóra mindenkinek, aki a Nyr gazdag tartalmú köteteit használja. Azzal a kérdéssel fordulunk tehát a Nyr előfizetőihez, közöljék velünk címüket azok, akik a kiadandó Nyelvőrkalauzt meg akarják rendelni. Számításunk szerint a könyv előfizetési ára kb. 50 000 K lenne. Ha kellő számú megrendelő jelentkezik, kiadjuk az új Nyelvőrkalauzt.

NYELVMŰVELÉS.

Pongyolaságok. A „Nyugat” szeptemberi számában Halász Gyula egy csomó gyakran előforduló nyelvhiba miatt jajdul fel. Nagyon örülünk, hogyha nemcsak nyelvtudományi szaklapok foglalkoznak a magyar nyelv helyességének kérdéseivel, hanem szép-irodalmi folyóirataink is fel-felrázzák néha íróik és olvasóik lelkiismerétét. Azok az elrettentő példák, amelyeket Halász Gyula gombostűje hegyére szúr, nem is mindig nyelvi, hanem gyakran gondolkodásbeli hibák. A lusta, lomha agy nem találja meg a helyes, világos nyelvi kifejezést. Ilyenek azok a gyakori szórendi hibák, midőn az író azt emeli ki, amit nem kellene kiemelnie. Pl.: „Nincs véresebb betegsége valamely nemzetnek, mint ha nemzeti mivoltát faji egységével téveszti össze”; ehelyett: mintha nemzeti mivoltát összetéveszti faji egységével. Nagyon is igaza van, midőn rámutat arra, hogy ez a helytelen szórend mennyre elterjedt ma s milyen gyakran ütközhetünk meg hasonló mondat szerkezeteken. Ezt fényesen bizonyítja az is, hogy cikkének olvasása után kezembe véve az asztalomon fekvő napilapokat, azonnal három hasonló hibás szórendű mondatot írhattam ki: „Aztán a vaságy szélébe ültette a halott fejét, amíg az arca a felismerhetetlenségig *roncsolódott össze*.” [helyesen: ... a felismerhetetlenségig össze nem roncsolódott.] — „Nem az ..., aki tavasszal szinte naponta keserítette el élettársának életét.” [Helyesen: ... elkésértette ...] — „De azon túl is majdnem minden asszony a nyár folyamán *változtatja meg* exteriörjét.” [Helyesen: ... megváltoztatja ..., mert hisz az író azt akarja kiemelni, hogy megváltoztatja exteriörjét, nem pedig a nyarat akarja a téllal szembeállítani.] — Viszont az ige előtt maradt az igekötő, holott az ige után kellene következnie, ebben a mondatban: „Ahogyan azt teoretikusan felfogják, az talán *nem is megvalósítható*.” [... nem is valósítható meg.]

Más természetű a szórendi hiba ebben a mondatban: „Ezek sohasem jártak sajnos eredménnyel.” A rossz helyre került „sajnos” szó itt jelzővé lett, mintha azon panaszkodna az író, hogy sohasem volt „sajnos eredmény”, pedig azt akarta mondani: „Ezek, sajnos, sohasem jártak eredménnyel.”

A vonatkozó névmás fölösleges használatának oka is leg-
többször lomha gondolkodás, lomposság. A Nyr. már igen gyak-
ran megróta a vonatkozó névmás használatát ott, ahol másféle
kötőszó (és, mert) volna helyén. Találó példákat gyűjtött össze
Halász Gy. erre a gyakori s jobb íróinknál is előforduló botlásra.
Pl. „Megvert egy pincért, a kinek (eh. mert) az orra nem tetszett
neki.“ „Az automobil nekiment egy rendőrnek, akit elgázolt.“
(eh. és elgázolta.)

Megró egy, csak a legújabb időben divatba jött pongyolaságot
is, az *ugy-e* gyakori és felesleges használatát. Cikkének ezt a részét
teljes egészében idézzük:

Ugy-e?

A vonaton megismerkedtem egy vadidegen emberrel.
Ráterelődött a szó a nyomorult gazdasági viszonyokra.

— Megházasodtam — beszéli az idegen, — három szoba
bútort vettem *ugy-e*, aztán a lelépés... a feleségemet is fel
kellett öltöztetnem *ugy-e*...

Sejtelmem sem volt minderről és tőlem kérdi, hogy
hány szoba bútort vett!

— Hol nyaraltatok az idén? — Kérdem egy ismerősömtől.

Olaszországban voltunk *ugy-e* — feleli megrökönyö-
désemre.

— Hogyan, hát már nem emlékezel, hol vol-
tatok? — Kérdem meglepetve.

Egy barátom ír a kávéházban.

— Levél? fordulok oda hozzá.

— Nem. Cikk. Cikket írok *ugy-e*.

— Persze, persze — rebegem — az ember cikket ír a
kávéházban... De hogy lehet az, hogy — nem is tudod!
No és miről írsz?

— Dehogynem *ugye*...

— Napilapnak?

— Nem, *ugy-e*, hetilapnak küldöm be.

Te tudod, hova szántad cikkedet! — fejezem be a tár-
salgást, amelyben én akartam kérdezni, és a barátom
vallatott ki engem.

Ez a pár sor kedves és mulatságos szatírája ennek a leg-
újabb nyelvdívatnak. Csakhogy ezt a jelenséget nem szabad ugyan-
olyan szemmel nézni, mint a többi megrótt nyelvhibát. Az *ugy-e*
terjedése a mindennapi társaságban igen érdekes példája a divat-
szók gyors burjánzásának. Szemünk előtt folyik le ez a nyelvi
jelenség s látjuk, hogy egy-egy élőbeszédbeli sajátosság hogyan
ragad beszélőről beszélőre, hogy válik a mindennapi társalgás
részévé, úgyhogy akaratlanul, önkénytelenül odatolakodik a beszélő

ajkára. Egy időben a *rém-* volt ilyen divatszó (*rémnagy, rémeküves, rémsok* stb.), azután az *össz-* (*összismerőseim, az összlányok* ott voltak, elolvasta az *összlapokat* stb.), néhány évvel ezelőtt kezdett elterjedni a *jelzem* elbeszélés közben vagy bármiféle kijelentés mellett. A legújabb divatszó az *ügy-e*. Ezek a divatszók a hanyag gondolkodás termékei s mint a nátha vagy influenza terjednek egyénről egyénre. Azonban az *ügy-e* nem magyartalan, nem sérti a magyar nyelvet, csak fölösleges és modoros. Használata és gyors elterjedése még más szempontból is érdekes. Valószínűleg német hatás alatt keletkezett. A berlini, s általában az északnémetországi beszédben használják minduntalan a *nicht wahr? nicht?* kérdést, anélkül, hogy erre feleletet várnának. Ez egyszerű nyomosítás, kissé fontosabbá tétele annak, amit mondunk. Ugyanilyen jelenség az angol élőnyelvnek s ma az irodalmi nyelvnek is az az érdekes sajátága, hogy a kérdés után, mintegy nyomosítással, tagadó alakban ismétli ugyanazt a kérdést: *Do you see it, do you not? Will you call on me, will you not?*

S a magyar beszédben ez az *ügy-e* nem ugyanaz, mint a kérdő *ügy-e*? Először is nem hangsúlyos s nem ejtik kérdő hanghordozással. Hogyha Halász példái közül bármelyiket kérdezné a beszélő így mondaná: *Ügy-e vettem háromszoba bútort? — Ügy-e Olaszországban voltunk? stb.* Azonban a divatszó *ügy-e* hangsúlytalan s a mondat végén van. Nem védeni akarom azt a lomposágot, csak rámutatok arra, hogy hogyan keletkeznek és terjednek el egyes nyelvi sajátosságok.

B. I.

A hangrend változása. Érdekes megfigyelnünk, hogy a mai élőnyelv a vegyes hangrendű szavakat igyekszik magashangú ragokkal látni el, valamint azokat a mélyhangú szavakat is, amelyekben csak *é, i* van. A *férfi* magashangú ragozásával lépten-nyomon találkozzunk könyvekben, napilapokban is: *férfivel, férfinek*, noha többes száma *férfiak*, a melléknév *férfiás*. A *Vigbe* megyünk, noha a *vig* melléknév mélyhangú (*vigan, vígság*). A *konzervatívok, progresszívek, bajadérek* stb. szintén gyakrabban fordulnak elő, mint a szabályszerűen mélyhangú *konzervatívok, progresszívek, bajadérok* alakok. — Nagyobb hiba, hogy napilapjainkban az idegennyelvű szavakat gyakran az írás és nem a kiejtés szerint ragozzák: headline-ek (ejtsd: *hëdlain-ok*), New-York Times-ben (ejtsd: *taimzban*). K. I.

Az idétlen idén. Idétlen az a gyermek, aki idő előtt jön a világra, aki nem idejére születik, szóval, akinek nincs meg az ideje. De a magyar ember felfogása szerint idétlen mindenki és minden, akinek vagy aminek valamije, valami szükséges része hiányzik. Idétlen, akinek a félfüle nem fejlődött ki; idétlen, akinek férfi létére nem nőtt bajusza vagy szakáll, akinek aránytalanul rövidebbek a végtagjai, mint a teste törzse; a lelki idétlenségekről most nem is szólnok, mert azokra van a magyarnak egy található fosztós-képzős szava: *tökéletlen*. Ezt a magyar észjárást követve nevezem én idétlennek

a csak magában használt *idén*-t, ha előle hiányzik a névelő, az *az*. Pedig ezt a hiányos *idén*-t nagyon felkapták, főképp az ujságok; talán nincs is lapszám, amelyben nem találkozunk vele. „*Idén* hűvös volt a nyár.” „*Idén* tömördek gyümölcs romlott meg a vasúti pályaudvarokon.” „A kényszeregyezségek egymást érik *idén*.” A magyar népnyelv, általában a romlatlan köznyelv mindezekbe a mondatokba okvetlenül odatenné az *az*-t; még az ilyen kabarészójáték kedvéért sem hagyná el a névelőt: „*Idén* nem volt jó *idény*”, mert jól magyarul így formálná ezt a szójátékot: „*Az idén* nem volt jó *az idény*”. Csak természetes, hogy *idén* nem jelentheti: ebben az esztendőben, ez évben, mert hiányzik mellőle a közelebbi meghatározást jelölő mutató névmás vagy legalább is az abból gyengült határozott névelő. Amint a latinban *anno* vagy *tempore* nem teheti azt, amit *hoc anno* vagy *illo tempore*, úgy a magyarban sem helyettesítheti *idén* az *idén*-t. Ezt annál kevésbé teheti, mert az *idén*-nek vannak társai, vannak melléje állítható hasonló kifejezések, amelyekben ugyancsak a névelő mutat rá a közelebbi időmeghatározásra, a névelő jelenti ezt: *ez idei, folyó* Mindenki érti a különbséget ezek között az időhatározók között: *tavasszal* és *a tavasszal*, *nyáron* és *a nyáron*, *ősszel* és *az ősszel*, *télen* és *a télen*. A névelős kifejezések mind ennek az esztendőnek, a folyó évnek a szakaira vonatkoznak és tulajdonképp ezeket a teljesebb időhatározókat helyettesítik: *ezen a nyáron*, *ezen a télen* stb. Ha azt mondom: *A nyáron nem megyek fürdőbe*, ezen nem fog senki fennakadni, mert hozzágondolja, hogy vagy elég az egészségem vagy kevés a pénzem. De ha így szólok: *Nyáron nem megyek fürdőbe*, fejét csóválhatja mindenki, hogy miféle különös ember vagyok, aki éppen az évnek a nyári szakában kerülöm a fürdőt. A következő mondatokat nem is kell magyaráznom, mert maga a szörend elég magyarázat: *A télen meghalt az édes anyám*, és *Télen halt meg az édes anyám*.

De hogy jöhetett divatba ez a szerencsétlenül megcsonkított *idén*? Némelyek a hozzá szintén közelálló kifejezésekre, *tavaly* és *jövőre* időhatározókra gondolhatnak, mint amelyek szintén névelő nélküliek, úgy hogy az *idén* az ő kedvükért egyszerűsítette volna magát *idén*-né. Akik az okot itt keresik, azt hiszem rosszul kereskednek, mert a *tavaly*-ban szófejtés szerint van mutatónévmási elem és mert *jövőre* maga a jelző, amely mellől a főnév maradt el, rendszert az év. *Tavaly* és *jövőre* nemcsak ellehetnek névelő nélkül, hanem alig is tűrnék meg maguk előtt a mutató szót (ámbar Erdélyben van: *a tavaly*, de ott van: *a tegnap* is); éppen úgy az *idén* feltétlenül megkivánja a mutató szót, mert a nélkül nem azt jelenti, amit akarna, sőt talán semmit sem jelent.

Minthogy azonban ok nélkül semmi sem történik, én másutt fogom az okot kutatni. Azt hiszem, meg is találtam a németben, a *heuer*-ben. A budapesti műveltségű társalgók öntudatlanul, a budapesti társalgásból művelődő ujságírók pedig félíg tudatosan úgy gondolkodtak, hogyha a német egy szóval, névelő nélkül tudja azt kifejezni: *ebben az esztendőben*, *a folyó évben*, miért ne tehetné meg

ezt a magyar is. A német ne tegyen túl a magyaron rövidségben; legyen hát *heuer* = idén. S lőn *idén*. De akik így vetélkedtek, sőt hitük szerint megismerkedtek a némettel, kettőről feledkeztek meg: először arról, hogy a német *heuer*-ben is van mutató elem, éppen úgy, mint a *heute*-ben (őfn. *hin jar* és *hin daga*), másrészt arról, hogy mikor le akarták tromfolni a németet, akkor hódoltak meg neki, a német kedvéért megcsonkítottak egy ép, egy integer magyar kifejezést. — Pedig ezt a csonkítást nem követelte a trianoni béke.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Rajta áll, rajta fordul meg, rajta múlik. A bibliai nyelvzavar nagy tömegben, a Bábel tornyát építő tömérdek sokaságban keletkezett, az újkori nyelvzavarok is nagyvárosok sűrű lakosságában, keverék népében származnak. Csakhogy a bibliai nyelvzavarból fejlődés támadt; ép, külön nyelvek állottak elé, az újkori nyelvzavarnak romlás, legalább is elfajzás jár nyomában. Bizonyítja ezt az a zavar, amely a fenti kifejezések körül jött létre és mindinkább terjed. Ezek a kifejezések, bármennyire hasonlítanak is egymáshoz, élesen különböznek is egymástól, legalább az utolsó a két elsőtől. A hasonlóságot nemcsak az azonos állandó határoló, a *rajta* vagy *azon* vonzat adja meg, hanem az is, hogy mindhárom kifejezésben valami *lehetőség* rejlik, egy másik cselekvésnek a lehetősége. Pl. *Rajta állott, hogy milyen pályára lépjen. Rajta fordult meg minden kis és nagy dolog. Rajta mult, hogy a felek nem tudtak megegyezni.*

Már ezek a példák is eléggé mutatják, hogy a két első kifejezéssel valami pozitívum van kapcsolatban, az utolsóval valami negatívum. Akin áll vagy akin megfordul valami, az tesz, az elkövet, akin múlik valami, az nem tesz, az elmulaszt. Ez a különbség szinte természetes, önként következik a kifejezések eredetéből, amely érzéki szemléletre vihető vissza. Hiszen eredetileg valami dolog *rajta állott* az emberen vagy *megfordult rajta*, tehát cselekvő és cselekvés szorosan összekapcsolódott, míg a *múlik* bizonyára azt jelentette, hogy a dolog *elmegegy, elvonul* az ember, a cselekvő felett; anélkül, hogy szoros kapcsolat létesült volna. De újabb időben nemcsak az eredeti szemlélet homályosult el, hanem ezek a kifejezések is mindinkább összekeveredtek, a *rajta múlik* szinte érthetetlenül kezdte elfoglalni a másik két kifejezésnek, főképp a *rajta állnak* és az ezzel egyet jelentő *töle-függenek* a helyét; megtörtént a csoda, hogy a negatív pozitívvá, a mínusz plusszá lett minden kimutatható fizikai kísérlet vagy matematikai művelet nélkül.

Ma már mindennap olvashatjuk az újságokban. „Csak a *kormányon múlik*, hogy mikor ér véget a parlamenti szecesszió.” „A *genfi tárgyalásokon múlt*, hogy az ország gazdaságilag mégis csak erőre kapott.” „A háború kimenetele nem fegyvereken, hanem *embereken múlik*.”

E cikkecske írása közben került szemem elé csaknem ugyanazon a napon két napilap cikkeiben ugyanez a hiba: „Most már

a kultuszminiszteren múlik, hogy ne maradjon üresen az egyetem.“ — „Minden azon *múlik*, hogy posszibilis lesz-e a most kialakuló európai helyzetben a legitimizmus.“ — „1917 nov. 9 ike után még jódarabig a *német vezérkaron múlt* az, megtarthatja-e hatalmát a népbiztosok tanácsa vagy sem.“

De nemcsak ujságírók, hanem tudósok tudományos könyvekben, írók szépirodalmi művekben is kezdik elfeledni, hogy a *múlik* valami hiányt, hibát, mulasztást fed, tehát valami negatívumot rejt magában és nem jelentheti azt, aki valamit tehet, valamit véghezvihet. Az előző mondatokban *múlik* helyett *rajta áll*, *rajta fordul meg* vagy *tőle függ* kifejezéseknek kellene lenni, Elenben helyén van a *múlik* a következő mondatokban: „*Az ellenzéken múlt*, hogy a parlamenti béke nem jött létre.“ „*Rajtam nem múlt volna*, hogy együtt mehettünk volna külföldi tanulmányi útra“. „*Hajszálon múlt*, hogy bele nem estem a szakadékba.“ „*Azon múlt* az egész, hogy nem volt, aki egy jó szót szökött volna nekem.“ „*Nem a hadseregen múlt*, hogy elvesztettük a világháborút.“

Azt is láthatjuk ez utóbbi példákbl, hogy a *múlt*tal szerkesztett mondatok, ha állítók, tagadó mellékmondatot vonnak maguk után. Ez természetes is, ha meggondoljuk, hogy a *múlik*-os mondat negatívumot foglal magában, ez egyszersmind a *múlik* szerkezeteknek a legbiztosabb próbája. Ha állító szerkezethez állító mondat csatlakozik, akkor nyilvánvaló a hiba, akkor a *múlik* helyére bizorrral mást kell tennünk, legtöbbször a hozzá hasonló és a vele összetévesztett társait: a *rajta áll* és *rajta fordul meg* kifejezéseket. A tagadó *múlik* szerkezet után azonban nem okvetetlen következik állító mellékmondat, mert pl. a fentebbi mondatok közül az utolsót így is szerkeszthetjük: „*Nem a hadseregen múlt*, hogy nem nyertük meg a világháborút.“

A *múlik* nak ez az értelmetlen és így jogtalan helyfoglalása nem régi keletű; a magyar nyelvnek ezt a szemölcsét talán még el lehet *mulasztani*, ha még idején rátesszük a metsző kést. — Rajtam és a Magyar Nyelvörön ne *múljék*.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

MAGYARÁZATOK.

Vörhenyő. A magyar színnevek eredete még meglehetősen tisztázatlan kérdés, mert alig egy-kettőnek ismerjük biztos etimonját. A *fehér* és *fekete* pl. valószínűleg fgr. eredetű, pontos megfelelőiket azonban nem ismerjük; a *kék* és a *sárga* török eredete ellenben teljesen kétségtelen. A *barna* valószínűleg a németiségből való, a kicsinyítő képzős *szőke* (alapszáva kimutatható a *sző-rigó* szóban), pedig alighanem a szláváságból. A szintén kicsinyítő képzős *szürke* (a népnyelvben *van szür-lúd*), meg a *zöld* talán kaukázusi eredetű, ellenben az ugyancsak kicsinyítő képzős *tarka* (alapszáva megvan mind a régi, mind a népnyelvben: *tar pozthow* Beszt. Szj., *tarpozto*

Schl. Szj.; *tar-gyék* 'szalamandra' Udvarhely m.) és a *piros* szó eredete azonban még homályos.

Ismeretes ellenben a *vörös* etimológiája, mert ez a *vér* szó -s képzős származéka, s elemeire nézve teljesen azonos a *véres* szóval, s ilyen kifejezések más fgr. nyelvben is vannak; pl. a vogul-osztjában, a finnben és az észtben.

Ugyancsak a *vér* szó származéka a *vörhenyő* és a *vörhenyeges*, de ezek képzése eddig még nincs felderítve.

A két szó alakváltozatai a következők: *verheniő*, *verhenyő*, *verhenyn*, *vörhőnyő*, *vörhőniő* Calepinus, *verhenő* Murmelius, *vörhenyő* Szikszi Fabricius, *vérhőniő* MünchK., *verhenyő* Comenius, *verhenyő* Könyi; — *vörhőniős* Félégyházi, *vörhenyős* Szikszi Fabricius, *vörhenyes* Samarjai (1628). *verhőnyős* ErsK., *vörhőnyős* Calepinus, *verhenyős* Calepinus, Károli, Felvinczi, *verhenyes* Heltai, *vérhenyes* Nomenclatura (1629) NySz.; *vörhenyész* (Csallóköz, Kecskemét), *verhenyész* (Háromszék) MTsz.; — *vörhőnyőtske* Calepinus, Molnár A., Páriz-Pápai-Bod, NySz. — A NySz. idezi még a *vérhőnyítő szin* alakot Calepinusból, de ott nem találom.

vörhenyeg 'skarlát (betegség)' Dunántúl, Somogy m. MTsz.

vörhőnieges Szikszi Fabricius, *vörhőnyeges* Molnár A., *verhenyegős* Molnár A. Bibl., *verhenyeges* Miskolci 1702, NySz.; *verhenyeges* Balaton m. Tsz., *vörnyegős* Somogy m., MTsz.

Nyelvünkben van több hasonló képzésű szó is. Ilyenek a következők: A *por* alapszóból: *porhanyó* Teleki (1689), *porhanyós* Biró (1761), *porhonyit*: *porhonyttat* Calepinus, *porhonyu* Lépes (1617), *porongyó* Páriz-Pápai-Bod, *poronyó* Szakácskönyv (1785), *poronyóság* ACsere, NySz.; *poronyó* Szatmár m., Szilágy m., Székelyföld, *poranyó*, *ponyoró* Háromszék m., MTsz.

A *piros* épűgy, mint a *vörös* -s képzős névszó, de alapszavát nem tudjuk kimutatni. Ebből az elveszett *pir*-alapszóból van képezve: *pirhonyodik* 'rubesco, rőten; rötlich schimmern': *pirhonyottal mynt zsep rosa* CzechK., ThewrK.; — *pirhonyul* 'kissé pirosodik' Sopron m., MTsz.; — *pirhanyagos* Vas m., Somogy m., *pirhonyagos* Veszprém m., Pápa vid., Balaton mell., *pirnyagos* Somogy m., 'pirosas, halvány-piros, vörhenyeges' MTsz.

A NySz. szerint a *dér* származéka a Müncheni kódexben előforduló *derhenő*, 'serenus; heiter, hell': *Estue leuen ug' mondotoc, derhenő lezen, mert verhenő a meñ* (44).

A felsorolt adatok közt vannak *h* nélküli alakok is. Csakis *h* nélkül fordul elő a *víz*-ből képzett *vizenyős* 'uvidus, aquosus; wassericht, feucht' Molnár A., Comenius, ACsere, Miskolci, NySz.; — *vizenyeges* 'vizenyős, ingoványos (rét, föld)' Heves m., Udvarhely m., MTsz. — Egyetlen adat van, mely igei alapszó származékának látszik: *süithenyős idő*, kánikulában az ég beborulásakor támadó rekkenő hőség' Baranya m. MTsz. — Nem tudom, hogy a fent idézett *derhenő* is nem a *derül* ige alapszavával függ-e össze.

Valószínűleg a *porhanyó* analógiájára keletkezett: *torhanyó*, *torhonyó* 'korhadt, könnyen szétmálló, szakadás, törékeny' (Három-

szék m., MTsz.). Vö. *torha* 'mollis; mürbe' Felvinczy, NySz., 'korhadt, könnyen szétmálló, szakadó, törékeny, pl. szövet, bőr, fa, kő' Zilah, Háromszék; ,nagy, de puha, lágy, erőtlen testű, rest, lomha' Székelyföld, MTsz; *megtorhad* pl. tej ,corrupor; in verderbnis übergehen, PPBl.; *torhadt* ,korhadt, könnyen szétmálló, pl. kő' Székelyföld; — *tarhadt* ,korhadt, rothadt pl. széna' Székelyföld; — *torhány* ,korhadt, könnyen szétmálló, szakadó, törékeny; rest, lomha'; *torhányított* ,korhaszt, könnyen szétmállóvá, szakadóssá, törékennyé tesz' Haromszék m., MTsz.

A felsorolt adatok vagy -ó ő vagy -ag eg képzősök. Az kétségtelen, hogy az -ó ő a jelen idejű melléknévi igenév képzője, az -ag eg pedig azonos a *gombolyag*, *göngyöleg*, *fergeteg*, *rengeteg*, *sivatag*, *hervatag* (*hírvadag* BécsiK.), *rothadag* (Schlägi Szi.) végső elemével, ami voltaképpen nem más, mint a *maradék*, *szándék*, *hajlék* -ék képzője.

E két deverbális képző előtt van mármost egy -han(y), -hen(y), hon(y), -hën(y), -hön(y) képző, melyet denominális igeképzőnek kell tekintenünk. Ilyen képző eddigelé még nincs nyelvünkben kimutatva, nézetem szerint azonban ennek a régi nyelvben meg kellett lennie, s azok közé a képzőbokok közé tartozott, melyeknek első eleme a rokon nyelvekben is kimutatott -h denominális igeképző. Három ilyen képzőbokor köztük a legfontosabb, s a legnagyobb elterjedésű, s ezek is a régi nyelvben sokkal gyakoribbak voltak, mint manapság.

E három képzőbokor a következő:

1. A -h és a -z gyakorító képző összetételéből alakult -hez képző; pl. *helyhez* 'helyez', *vérhez* 'vérez'.

2. A -h és a visszaható -ód -öd, -od -öd -öd kapcsolatából alakult -hod(ik), -hëd(ik), -höd(ik) stb. képző; pl. *bűnhődik* és *bűnhődik*, *szélhűdik*, *vérhűdik*, *vérhűdött*, *vérhed*, *vérhedett*, *vérhűt*, *sárhűdik*, *sárhodik*, *bűzhődik*, *hírhedik*, *sebhődik*, *sebhedik*, *sebhűdik*, *vénhött* stb.

3. A -h és a műveltető -t képző egyesüléséből származott -hot, -hët, -höt képző; pl. *sebhët*, *sebhöt*, *bűnhöt*, *bűnhet*, *bűzhöt*, *kárhöt*, *hírhöt*, *hírhët*, *sárhöt*, *mérgehët*, *vérhöt*, *szélhöt* stb. (l. TMNy. 457 8).

A -han, -hen stb. képzőbokor második eleme nem lehet más, mint az -an, -en, -on, -ön mozzanatos képző, efelől semmi kétség sem merülhet föl.

Az egyszerű -h képző magában nem fordul elő a magyarban, csak legközelebbi rokonnyelvünkben, a vogulban, de nem lehetetlen, hogy nyoma van még ebben a két adatban is. ha azok valóban -ó -ő képzős igenevek: *porhó* Göcsej, *poru* Hetés 'porhanyó'; *pirhóka* 'pirosas, halványpiros, vörhenyeges' Somogy m., Kassai, Szókönyv MTsz.

BEKE ÖDÖN.

Dili, dilinós. Eléggé elterjedt, de eddigelé még megfejtetlen tájszavaink közé tartozik a *dili* és a *dilinós*. Mindket szó bányát, bányadot, eszelőst, hebehurgyát jelent. Dunántúl a *dilinós*-t *dilinyós*-

nak ejtik. Debrecenben *dilis*-t meg *dilinós*-t hallottam. Csikmegyében, a Tájszótár adatai szerint, *dilló* együgyűt, féleszűt, idetenkedőt, bohót jelent, Abaujban *dilong* otrombát, kamaszt, Udvarhelyben *idilló* ügyetlen, együgyű, bamba. A tolvajnyelv szótára szerint *dili*, *dilis* ugyanazt jelenti.

Mindezek a kifejezések, nézetem szerint, a török nyelvekbeli *deli* szóra vezethetők vissza, mely ugyancsak bolondot, őrültet jelent (närrisch, wahnsinnig, toll, wild, wunderlich, leichtsinnig, Narr), átvitt értelemben pedig bátort, hőst, merészt, főképpen pedig harcost. Az oszmánliban *deli-ler* die Tol en, Wilden, Tapfern; *deli-lik* Tol-heit, Wildheit; *deli-kanli*, tollblütig, jung und hitzig. A kazáni tatárban, Budagov adatai szerint *téli*, a csagatájban *teli* eszeveszettet, dühödtet, átvittén bátort, hőst jelent. Ugyanílyen a jelentése a magyar *deli* és a délszláv úton hozzánk jutott *dalia* szónak is. Továbbképzett török alakjai, az oszmánliban: *delir mek*, toll, wild, mutig sein, *delir-t mek* toll machen, *delir-len-mek* Mut gewinnen; a kirgizben Radlof adatai szerint *dilir*- Mutwillen treiben, *dilirt*- scherzen, necken. A *deli* szóval összefüggésben levőnek látszik a perzsa *dilir*, *delir*, beherzt, mutig; ein T pferer, Held; *diliri*, török továbbképzéssel *dilir-lik* Mut, Tapferkeit; Budagovnál a perzsa *dilir* merész, hős, *dilir-lik* hősiesség, férfiaság, *dilir mek*, *dilirlen*- hősiekedni. A török és perzsa szóknak alaki és tartalmi egyezősége, feltevésem szerint, abban leli magyarázatát, hogy a török *deli* és a perzsa *dilir*, közös forrásra, a szívet jelentő perzsa *dil* (gönlü, jürek, kalb) szóra vezethető vissza.

Annyi azonban kétségtelen, hogy a magyar *dili* és *dilinós* a török *deli* *dili* szokban találja megfejtését. És míg a *deli* szó közvetlen úton is átjuthatott hozzánk, addig a *dilinós*, épúgy mint a *dalia* szavunk, csak délszláv csatornákon szivároghatott át. Erre vall szó a délszlávos továbbképzése; a szerb *delija* gen. alakja *delijin*, összevonva *delin*, *dilin* s ezen az úton nyerhette mai magyar alakját.

Simindzsia. Halmi Bódog arról értesítette a nyáron a Nyr. szerkesztőjét, hogy egy szegedi származású úriasszonytól egy előtte eddig ismeretlen tájszót hallott. Ez a szó a *simindzsia*, vagyis olyan kenyérsütőház, ahol nem árulják, csak sütik a kenyeret, tehát a *simindzsiás*nak a kenyérsütés a keresete. Utána is járván a dolognak, arról értesült, hogy csak a parasztság száján él ez a szó és hogy régóta járatos, főképp a szegedi tanyákon. Csongrád megyéből való a Tájszótár adata, mely szerint a *simindzsiás* pék olyan pék, aki csak a sütést vállalja. — Nem nehéz e szóban a török eredetet felismerni. Közkeletű kifejezés, az egyébként arab eredetű *szimit* szó, mely perecfélét jelent (Eine Art grosser Bretzel oder Semmel von Mundmehl). *Szimitcsinek* pedig a pereceit, vagvis a perec készítőjét és uccai elárusítóját hívják (Bretzelbäcker oder Verkäufer). Ebből a *szimitcsi-ből* lett a délszláv *simindzsia*, egy újabban felmerült nyelvenléke a török hódoltság idejének es a délszlávokkal való nyelvi kapcsolatunknak.

KÜNÖS IGNÁC.

Szólásmagyarázatok. 1. Beszél nyíret-nyarat az olyan ember, aki hetet-havat, tücsköt-bogarat összehord (Tsz.) Ebben a szólásban nyilván a *nyír-fáról*, meg a *nyárfáról* van szó, csak az nem világos, hogyan vált e két fanév kapcsolata a zavaros beszéd kifejezőjévé. Van azonban szólásunknak a 17. században egy olyan régebbi alakja, amely rávezet bennünket az alapjól szolgáló eredeti szemléletre. Zvonarics Imre és Nagy Benedek „Pázmán Péter pírónsági“ c. 1615-ben megjelent munkájában azt olvassuk, hogy „Pazman bezzeg az, a ki mind Nijret Nijarat egybe vag ez dologrol“ (151. l.). A nyírfa is más, meg a nyárfa is. Aki a kettőt „egybe vágja“, az össze nem tartozó, különválasztani való dolgokat hord egy rakásba.

2. Markában szakad. Erről a szólásról a Tsz.-ban csak ezt az egy adatot találok: *Nem szakad markába a dolog*: megszakítás nélkül dolgozik. (Háromszék m.) Magam sem ismerem egyéb népies használatát, azonban nyelvemlékeinket böngészve sűrűn találkozunk vele és jelentése mindig az, hogy ,felsül, kudarcot vall, a megkezdett dolgot nem tudja sikerrel befejezni‘: Látván azért Luther, hogy itt *markában szakad*, azt mondgya, hogy ötet az fejedelem és világi tisztviselő rendek hitták (Pázm. NySz.). *Markában szakad* Balduinusnak és semmi jelenségét nem adhattya, hogy Luthert isten ő-maga hitta (Pázm. NySz.). De azt sokszor próbáltuk magunkban, soha nem nyertünk véle, mindenkor *markunkban szakadt* (Zrinyi NySz.).

Mármost e szólás eredetét nyomozva arra az érdekes jelenségre bukkanunk, hogy a balsikernek ez a kifejezése két különböző szemléletből indul útnak. Mi szakad a markában a felsült embernek? Az az ág, amelyben kapaszkodott. Erre az eredetre vallanak a szólásnak némely konkrétebb változatai: Még eddig *minden ág a kezünkben szakadt*, mert nem az Isten segítségéhez kaptunk (Mikes Nysz). Részessé teszi várt birodalmában, nem hagyván *szakadni az ágot markában* (Thaly: Adal. I. 134).

De más szemlélet élt Zvonarics Imre és Nagy Benedek tudatában, mikor azt írják Pázmánynak: Itt is azért látod mely igen niuan *markodban szakadgyon* az August: Conf: es Luther irasabol *elenünk faragot niladnak idegie* (Pázm. Pir. 12). A ,feltett célt‘ tehát az nem ,üti meg‘, akinek a lövés pillanatában az új idege a markában szakad.

KERTÉSZ MANÓ.

Hol volt, hol nem volt. E mesekezdő szólással kapcsolatban, amelynek ősi eredetére Solymossy Sándor mutatott rá (Akad. Értesítő 1922, 19. l., M Nyelv 18: 105–109), már a Nyr. 49. évfolyamában (88. l.) idéztünk egy teljesen hasonló mesekezdést a zürjén nyelv vicsegei nyelvjárásából. Más zürjén nyelvjárások (nevezetesen a sziszolai és udorai nyj.) területéről valók a következő példáink, amelyek már nem mesekezdő formulák: *kor-kę, ńe-kor-kę jemet i addżis ... roż* (S) egyszer (tkp. valamikor — nem valamikor) Emil talált is ... egy nyilást' (Fokos Fgr. Füz. 19: 121); *kor-kę ńe-kor-kę i sięę musa sar kıllas ...* (S) 'valamikor annak az országnak a cárja is meghallja ...' (uo.); *sięę munę zew dįr i kor-kę ńe-kor-kę voas* (Ud.) 'ő nagyon sokáig megy és valamikor odaér' (uo. 158. l.).

FOKOS DÁVID.

Básalamán. (Vö. MNy 21: 127.) Hogy a magyar *básalamán* a spanyol *bavo la mano* átvétele, már azért is tarthatatlan, mert a spanyolban így hangzik: *beso* (Az Est idézett helyén helyesen is írja). Azt hiszem, hogy a kézcsók spanyol szokása az osztrák udvarban olasz nyelvi formát öltött: *baciare la mano*, *baciamento*.

Du Bellay, a francia plejád költő gúnyolja a 16. sz. római udvaroncait a „*seigneuriser chacun d'un baisement de main*” miatt (*Regrets*). Természetes, hogy francia *baise-à-la-main* lehetetlen.

Úgy látszik, hogy a *baso* alak az olasz *bacio*-val való összetévesztés következtében Franciaországban is belejutott a spanyol formulába: *beso las manos*. A *Satire Menippée*-ben (*ou La vertu du Catholicon d'Espagne*, 1594) Sieur de Rieux beszédének végén ezt olvassuk: *Et sur ce, bazos las manos de vostra merced*. (A kiadó, Read, megjegyzi, 170. l.: *baise-main final, où il écorche l'espagnol*) s itt a *vostra* is helytelen.

Marburg (Hessen.)

SPITZER LEÓ.

Pótlások.1. Hóka (Nyr. 54:31). Munkácsi megemlíti a *hóka* szót s ezzel együtt a *holdas* szót is, mely a régi nyelvben gyakori. A *holdas* szó nem ment ki most sem a divatból és használatból, mert Szabolcs vármegyében egyes helyeken, hol vásárt tartanak, a lókupecsek ma is *holdasnak* mondják azt a lovat, amelynek homlokán fehér folt, csillag látható. Különbözn így hallottam Kótajban, Tiszabercelen, Kisvárdán, Nagykállóban és Nyíregyházán is, — egyes vásároknak alkalmával, vagy más utam-dolgomban.

2. Nyír (u. o.) A *nyír* szóból hajtott ki a *nyírnyakú* am. *hosszúnyakú* szó is. Kótajban használják, sőt van: akácfa-nyírjas, az akácnak vékony, vadhajtása, amit le kell metszeni, hogy ne szívja a törzsfát. Ide sorozható a *székely megnyíroz*, *megnyíroz*, *megnyíroz* am. *megvesszőz* szó is!

3. Lej. A lej román pénznemet Kótajban a nép *lejbis*-nek, *lajbis*-nak is hívja.

4. Rebeg am. félénk (Nyr. 53:127), itt Kótajban így használják: *rembeleg* am. roppant félénk, nagyon ijedős. Tehát nemcsak Mohács-Kölkeden, hanem itt a Nyírségen is használják, noha más a'akban.

5. Hencser (Nyr. 54:32). A *hencser* szót Szabolcs megyében és a Nyírségen is általánosan használják, ugyanolyan értelemben, ahogy Szerető Géza közölte a Nyr. legutóbbi számában.

Gyatra szó-e a borraivaló? A MNy. legutóbbi számának Levélszekrényében (220. l.) ezt olvassuk: „Borraivaló. Az Alkoholelles Egyesületek Országos Ligája pályázatot hirdetett olyan kifejezésre, mellyel a *borraivaló* szót helyettesíteni lehetne. A pályázat eredménytelen volt. Ezzel az alkalommal a Nyr. 43, 225 azt veti oda, hogy: „a borraivaló (Trinkgeld) *gyatra* szó.” Egyik olvasónk kérdi, hogy miért volna „gyatra” szó a *borraivaló*? — T.M.I.” Nagyon meglepett minket is, hogy a Nyr. *gyatra* szónak mondta valamikor a borraivalót s utána néztünk a dolognak. 1914-ben az Alkoholelles Egyesületek Országos Ligája valóban pályázatot hirdetett egy olyan szóra, amely a *borraivalót* helyettesíthetné, de világos, hogy az antialkoholistáknak a szó képzése vagy magyarossága ellen nem volt kifogásuk, hanem a *bor* nem tetszett nekik. Azt akarták, hogy még a szó se bízassa borivásra azt, aki kapja. A pályázat eredménytelen maradt s ez alkalommal a Nyr-nek egyik régi dolgozótársa, Ádám Imre ref. lelkész Mohács-Kölkeden, kissé tréfásan a *talpalópénz*-t ajánlotta a *borraivaló* helyett. S ő írja cikke végén: Ha a „trínggeld”, a borraivaló mindenáron gyatra szó, ajánlom helyette az élő s ma is használatban levő *talpalópénzt*. — Tehát a Nyr. sohasem mondtotta, hogy a borraivaló gyatra szó.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — Magyar és Duna	131
Beke Ödön. — A -t műveltető képzőről	133
Fokos Dávid. — Új zürjén irodalom	139
Simonyi Zsigmond. — A nyelvújítás szótárához	141
Irodalom. Istenes Károly: Hangkapcsolódások a magyar beszéd- ben. (Balassa József) — Kúnos Ignác: Türk Khalk Erdebijáti. (Germanus Gyula). — Könyvek és folyóiratok	144
Gyászjelentés. Réthei Prikkel Marián. (Kertész Manó.)	147
Nyelvművelés. A nép nyelve az irodalomban. (Balassa József) — Forgalomból kivonandó szavak. Óh, sok lesz már az ó. „Csak” előre. (Kardos Albert). — Égbekiáltó. (Prohászka János). — Száz százalékgig (B. J.) — Olvasás közben. (V. I.)	148
Magyarázatok. Mi a zabhegyezés? (Kardos Albert). — „Nerán- gass”. (R. M.) — Gombát mit evett. (Fokos Dávid. Beke Ödön). — Vérbefagyba. (Beke Ödön). — Háztűznézni. (P. J.) — Selypítés és szelypítés. (Bocsári Kálmán). — Szabolcsmegyei táj- szók. (Radványi Sándor) — Pótlások. (Ádám Imre, Radványi Sándor.)	154

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1926. évre 50.000 korona. Kérjük előfizetőinket, szíveskedjenek ezt az összeget minél előbb beküldeni.

Az 1920—1924. évfolyamok ára egyenként 50.000 K. Tanárok-nak, tanítóknak és más állami tisztviselőknak, valamint az Országos Néptanulmányi Egyesület tagjainak, ha az előfizetési díjat február hó végéig beküldik, 30.000 korona. — A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 10.000 korona.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német aranymárka.

Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr XXVI—L. kötetéhez. Sokan fordultak már hozzánk azzal a kérdéssel, vajjon nem jelenik-e meg a Nyelvőrkalauz folytatása, vagyis Tartalomjegyzék és Szómutató a Nyr második negyedszázadának évfolyamaihoz. A könyv előállításának mai drágasága mellett nehéz ilyen vállalkozáshoz fogni, pedig tudjuk, milyen nagy szüksége van ilyen útmutatóra mindenkinek, aki a Nyr gazdag tartalmú kötetit használja. Azzal a kérdéssel fordulunk tehát a Nyr előfizetőihez, közöljék velünk címüket azok, akik a kiadandó Nyelvőrkalauzt meg akarják rendelni. Számításunk szerint a könyv előfizetési ára kb. 50.000 K lenne. Ha kellő számú megrendelő jelentkezik, kiadjuk az új Nyelvőrkalauzt.

A kiadóhivatal keresi és megvásárolja a régibb évfolyamok következő kötetit vagy füzetit: 2. k. (1873); 10. k. (1881); 17. k. (1888); 18. k. (1889); 38. k. (1909) vagy csak az 5. füzet; 39. k. (1910); 40. k. (1911) vagy csak a 7. füzet; 41. k. (1912) vagy csak a 4. füzet.

A legközelebbi szám 1926 február havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még kapható füzetek ára 10.000 korona és 1000 korona postaköltség. — A Nyelvészeti Füzetek 4. számának (Tréfás népmesék és adomák) néhány példánya ismét kapható.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 150—74. Postatakarék-
pénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

STEMMER ÖDÖN ANTIQUARIUMA

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Állandóan vásárol tudományos folyó-
iratokat és egész gyűjteményeket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

MAGYAR ÉS DUNA.

— Adatok J. J. Modi nyelvészkedéséhez. —

Irta Schmidt József.

J. J. Modi bombayi párszi professzor, a túránistáknak Messiás-ként várt és fogadott embere, f. évi augusztus havi budapesti látogatása alkalmával egész sereg újdonsággal lepte meg a bámuló magyar világot — meglepő, mondhatni hajmeresztő és hátborsóztató, igazán revolúcionárius újdonságokkal, amelyek abban az esetben, ha helyt állának, egészen új irányt szabnának a magyar-ság őstörténetének s fenekestül felforgatnák a régi eredményeket. Ezek az őstörténeti újdonságok a Nyr. jellege és keretei miatt itt nem kerülhetnek szóba. De igenis ide tartoznak bizonyos nyelvtudományi apróságok, amelyek fantasztikus merészségükkel jótékonyan elütnek minden „filológiai akribiának“ mondott szőrszálhasogatástól. Igaz, hogy hírlapokban, tehát nyelvtudományi szempontból nem a legmegbízhatóbb helyen, jelentek meg, ámde valamennyi vagy a legtöbb hírlap egyformán közölte, s aztán oly természetűek, hogy a riporterek nem szophatták azokat az ujjukból.

Az újdonságok egyike az, hogy a *magor* (=magyar) szó perzsa eredetű összetétel, amelynek tagjai *mag* „pap, mágus“ és *gor* „barát“ s egészében am. „a főpap barátja“.

A *magyar* szónak variánsai a régiségben *moger*, *mager*, *maġer*, *magyer*. Egy *magor* variáns tudtommal nincs és — tekintve a második szótagjában fellépő megmagyarázhatatlan *o* hangzót — kétségtől nem is volt soha. De tegyük fel, hogy megvolt valaha, s lássuk, hogyan áll az új etimon dolga. A szó első tagja állítólag *mag*. „Mágus (Zoroaszteri pap)“ jelentésű szók az iráni nyelvekben: óp. *magu-*, av. *moŋu*, pehl. *m(a)gū*, *m(a)gūk*, *mūg* (*mug*) és *mag*, újp. *mōy*, *muŋ*. Modi céljának szemlátomást csak phl. *mag* felelhetne meg, ámde a pehleviben összetételben *m(a)gū*- jelentkezik, vö. *m(a)gū-p(a)l* (később *mav-pal* = újh. *mōbaḏ*). Egy **magū-gor* alakból nem fejlődhetett volna *magor*. De egy rekompozíció útján vagy bármilyen más úton létrejött **mag-gor* alakból sem. Mellékesen: phl. *mag* és a többi szók jelentése egyszerűen „pap“, nem „főpap“. Ami pedig a második *gor* szót illeti, hasonló hangalkatú és „barát“ jelentésű iráni szó tudtommal egyáltalában nincsen.

Ellenben közel áll hozzá újp. *yār* „barát”, amely szónak phl. előfutára, mellékesen, nem egy *g-* kezdetű **gār* — vö. újh. *payān* < *paīyām* < phl. *pat-gām* „üzenet” stb. (Horn, Neupers. 45-46) — hanem phl. *āyār* v. *ayyār* < **adi-āra-* v. **adyā-bara-* (Salemann, Mittelpers. 271. *Bartholomae*, ZAirWb. 25—28). Egy feltételezett **mag-yār* hangtani szempontból mindenestre sokkal többet érne, mint **mag-gor*. De ez is hasznavehetetlen a hangtani nehézségek miatt. Aztán: micsoda komikus népnév volna ez: „a főpap (pap) barátja”? És főleg: micsoda exorbitans gondolat az, hogy a magyar nép a perzsáktól vette a nevét, illetőleg egy a perzsa nyelvből kölcsönzött szóval jelölte meg, — olyan szóval, amelynek a perzsa nyelvben nyoma sincs!

Más természetű, de nem kevésbé eredeti ötlet az, hogy a *Duna* egy *Danub* nevű hún vezérről, illetőleg a *Don*, a *Dnyeper* és *Dnyeszter* folyamokkal egyetemben egy *Dunas* nevű hún törzsről van elnevezve. Alig hinném, hogy az alternatívát a riporterek gallérjába kellene vagy lehetne varrni. A földolog mindenestre az a nézet, hogy a felsorolt folyamok nevei a húnok nyelvéből valók. Erről azonban szó sem lehet. Hogy volt-e valaha egy *Danub* nevű hún vezér vagy egy *Dunas* nevű hún törzs, azt nem tudom. Lehet, hogy volt; de lehetetlen, hogy az említett folyóneveknek valami közük volna hozzájuk.

A mi *Duna* szavunk elismerten szláv eredetű > *Dūnaj*, *Dunavī* | ű; ez meg a germánból való > ősgerm. **Dōnawi* (vö. ófn. *Tuonouwa*); ez meg kelta szó, amelynek alakja a klasszikusoknál *Dānubius* (Caesar), *Dānuvius* (Ovidius, Horatius), *Δανούβιος* (Diodorus), *Δανούβιος* (Strabon), vagy esetleg árja (l. *Holder*, *Altcelt. Sprachsch.* I. 1225). Bármily eredetű is ez végső elemzésben, annyi bizonyos, hogy európai — indo-európai vagy őseurópai — szó, amelynek semmi köze sem lehet a húnokhoz, mert hiszen a húnoknak Európába való beköltözése előtt századokkal kimutatható.

A *Don* neve csöppentett iráni szó < oszét *don* (*dan*) „víz, folyó”, vö. av. *dānu-* „folyó, folyam”, ói. *dānu-* „csepp, csepegő folyadék, folyam” (vö. *Bartholomae*, AirWb. 733—34. *Uhlenbeck*, AiErwb. 124 etc.)

A *Dnyeper* (or. *Dněprŭ*) és a *Dnyeszter* (or. *Dněstrŭ*) szók régebbi alakjai a klasszikusoknál *Danapris* és *Danastris*; mind a kettő Kr. u. 4. sz.-beli szó, de kétségtelenül sokkal régebb (vö. *Kiepert* A. Geogr. 339), s mivel e folyamok mellékén a skolotok (skythák) iráni népe lakott, mind a két szó végső elemzésben iráni eredetű.

Aki tisztában van vele, hogy milyen fontos szerepet játszik a nyelvtudomány a régi históriában és művelődéstörténetben, az *Modi* professzornak itt megvilágított nyelvtudományi elukubrációi után előre tisztában lehet azzal is, hogy mit érhetnek történeti és művelődéstörténeti konstrukciói.

A -t MŰVELTETŐ KÉPZŐRŐL.

Irta Beke Ödön.

Nyelvünk, mint a finnugor nyelvek általában, rendkívül gazdag igeképzőkben, s műveltető képzőnk is több van. Az egyik, kevésbé gyakori ősi kauzativ képzőnk az -l (pl. *vásol* 'vásít'; *aszal, forral*; elemismétlődéssel: *hizlal, érlel*), amely négy nyelvben maradt fenn, a három ugor nyelvben és a zürjénben, s egy szélesebb kiterjedésű, a -t, melyet az összes finnugor nyelvek megőriztek.

Ez a -t képző magában is előfordul (pl. *kel-t, vesz-t, vál-t, töl-t, terem-t* stb.), s megelőző magánhangszóval is, még pedig -at *et* (pl. *mond-at, forg-at, jár-at, hull-at, mos-at* stb.) és -ít alakban (pl. *száll-it, vesz-it, tér-it, hajl-ít* stb.). A -t is előfordul kettőztetve (pl. *dolgoz-tat, őriz-tet, ígér-tet, süit-tet, fut-tat* stb.). Ezek sem mind élő képzők, mert új műveltető igéket csak az -at *et* és a -tat *et* képzővel alkotunk, azonkívül az -ít képzővel névszóból valamivé tevést jelentő igéket (pl. *vad-ít, szelíd-ít, kék-ít, piszk-ít* stb.)

Ami mármost a -t, -at *et*, meg az -ít képző összefüggését illeti, ma az az uralkodó vélemény, hogy a -t egyszerű, az -ít pedig összetett képző. Az -at *et*-re nézve nem egyeznek teljesen a nézetek. Simonyi szerint az -at *et* is egyszerű képző, s a benne levő magánhangzó tkp. az igetőhöz tartozik, Budenz ellenben kétféle eredetű -at *et* képzőt különböztet meg. Szerinte egyszerű -t van először is azokban a műveltető igékben, melyekben eredetileg zártabb hang volt, pl. *alkot, nyugot, eskét*. Ezek tkp. visszaható igék műveltetői, s az *alkuv-, nyugov-, esküv-* tövekből vannak képezve. Ebbe a csoportba tartoznak továbbá Budenz szerint az olyan igék, melyekben a tő és a képző közti magánhangzó kiesése lehetetlen (pl. *mond-at, tud-at, forg-at*). Ahol azonban az igető végső magánhangzója kieshetett volna, s így felesleges, annak megmaradása Budenz szerint csak annak tulajdonítható, hogy a magánhangzó ezekben az esetekben nem az igetőhöz tartozik, hanem a képzőhöz, úgyhogy ezekben az -at *et* képző az -ajt, -ejt, -ít képzőbokr változata. Ilyen pl. *foly-at, hiv-at, ver-et, öl-et*. Megjegyezzük, hogy Szinyei Nyelvhasznításában Simonyi nézetéhez csatlakozott. Setälä, NyK. 26:196, ellenben Budenzhez csatlakozva azt mondja: „A magyar műveltető igék t-je részben bizonyára finn -tt (<-kt vö. Hangtört. 208), mordv. vt, ft, cser. -kt.”

Az -ít képzőnek a régi és a népnyelvben a következő fontosabb változatai vannak: -ét, -ajt -ejt -öjt, -ajt -ejt, oht (pl. *tanét, tanojt, tanoht* stb.). A fgr. nyelvekben az egyszerű -t mindenütt megvan, azonkívül van -kt a permi nyelvekben (mindössze kétféle adatban), a cseremiszenben, -ft vt a mordvinban, -tt a finnben, s -ot a lappban, melyek egy fgr. -*kt alapalakra mutatnak. Ez a képző azonkívül a számojéd nyelvekből is kimutatható, ahol -pt, -bt alakja van, de ezek is eredetibb -*kt-ból valók, úgyhogy kétségtelen, hogy a -*kt műveltető képző már az urali alapnyelv birtoka volt.

A permi nyelvekből csak néhány -*kt képzős műveltető igét

tudunk kimutatni; a) igékből: votj. Wichmann G. *valektlînî*, J. *valektlînî* 'unterrichten', Munkácsi *valákt-* 'magyarázni, megértetni vlmít, tanítani vlmire, megvilágosítani vlmely dolgot, belátáshoz juttatni' (vö. *valal-* 'érteni, megérteni, fölfogni [ésszel], belátni, átlátni'); votj. Munkácsi *juktal-*, *luktal-* 'itatni, megitatni', Wichmann U. G. *luktànî*, J. MU. M. S. *luktànî* 'tränken', zürj. S. L. *juktalnî*,¹ V. P. *juktavnî*, id. FUF. XV. 6. (vö. G. *juînî*, J. *jujnî*, *jujnî*, MU. *dujnî*, U. *dujnî*, zürj. I. *junî* id.) Setälä, NyK. 26:196 szerint ebben a -k- az igetőhöz tartozik, de vö. Munkácsi, NyK. 27:83;² — névszóból: votj. K. *berákt-*, *berékt-*, S. M. J. *beríkt-* 'meg-, föl-, kifordítani, forgatni' (vö. *ber* 'mög, hátsó rész, hátulja, fara vlminek'). — Van ellenben számos adat olyan -kt képzős deverbális igére, melyek 'vlmivé levés'-t jelentenek. Hogy ez a -kt képző azonos-e a műveltető -kt-val, annak eldöntése alaposabb vizsgálatra szorul. Medveczky, NyK. 41:336, idéz Munkácsi votják szövegeiből egy *šedákt-* 'bepiszkít' jelentésű igét a *šed* 'fekete, sötét, piszkos, szennyes' alapszóból, Munkácsi Votják szótárában azonban csak 'befeketedni, feketévé válni, bepiszkolódni, bemocskolódni' jelentést találunk, ami arra mutat, hogy az idézett helyen szabad fordítással állunk szemben, tehát 'nem piszkítja be' helyett áll: 'nem piszkolódik be'. Budenz UA.-ban is van egy ilyen -kt képzős deverbális vlmivé tevést jelentő ige, de valószínűleg itt is hasonló esettel van dolgunk, mert Munkácsinál ez az ige is vlmivé levést jelent.

Az a körülmény, hogy ugyanazokban a nyelvekben két különböző alakú képző él egymás mellett, egész természetesen támaszthatta azt a véleményt, hogy két különböző eredetű műveltető képzőről lehet csak szó. Pedig nem egy példa van arra, hogy egy és ugyanaz a képző vagy rág két vagy több alakot is ölthet. Pl. Budenz mutatott rá arra, hogy a *királyi* és *királyé* alak egyeredetű. A -ság képző -szág alakban jelentkezik a *jószág* és *ország* (*uruzag* HB.) szóban. A finnben az essivus -na -nä ragja tökéletesen azonos az instrumentális -n in, s a komitativus -ine(nsa) ragjával, s a votják inessivusi -jn és komitativusi -en rag szintén egyeredetűek.

Azok a kísérletek, melyek arra irányultak, hogy a -kt képző k-jában külön igeképzőt mutassanak ki, eddigelé mind hajótörést szenvedtek. A Budenztól idézett képzők eredeti fgr. -j-re vagy -i-re utalnak, s a Szinnyi által fölhozott cseremis és obi-ugor nyelvekbeli képzők összetartozása, sőt fészben képző volta nagyon is homályos.

A -kt képző összetett volta ellen leginkább az szól, hogy ez esetben azt is fel kellene tennünk, hogy már az uráli alapnyelvben is voltak képzőbokrok. Pedig ha fellapozzuk azokat a dolgozatokat, melyeket az utóbbi évtizedekben az egyes fgr. nyelvek képzőiről

¹ Az -al itt már gyakorító képző, de más frequentativumok is alakultak a műveltető képzős tőből, pl. Peč. *juktéd-* Wichmann, Syrjen. Volksdichtung 112, AV. *jukltjšt-* Fokos, Zürj. Szöv. 95; -t műveltető képzővel: Ud. *julasnî* itatják uo. 208.

² Vö. még. Wichmann, FUF. XVI. 199.

kiadtak, azt tapasztaljuk, hogy míg az egyszerű, ősi fgr. képzők csaknem valamennyi rokonnyelvben megmaradtak, addig a rengeteg képzőbokrak közt alig-alig találunk olyat, amely több fgr. nyelvből is kimutatható, pedig éppen nem lenne csodálatos, ha az azonos elemekből az egyes fgr. nyelvek külön életében egyforma képzőbokok keletkeztek volna. A mozzanatos *-lt* (pl. m. *sikolt*, *rikolt*) megvan pl. a legtöbb fgr. nyelvben, de nehéz lenne bebizonyítani, hogy ez a képzőkapcsolat már a fgr. alapnyelvben is megvolt, pedig elemeit a legtöbb fgr. nyelv megőrizte. A *-kt* műveltető képzőről ellenben kétségtelen, hogy az urali alapnyelv birtoka volt, de olyan képzőt, melyet a *-kt* első eleméül föltétlen bizonyossággal fölvehetnénk, nem lehet kimutatni.

Hogy a képző két mássalhangzóból áll, az nem zárja ki a képző egyszerű voltát, hisz a fgr. gyakorító **-šk*, amely a magyar *fulos*, *tapos*, *keres* igékben őrződött meg, továbbá a fgr. kicsinyítő **-ks*, mely a *kékes*, *bolondos* melléknevekben van meg, szintén mássalhangzócsoporthoz állnak.

A Nyr. 53:13—15 kimutattam, hogy a fgr. tagadóképző eredeti alakja is *-kt* volt, s ezt éppen a magyar *sötét*, *süttét* (a *sült* igéből), s a *mezét(láb)*, továbbá a lapp tagadó melléknevek középfoka (pl. **küälēcte* 'halatlan': *küälēctabbu* 'halatlanabb' Wiklund, Lautu. Formenlehre der Lule-lappischen Dialekte 276) bizonyítja. A *mezi-telen* alakváltozatai (*mesztelen*, *mežitelen*, *mezételen*, *mezejtelen*, *mezehtelen*) teljesen párhuzamos fejlődést mutatnak az *-it* képzős műveltető igékével.

A többi fgr. nyelv közül *-t* van a vogul, a zürjén-votják és a cseremis tagadóképzőben, *-vt ft* a mordvinban, *-t-* a lappban, *-tt-* a finnben. De más adatok szerint is ugyanabban nyelvben lehet *-t* is, *-kt* (*χt*) is fgr. **-kt* képviselője: osztj. *it*, zürj. *gli*, *gtik*, votj. *odik* (*-d- < *-t- < *-kt*) ~ cser. *ik* és *iktāt*, finn *ylte-*, *yksi* (**yktti*) 'egy'; magy. *két*, vog. *kīt*, osztj. *kēt* ~ cser. *kok* és *koktāt*, zürj. votj. *kik* (**kikt-*), mordv. *kafta*, *kavto*, finn *kahte-*, *kaksi* (**kakti*), lapp K. *kikt* 'kettő', votj. *kikteti* 'második'; vog. *ēt*, *jētən* 'est', *jētna* 'este', finn *ehtoo*, *ehto* 'est', lapp *ikto*, *jukt* 'tegnap'; votj. *kēt* 'has', *keto* 'terhes', zürj. *keta* 'vemhes (tehén)' ~ finn *kohu* 'anyaméh, bendő'; zürj. *vetni* 'einholen, einem nachsetzen' ~ lapp K. *vikte-* 'verfolgen'; magyar *jut* ~ vog. *ioxt-*, osztj. *ioxt-* 'kommen'; vog. *taxt*, *text* 'colymbus arcticus', osztj. *tāxtən*, *toxtən*, zürj. *tokti*, cser. J. *toktā-l* օծօ 'colymbus', lapp R. (Gen.) N. *toxti* 'tauchervogel', finn *tohtaja* 'colymbus arcticus'; votj. *likti*, zürj. *lokti* (1. sz. *me lokta*) 'kommen, gelangen', finn *lähte-* '(el)indul, elmegy, kezd' (vö. Setälä ÄH. 197, Munkácsi, NyK. 25:349, Wichmann, FUF. XIV. 106, 111, 117).

A *-t*, *-at et*, *-it* tehát egyformán egyszerű képző, egymással azonosak, s valamennyien a fgr. **-kt* folytatásai.

A különböző alakváltozatoknak kétségkívül hangtani okai vannak, különböző helyzetben u. i. különböző hangtörvények érvé-

nyesek. Pl. Setälä a finnre nézve kimutatta, hogy az eredeti *-kt*-ből az első szótagban *-lt* fejlődött, a többiben pedig *-tt*. Nézetem szerint a magyarban is a képző egységes eredetére utal az a körülmény, hogy némely ige több alakban is kimutatható, pl. *állat* és *állít*, *veszt*, *veszet*, *veszét*, *veszít*, *veszejt*. A magánhangzótlán alakok valószínűleg a személyragos alakokban keletkeztek, hol a hangsúlytalan szótagban a hosszú magánhangzó először megrövidült, azután pedig kiesett. A fejlődés tehát ilyenforma lehetett: 3. sz. *veszít*, 1. sz. *veszítetek* > *vesztek*, s ebből vonódott el aztán a 3. személyben is a *veszt* alak. (Vö. *mezítelen*, *mesztelen*; *szemetlen* és *szemtelen*, *gondatlan* és *gondtalan* tagadó melléknéveket.)

Ha már most a *-xt*, *-jt*, *-ít*, *-at et*, *-t* képzőket egy és ugyanazon képző alakváltozatainak, még pedig a fgr. *-*kt* képző folytatásának tekintjük, akkor végre világosakká lesznek előttünk azok a kauzativumok, amelyekkel a nyelvtudomány eddig teljesen értetlenül állott szemben.

A *gyújt*, *nyújt*-féle igékre gondolok, melyeknek alakjáról és ragozásáról már eddig is tudták, hogy tökéletesen egyezik az *-ít* végű igékével.

Az idetartozó műveltető igék a következők:

gyujt: fel *gyohtom*, *gyohtuan* CornK., meg *gyohtani*, fel *gyohtanaya*, *gyohtot* DomK.; felsz. m.: *gyohatok* 'gyujtsátok' JordK., *gyohad* fel 'gyujtsad' PozsK., *gyohanak* ErdyK., fel *gyohak* JordK.; a népnyelvben: *gyujjónk* 'gyujtsunk' Borsod m., *gyujjónk* rá Losonc; — *g'ojt* BécsiK., *gyoythwan* JordK., *gyojtlya* ErdyK., *gyojta* EhrK., *Goyto* 1480; *gyójt* Vas m. Órség; *gyuytnac* Heltai; — *gyotyak* Pesti, *giut* DebrK., *gyut*, *iut* Heltai, *gyutá* Görcsönyi, *giuttotta* Székely, meg *gyutod*, *giuto* Melius, *gyutast* töt Veres-Verbóczi; *giutho* 1588, *Gyutó* 1602; *gyut* Szatmár m., *gyút* Baranya m., Kiskunhalas stb., *gyüttani* Orosháza.

gyüjt: *gyevhti* DomK., *g'óhtóted* VitkK., *gyht*, *gyhtet* Pesti, *gyvhtet*, *gevhhtet* MargL., *gevhly* PéldákK., *gyevhteny*, *gyevhtev*, *gyevhtueen* CornK.; felsz. m.: *g'v'hón* 'gyüjtsön' BécsiK., *g'óhetec*, *gyüjtsetek* MünchK., be *gyóked*, *gyüjtsed* JordK., *gyóheetek* ErdyK., *giuhec*, *g'eh* egbe, *gyüjts* BécsiK., *gyeh* ezwe KulcsárK., *gyehen* 'gyüjtsön' JordK.; — *g'eyt* WeszprK., *g'eyt* BodK., *gyeyt* JordK., ErdyK., *g'óit* MünchK., *g'óyt* BodK., *gyóyt* ErdyK., Born., *gyójt* Pázm.; — *gyút* Csisó, Heltai, Melius, Born., *g'ütt*, *giutteni* TelK., *gyütt* Illy., *iüt* Heltai, *Gyüttő* 1594, 1602, *Giutteő* 1602; *gyütt* Háromszék, *gyüttik* Hunyad m., *gyút* Kiskunhalas, Szolnok-Doboka m.; — *gyvlt* RMNy. II. 191, *gyült* MonIrók III. 117, Kemény.

nyujt: *nyhthow* 'nyujtó' BesztSzőj., kynem *nyohthagya* vala MargL.; felsz. m.: *nohad* ki 'nyujtsad' BécsiK., *nyohad* JordK., HorvK., DöbrK.; a népnyelvben: *nyujjátok* 'nyujtsátok', *nyujd* ide Borsod m.; — *noit* MünchK., *nyoyta* VirgK., *nyoythwan* JordK., *nyoytoth* was 1566, *noitok* 1544, *nyójtátok* RMK. II. 148; *nyuytyaak* CornK., *nyuycha* Heltai, *nyújtott* Pázm.; — *kinyótott*

1601, *nyót* Székelyföld; el *nywthwan* PeerK., kinyútása Cisio, *nyutatot* vala ki Székely, *nywthornd* 'nyujtórud' 1493, *nyút* Kiskunhalas, Bács m., Palócság, Debreczen, Szilágy m., Háromszék.

fojt, *fujt*: felsz. m.: meg ne *foha* 'fojtsa' NémGl.

fűt, *fűjt*: *fűiti* vala MünchK., *fűjté* GKatona, *fűilhetne* Lippai, be *fűitöt* kemencze Melius, Lépes, *fűjts* bé KirBesz., kemencze *fűjtói*, *fűjtözve* Pázm., *fűjtöznek* vala Sylv. *fűjtőztet* Born.; alája *fűjtött* 'elárulta, föladta' Felső-Csallóköz; — *fitteneie* DebrK., *fűttözven* Pethő, el *fűttenyi* Zala m., *fűttő* 'kályha, kemence' Zilah m., Kisküküllő m., Székelyföld; — *Fythen* 1453, meg *fűti* vala NádK., *fytezyg* vala JordK., *fyttözwen* Érsk., *fytezneenek* ÉrdyK., *fyttőzic* vala DebrK., *fytezne* Pesti, *fűttőzni* Matkó.

dőjt: el *déyt* JordK., Pesti, el *dőiti* BécsiK., *dőyté* MolnárA., *dőjti* Pázm.; *dőjt*, *dőjt* Székelyföld; *dűytet* Zvon., ki *dűjt* Matkó, le-*dűjtöm* PPBl.; — *dőttötte*, *dőté* Heltai; *dőt* Heves m., Háromszék, *dűt* Kiskunhalas, Szeged, Debreczen, Orosháza, Hegyalja, *dűt* Abauj m.

rejt: *reit*et kenč MünchK., *rőytet* kencz Born.; — felsz. m.: *elrehec* 'rejsék' BécsiK., el ne *rehed* 'rejsed' DöbrK.; — *rűit*, *rűit* Verantzius, *elrit* Calepinus; *retőzzék* Titkos ért. rózsza 1698; *rűtött* kéve Zala m., *rőjtök*-k. Veszprém m. 'a gabonacsomóban a legalul levő kéve, amely nem látszik ki.'

ejt: felsz. m.: *ehed* le 'ejtsed le' BécsiK., népnelyben: el *nē ejd*, *nē ejjük* el, *ejjétek* Borsod m.

fejt: felsz. m.: *fehētec* meg 'fejtsétek meg' MünchK., meg *fehēd* 'megfejtsd' KeszthK.¹

A felsorolt igék legtöbbjének -l végű visszaható párja van: *gyujt*: *gyúl*, *gyűjt*: *gyúl*, *nyujt*: *nyúl*, *fojt*, *fujt*: *fúl*, *fűjt* (ma csak *fűt*): *fül*, *dőjt* (ma az *önt* mintájára *dönt*): *dül*.

A *rējti*-nek *rejlik* párja csak az újabb nyelvben keletkezett analógiás úton, a régi nyelvben *rējtezik*, *rőjtőzik*, *rējtekezik* visszahatói voltak. A *fejlik* és *fojlik* szintén újabb alakok, de *fojlódik* már a XVII. sz. óta használatos, l. NySz.

A *fejt*-nek *fesöl*, *fesöl*, (ma *feslik*), az *ejt*-nek *es-ik* felel meg, mely eredetileg szintén iktelen volt (vö. NySz., Simonyi, Az ikes igeragozás története, NyF. 28:32).

Eddig a *gyűjt*, *gyűjt*-féle műveltetőket a *gyúl*, *gyűl* -t képzős alakjának tartották, s részben a *tanul* ~ *tanojt* igepárok hatásából magyarázták (Simonyi, TMNy. 427, Horger, MNy. 8:451), részben -lt> -xt, -jt hangváltozást vettek fel (Melich, MNy. 9:355; a kérdést érintik még Gombocz, MSFOu. 30:81, Paasonen, NyK. 42:62), de azelőtt az -ít végű igék -ojt -őjt változatait is így magyarázták (l. TMNy. 434).

Az l- végű alakok azonban nem tőalakok, hanem — amint már erre Simonyi is rámutatott TMNy. 426. — az -l képző bennük, s így a -xt, -jt, -t műveltető képző rövidmagánhangzós tőhöz járult.

¹ A régi adatokat l. NySz., OklSz., Simonyi, TMNy. 635, Melich, NyK. 40:369—70, MNy. 9:355, a népnelyvi adatokat l. MTsz., TMNy. 635.

Az -l nézetem szerint ugyanaz az -ul *ül* visszaható képző, amely a *tanul*, *szorul*, *kerül*, *nyomul*, *vonul*, *merül* igékben van. Ugyanez a visszaható -l képző van a *bomol*, *omol*, *romol*, *himlik* (*himlő*, *elhimeluen* BécsIK.), továbbá az *oszol* igében, melyek eredetileg mind iktelenek voltak (l. Simonyi, NyF. 28:23).

Világosan látszik ez a *hajol* igén (*hajlik* először Gyöngyösi-nél), melynek képzője a régi nyelvben még hosszú hanggal is megvolt; pl. *haiól*, el *hayól* Károli, meg *hajólnac* MolnárA., *hajólhatatlan*, el-*hajüllyanak* Pázm.; ragos és képzős alakban azonban magánhangzó nélküli: *hayla* EhrK., *haylanak* Komj., *haylany* Pesti, *haylunc* Károli, el *haylotth* WinklK., *terde haylasa* NagyszK., *haylodozo* nad, *haylando* JordK.

A *gyül* igét eszerint nem lehet teljes egészében az -l képzős török reflexivumból származtatni (ozm. *jýýyl*-, csag. *jýýil*-, kaz. *jýýyl*-, baskir *jýýöl*-, tob. *jil*-, sor *čýýyl*-, *čyl*- 'gyül' vö. Vámbéry, NyK. 8:148; Budenz, NyK. 10:82, 18:23; Gombocz, MSFOu. 30:81), hanem az ige alapszavából: ozm. *jýy*- 'amasser, amonceler, entasser', kaz. *jyy*-, csag. *jýy*-, kirgiz *džýy*-, alt. *ju*- 'sammeln, anhäufen' (Budenz, NyK. 18:23).

A *fojt*, *fül* ige rokonnnyelvi megfelelői is azt bizonyítják, hogy a -jt és az -l már képzők: mordv. M. *povams*, E. *puvams* 'erwürgen', lapp N. *buvvot* 'suffocari' (Budenz, MUSz. 54). Wichmann, FUF. XVI. 196, egyezteteti még velük a következő permi szót, melyben szerint -d gyakorító képző van: zürj. *pēd*- 'ersticken', votj. G. *pēdj*- 'überdrüssig werden, mangel an luft haben (von den fischen im winter unter dem eis)', Wiedemann: 'ausser atem kommen, ersticken'.

Bizonytalan a *gyújt*, *gyül* etimológiája. A cseremisiz K. J. *jōlā*, U. C. *ñülā*, M. *jūlā* 'ég' ige csak abban az esetben lehet a magyar szó megfelelője, ha annak -l-je gyakorító képző. Wichmann, FUF. VII. 53, MNy. IV. 396, szerint a magyar *gyül* igében is frequentatív képző van, de — amint fennebb kimutattam — ezt -ul *ül* képzős visszaható igének kell tekintenünk.

Most már meg tudjuk magyarázni az *es(ik)* és *ejt*, *fesél* (*feslik*) és *fejt* viszonyát is, melyeket némelyek — kielégítő magyarázat híján — el akartak egymástól választani. Egész pontos fejlődést természetesen nem lehet megállapítani, mivel az *ejt* és *fejt* még a nyelvemlékek előtti korban elszakadt az *es(ik)* és *fesél*-től, talán már abban a korban, mikor még az eredeti -kt volt a műveltető képző alakja. A nyelvtörténet folyamán a -kt képző legrégebbi alakja -cht (= -χt, χ't) volt, s így egy **esëχ't*, **fesëχ't* alakot kell az *ejt*, *fejt* őseül felvennünk. A további fejlődést úgy kell elképzelnünk, hogy először a képző előtt levő magánhangzó esett ki, aztán pedig mássalhangzótorlódás következtében az s hang, s a mai *ejt*, *fejt* közvetlen előzője **eχ't*, **fex't* volt.

ÚJ ZÜRJÉN IRODALOM.

Irta Fokos Dávid.

Az Oroszország belsejében lakó testvérnépeink sorsáról a háború óta vajmi keveset tudunk. Ezek a népek a hozzánk érkezett hírek szerint autonómiát kaptak, területük nagyságáról, lakosságuk számáról is tájékoztatott egy-egy hivatalos kiadvány, de mai állapotukról, elsősorban pedig arról a hatásról, amelyet az önállóság, az önálló irodalmi élet kialakulásának lehetősége e népek szellemi életére gyakorolt, eddig semmi biztos tudomásunk nem volt. Amikor azután nyilvánvalóvá vált, hogy a legnagyobb s legelterjedtebb tudományos folyóiratok kénytelenek voltak egymásután megjelenésüket megszüntetni (az Ethnogr. Obozrenije és a Zsivaja Sztarina 1916-ban szűnt meg, a kazáni Izvesztija 1922-ben adta ki utolsó füzetét stb.), valóban alig gondoltuk, hogy még szó lehet e finnugor népek újabb irodalmának kialakulásáról.

Igen nagy volt tehát a meglepetésem, mikor nemrég egy csomó zürjén nyomtatványt: könyvet, füzetet, sőt napilapot, folyóiratot hozott számomra a posta. Érthető érdeklődéssel fogtam hozzá a nyomtatványok tanulmányozásához és nem csekély örömömre egy öntudatos nép pezsgő irodalmi életének képe bontakozott ki előttem. Legyen szabad a következőkben a zürjénség mai állapotáról nagy vonásokban — amennyire forrásaim segítségével lehet — beszámolnom.

A zürjének autonómiáját az 1921. évi május hó 5-én kelt „dekrétum” monddta ki és ezt a napot ünneplik azóta mint a *komi oblaszt*-nak, a zürjén kerületnek születésnapját. Azonban e kerület határainak megállapításánál Oroszország mai urai nem voltak tekintettel arra, hogy a nagyobb tömegben együtt lakó zürjének mind belekerüljenek ebbe az új alakulatba. Így még ma is jogos, de eddig eredménytelen küzdelmet folytatnak a zürjének annak az érdekében, hogy a perm-jákokat is, azaz a permi nyelvjárást beszélő zürjéneket is a *komi oblaszt*-hoz csatolják. A jelenlegi *komi oblaszt* területe 478.662 négyzetkilométer, lakossága 211.000 lélek (mégpedig 195.000 zürjén, 12.000 orosz és 4000 szamojéd). A zürjének legnagyobb része mezőgazdasággal, halászattal, vadászattal és iparral foglalkozik. Fővárosukban, a Sziszola torkolatánál épült Usztsziszolszkban (*Sjiktiv-din-kar*), több új iskola létesült, amelyekben épűgy, mint a város régiebb iskoláiban a tanítás nyelve a zürjén. Ezekből az iskolákból indult el az új zürjén irodalom hódító útjára. Az usztsziszolszki Zürjén Könyvkiadó Vállalat első kiadványai az iskola céljait szolgálják: megjelenik az első zürjén daloskönyv, ezt követi egy igen ügyesen összeállított 234 lapos zürjén olvasókönyv (*vil tufed* „Új úton” címmel), egy zürjén nyelvű elemi iskolai nyelvtan (szerzőjének, *Ilta Vas*, V. I. Lytkin-nak szívességéből jutottam az itt ismertetett zürjén nyomtatványokhoz) és egyszerre csak egy tehetséges, új költő-gárda jelentkezik, melynek vezére a költő s ujság-szerkesztő *N'obdinsa Vittor* (Nyobdini Viktor), tkp. Szavin Viktor. Írásaikkal, agitációjukkal, főleg pedig lapjaikkal: a 2300 példányban megjelenő *jugid tui* (Világos út) c. napilapjukkal, amely a zürjénség körében történtek mellett a nagyvilági eseményekről is tájékoztat hírek és összefoglaló jelentések alakjában, valamint a *komi siht* (Zürjén falu) c. hetilapjukkal (mindkettő négylapnyi terjedelemben jelenik meg), továbbá egy nagyobb időközökben megjelenő irodalmi folyóiratukkal

(címe: *parma jol*, Az erdős fensík patakja)¹ elérték, hogy a zürjén könyvkiadó vállalat, mely 1920-ban csak egy kiadványt összesen 7000 példányban tudott kibocsátani, 1921-ben és 22-ben már 8—10 füzetet tudott kiadni, összesen majdnem 50—50 ezer példányszámban, 1923-ban pedig már 21 kiadványa forog közkézen, összesen 54.000 példányszámban. A zürjén olvasókönyv 1923-ban már 10.000 példányszámban jelenhetik meg. Ma már vagy 100 zürjén nyelvű nyomtatvány (füzet, könyv) van; ezeknek nagy része természetesen fordítás, de számottevő részük eredeti munka. Legtermékenyebb a zürjén líra, de aránylag gazdag a drámaköltészet is. Szavin 15, Popov N. P. (írói nevén *Zsugil* tkp. Erőtlen) 10 színművet, Lyebegyov M. 3 operettet és 1 operát írt 1924-ig.

Hogy a zürjének drámájáról fogalmat alkothassunk magunknak, lássuk például az egyik tragédiát, *Zsugil*-nak 1923-ban megjelent *kodi miza*? (Ki bűnös?) c. darabját.

András gazda a falu púpos rendőretől megtagadta leánya kezét, ezért a gonoszszívű nyomorék bosszúból tönkreteszi a család boldogságát: Andrást, kinek felesége mellbajos, legidősebb fia, Sándor, pedig háborúba vonult és eltűnt, iszákosságra szoktatja, majd nyomorba taszítja. A család egyetlen támaszát, a derék Pált, lopással vádolja, mikor pedig az elkeseredett apa a hamis váderért bosszút akar állni, Andrást is bebörtönözteti. Közben hazajön a halottnak vélt Sándor is a háborúból félkarral, tehetetlenül. A boldogtalan fiú anyjának halottaságja mellett lelövi a család fenntartása érdekében rossz útra tért Kati hugát, majd öngyilkos lesz. Ezalatt kiderült Pálnak az ártatlansága; azonban mire hazaér, már lejátszódott a családja pusztulásával végződött szörnyű tragédia, amelynek egyik szereplője, Sándor, többször tüprengett rettenetes tettének elkövetése előtt, hogy az ő szerencsétlenségükben „ki bűnös?”.

A drámában egy csomó szertelenséget, lehetetlen helyzetet látunk, de talá-lunk egyúttal néhány kitűnően jellemzett, életet lehelő alakot is: ott van az iszákos paraszt, ki szenvedélyének mindent feláldoz; a nagyvárosban élő, gazdaggá vált kereskedő, aki nem akarja megérteni, hogy szegény szüleit támogatnia kellene; az egyszerű, műveletlen, de fiához végtelenül ragaszkodó anya. Esztétikai szempontból lehetnek kifogásaink a dráma ellen, de nyelvi szempontból csak feltétlen elismeréssel szólhatunk a drámának minden idegenszerűségtől ment tiszta zürjén nyelvről, amely bonyolultabb érzéseket és gondolatokat is tiszta zürjéniséggel tud tolmácsolni.

Ez az erény azonban nemcsak *Zsugil*-nak sajátja. A zürjén kiadványoknak a nyelve, stílusa általában igen gondos. A vicsegdai nyelvjárást tették irodalmi nyelvvé és ennek tisztaságára féltékenyen ügyelnek. Az orosz eredetű alárendelő kötőszókat gondosan kerülik, sűrűn használnak igenévi szerkezetet. A nyelv tisztaságának megővésében azonban nem ragadtatják magukat túlzásokra; ha egy-egy fogalomra még nincsen megfelelő zürjén szavuk, nem fordulnak nehézkes körülírásokhoz, hanem inkább megtartják az orosz szót. De a zürjén nyelv oly gazdag, hogy erre ritkábban van szükség; sokszor egy-egy kevésbé ismert zürjén szót alkalmaznak, de akkor melléje teszik a megfelelő orosz szót (ezt az eljárást különösen a lapjukban alkalmazzák) vagy — különösen a tankönyvekben — meg-

¹ Értékes az ugyancsak Usztsziszolszkban megjelenő orosznyelvű *komi mu* „Zürjén föld” c. havi folyóirat, amely különösen gazdasági kérdésekkel foglalkozik.

magyarázzák a szót. Nyelvújításra a zürjénben nem volt szükség. Az irodalmi alkotásoknak egy része gyöngye ugyan, de nagy érdemük a nyelv művelése, paléozása és az e törekvésükben tanúsított józanságuk, amelynek eredménye a nyelv gazdagodása tisztaságának megőrzése mellett.

Nem csoda így, hogy a zürjén nyelv ügylátszik a nem-zürjén ajkú lakosság körében is hódít; erre vall legalább egy zürjén-orosz nyelvkönyv (Molodcov M. A. : *Kratkij szamoucstityely zyrj. jazyka*, 1925), mely 64 leckére osztja fel a legszükségesebb zürjén nyelvi ismereteket. Ez a zürjén nyelvkönyv 1000 példányban jelenhetett meg.

Még egy-két szót a zürjén írásról. Örvendetes, hogy a zürjén írók egységes írásban állapodtak meg. Ezt természetesen nagyban elősegítette az a körülmény, hogy a kiadványok túlnyomó többsége egyetlen könyvkiadó-vállalatnál, az uszt-sziszolszki zürj. könyvkiadó-vállalatnál jelenik meg. (Azonkívül még Moszkvában is nyomattak néhány zürjén könyvet.) Természetesen az orosz ábécét használják, azonban elfogadták a Lytkin-féle változtatásoknak egy részét és azonfelül még néhány változtatást tartottak szükségesnek, így pl. a jésített hangokat a megfelelő, nem jésített hangot jelölő betű végének felkanyarításával jelzik.

Végül hadd szóljunk még a zürjén kiadványok áráról is. Az elemi iskolai nyelvtan (52 l., képekkel, kötve, 5000 példányban megjelent kiadás) 50 aranykopéka, a *jugid tui* napilap egy száma 5 kopéka, Szavinnak egy 3000 példányban megjelent drámája (26 l.) 20 kopéka, az 1200 példányban megjelenő *komi mu* folyóirat egy kettős száma (93 l.) 2 aranyrúbel.

Ha az Oroszország belsejében élő többi finnugor népnél is a zürjénhez hasonló nagyarányú szellemi élet fejlődött és a megindult szellemi életnek ott is oly józan gondolkodású, lelkes irányítói akadtak, mint a zürjénéknél, akkor a finnugor nyelvtudományak is nagy fejlődésére számíthatunk. Az eddig nagy fáradtsággal, hosszú tanulmányutak segítségével végzett szó- és szöveggyűjtést az illető népnek tudományosan képzett fiai végezhetik el és nyelvészeinkre csak e készen kapott gazdag anyag tudományos feldolgozásának feladata vár.

A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

— Simonyi Zsigmond hátrahagyott jegyzetei. —

1. Az **önzés** kifejezésére való kísérleteket felsorolja a NyUSz., de nem teljesen; az ott idézettek kiegészítésére szolgáljanak a köv. adatok. A régi nyelvben az önzőt *magaszzeretőnek* mondták (l. NySz.); ezt a szót Sándor I. így fordítja: philautus, egoista, qui omnia sui causa facit, s a *magaszzeretet*-et (NySz.): philautia, egoismus, amor sui nimius. Dugonicsnál ezt olvassuk (Példab. 1820, 2: 69): „Énes embernek azt mondják (értsd: mondhatnak) a magyarok: ki szüntelen magát magasztalja...“ stb. Érdekes, hogy Verseggy az újan alkotott *azonos* szót bírálva (l. NyUSz.) azt mondja gúnyosan, hogy ez „a pronomenből koholt adjectivum szintolyan, mint *énes*, *tees*, *minkes*, *tikes*, *ökös* volnának“. Kresznericsnek se tetszett Dugonics *énes*-e, mert azt jegyzi meg rá: „Vörösmartit követvén, ki a royalistát királyistának mondja, talán jobb volna *énista*, si volet usus, és innen *énistaság*, egoismus“. — **Önzés**, **önzellen** a NyUSz. szerint először 1835-ben jelenik meg, de a MNy. 4: 255. lapján Bajzának 1829-i munkájából van idézve.

2. **Rim.** A Kazinczy használta *ríma* helyett Szemere a rövid *rím*-et először 1810-ben megjelent röpiratában használja s ott mint szokatlan szót még magyarázza (zárójelbe téve görög s német megfelelőjét, 1. Szemere Pál munkái 2:267). Kazinczy azonnal átveszi s még abban az évben használja továbbképezve, de a NyUSz. rosszul idézi, mikor azt mondja, hogy Kazinczy „1810. szept. 24-én már így ír: a *rímelt* versek ...majd mélyhangúnak veszi: megfosztva *rímjától*...“ De Kaz. az első esetben is mélyhangúnak vette, mert nem *rímelt*, hanem *rímolt* van az idézett levélben. A magashangú ragozást Szemere adta a szónak, már 1811-ben így ragozza Kazinczyhoz intézett leveleiben, pl. *rímek*, *rímelt* (Munkái 3:62). Azóta aztán Kazinczy is így használta: *rímekkel* (Lev. 10:7), *rímes vers* (12:416). Tehát a *rímes* is már Kazinczy szava, valamint a *rímellen. verselés* is (Pály. 208). Viszont Szemere még 1813-ban újra *reimokat* ír (Munk. 3:181). — A rimnek, kivált a rossznak, régi tréfás neve *klapancia*, s ez még ma is előfordul. Bartal a Magy. Latinság Szótárában Jókaiból idézi. Vö. „*rímek és klapánczok*“ Szemere Pál Munkái 2:46. „Nekem nem is vers a *klapancziás* vers“ (uo. 91).

3. **Rajong.** 1813. IX. 15-én Kölcsy Ferenc azt a költeményét, melynek később a nyomtatásban *Ábránd* lett a címe, ilyen főírással küldte el Szemerének: „A *Schwärmer*. Töröld le és írd magyarul“. (L. Minden Munkái³ 9:210; uo. 211 azt írja: „Én ez egymásra folyó dactylicusokat *schwärmerisch* szeretem“. Persze Szemere Pálnak nem volt nyugta, míg e fogalomra magyar szót nem faragott. 1814. II. 6-án azt írja Kölcsynek (Sz. P. Munkái 3:188): „A *Schwärmer* úgy különbözik a *Wärmertől*, mint az *eszes* az *eszelőstől*... A *hévből* formálhatnánk az *eszelő*s, *érzelős* analógiájára szót, tehát *hévelős* (-ség), -*kodik*. De ezen...szók hosszúak. [Itt a *le-sz*, *le-v-én* mellé képezett *lény* szóra hivatkozik.]... Nem tehetnénk-e a *Schwärmer*-t *hénynek*?... *Schwärmt* *hényz*. *Schwärmer* *hényző*... Mit gondolsz? Tudósíts“. — Kölcsy erre azt feleli (1814, III. 3), hogy a *hényző* nem tetszik neki, említi, hogy Kazinczy a *mámorból* akart valamit formálni a német szó fordítására, s aztán azt mondja: „Nekem most az jutt eszembe, hogy a német *Schwärmen* innen jöhet *Schwarm*, mely rajt teszen, *Der Ideen Schwarm* jelent rajzó, tóduló ideákat. *Schwärmer* az, kit a tóduló, csapongó ideák maguk után ragadoznak. Próbáld a *rajt*“. — Nevezetes, hogy már előbb, 1803-ban, van Márton Józsefnél *rajoskodni*¹ s *vallásrajos*ság, 1813-ban pedig a Mondolatban azt találjuk: „*Rajlódás*: Fanatizmus, *Schwärmer*“. — 1816. II. 24-én azt írja Szemere: „Helmecky jámbusokat dallata a pedestris Músával örvendeti emlékül. *Ábránd* benne a *Schwärmer*“. — Kunoss Szófüzérében 1834-ben már a *raj*-nak egy másik származékát találjuk: *rajoskodni*: buzgó képzeletekbe merülve bohózkodni, *schwärmen*“; az 1836-i 3. kiadásban (és 1843) azonfölül: *rajka*, *der Schwärmer*; és uo. már 1834-től kezdve: *ábránd*, *Phantasie*; *ábrándozni*: *phantasieren*. Kunossnak 1835-i Gyalulatában: „*Schwärmer*: *ábrándos*, *ábrándozó*; *rajoskodó*; *Phantasia*: *ábránd*, *képzelet*: *phantasiál*: *ábrándozik*, *képzeleg*, *képzelődik*“. Végre aztán mégis Szemere alkotta meg a *rajong* igét (mint Szvorényi mondja Szemere Pál munkái kiadásában 1:46). — Érdekes, hogy szlovén író is úgy próbálta kifejezni a rajongót, hogy a német *Schwärmer*-t utánozva a *roj* 'raj' szóból alkotta ezt: *rojač* 'rajongó' (Plet. egy 1860-i szótárból).

¹ Tehát a *rajoskodó* nem Fejér György szava, mint a NyUSz. állítja.

4. **Szórakozni.** Kazinczy *elszórni magát* kifejezésére sok idézet Simonyi Nyelvuj. és idegensz. 43. Tompa azt írja 1848-ban, hogy a társalgás „csak *elszóródást* ad”; továbbá, hogy „legalább enyhülni, *elszóródni* akarok” (Arany. Lev. 1:212—3). De az *elszóródás* még Mikszáthnál is előfordul (Nemz. Ur.¹ 188, Rubinyi is idézi Miksz. K. stílusa és ny. 226). Arany János 1858-ban azt írja: Új emberekkel találkozás legalább *elszórna* valahogy (Lev. 1:433). De uo. ezt is: „Jöjenek! igyekezzenek *szórakozni*, felejtetni”.

5. **Válságos** a NyUSz. szerint először 1853-ban Jósikánál, de „előbb is kellett már Jósikának e szót használnia, mert a *válság* megvan már Fogarasinál 1848”. — A melléknév előfordul már Aranynak egy 1847-i levelében: „mintha beteg fiam volnál s válságos (kritikus) napjaidat számlálnám, élet v. halál percét várva” (Lev. 1:83). Tehát a levélíró maga értelmezi a még szokatlan szót.

6. **Vezércsillag.** A NyUSz. I. része csak Sándor Istvántól idézi, II. része már 1845-ből Geleji K. I. egyik munkájából. Ámde 1633-ban is előfordul, Alvinczy Postillájának I. részében 54. l.: „Ez amaz vezér csillag, kinek világossága igazgat”.

7. **Vaspálya** a NyUSz. szerint először 1838-ban fordul elő. De érdekes, hogy a szó már megvolt előbb is, csak hogy nem a mai jelentésben. „Berzsenyi a *vaspálya* szóval a nehéz, rögzös pályát jelölte”, mondja Takáts Sándor, Kat. Szemle 1890. 380. S ugyanígy fordul elő Vitkovicsnak egy versében, melyről Szemere Pál (Munk. 3:52) azt mondja, hogy „egész a Berzsenyi manierjában” van írva: „Úgy éltem, hogy életemet végezni ne fájlalám... Megizzadtam *vaspályáját*” (t. i. az életnek, uo. 53).

8. **Ivor.** A NyUSz.-ban (488) ez van róla: „Aranynál (Aristoph. 3:291) *ivor* a. m. elefántcsont”. Thewrewk Emil se tesz a szóhoz semmiféle megjegyzést Arany Aristophanesének Glosszáriumában. Bartha József Nyr. 27:117 kimutatja, hogy Jósika sok regényében használta az *ívar* szót ilyen értelemben s egyik regényében így okolta meg: „Az elefántnak *ív* alakú nagy agyara lévén, a leszármaztatás merész leend, de nem hallatlan s főleg a költészeti irány nyerne általa”. Én ugyanott megjegyeztem: Vö. fr. *ivoire*. Vagyis Jósika e fogalomra olyan szót akart alkotni, hogy hasonlítson a francia kifejezéshez (mint Barcafalvi csinált a *diadalból diadémá* szót). Ballagi az *ivar*-t fölvette szótárába. A Nyr nyomán a NyUSz. is említi (148) Jósika *ivarját*, de nem veszi észre az Arany *ivorjával* való kapcsolatát. Arany nyilván a francia szóra gondolt, mikor így átalakította Jósika szavát. Ezt egyébiránt a 19. század közepe táján más írók is használták, később is pl. Baksay.

9. **Szükséglet:** a NyUSz. csak 1845-ből idézi. Előfordul már 1826-ban a Felsőmagy. Minervában és Beregszászi Nagy Pál hibáztatja a Tud. Gyűjt. 1826. 5:104. lapján.

10. **Ittasul** a NyUSz. szerint 1836 óta. De már a 15. században előfordul *megilasull* Serm. Dom.

11. **Ív.** A papiros-ívről csak ennyit mond a NyUSz.: „Az *arcus* magyarul is *árkus* volt”, az *ívnek* „a papirosra von. értelmét az írók” fejlesztették ki. Erre a célra csinálta Barcafalvi a *laplag* szót (l. Nyr 1:95) s ezt használta eleinte Kazinczy is, pl. Lev. 2:188, de később ő alkalmazta ilyen értelemben az *ívet*, így 1813-ban Lev. 11:12, 1814-ben 12:1.

12. **Növeszt** (SL 1808 NyUSz.). Már Daykánál előfordul: „A tölt Luna mihelyt két szarvait egybenöveszti” (OKtár 31). A régi nyelvben *nölet*, Kazinczy-nál *növet* (Munk. 3: 194).

13. **Kutyagol** — nem valami régi szó lehet, csak a 19. század közepe táján jelenik meg a szótárakban, s mikor a negyvenes években Kuthy Lajos él vele, szükségesnek tartja csillag alatt ezt a megjegyzést: „Gúnyszó, gyalogol helyett”.

14. **Álszemérem** (a NyUSz-ban nincs meg) Ball. 1857. Kazinczy még így fejezi ki: *fonák szégyenlés*.

15. **Bizonyítvány** (NyUSz 1832) már Kazinczynál is (Pály. eml. Abafi kiad. 132).

16. **Bohózat** (NyUSz 1830—32-ből bohóskodás értelmében) már 1825-ben Czinke F. munkája címében: „Irokéz, bohódsdi vagy bohózat Abderában.

17. **Gyógyszor** (Bugát 1833) helyett *javaszor* (Edvi Illés: Bp. műszaki útm. 9).

18. **Elvonás** (vö. *elvoni* NyUSz.). „Abstractio, azaz elvonás vagy kiválasztás” (Pálóczi Horváth Ádám: Psych. 1792).

19. A **látókör** fogalma kifejezésének egy érdekes kísérletét olvastuk Földi János nyelvtanának előszavában: „*szemvidék* (horizon)”.

20. Az a **várna**, melyet a NyUSz „kaszt” jelentéssel említ, nem magyar, hanem szanszkrit szó. De a nyelvújítás korában csakugyan csináltak *magyar várna* szót is (vagy a Várna helynévből, vagy a *várnagy*-ból!): „castellum, kis vár, *várna*, castellanus, *várnagy*” (Tudománytár 1841. 4: 63). — Vö. még: *várad*, das Fort” (Kunoss: Szófüzér 1836); „egy nemesi várad” (Kemény: Zord idő 2: 197. 1862); *várda*, citta-della (Kunoss 1843); „Budavárát tán egy névtelen várdával vagy mezővárossal cserélem föl” (Kemény id. h. 2: 216).

21. **Zila**. Szótáraink közül úgy látszik egy sem említi. „Újabb írónál a. m. zilált” (Sim. Elvonás, NyF 11: 28). Előfordul már 1853-ban: „Zila harcosrok — kész bukás” (Kazinczy Gábor levelében, Szépirod. Lapok 1853. 211).

IRODALOM.

Istenes Károly. Hangkapcsolódások a magyar beszédben. Különös tekintettel a siketnémák hangos beszédére. (A siketnémák és vakok országos egyesületének és a szerzőnek együttes kiadása. Vác. 1924.)

A fonétikai vizsgálódások eredményeit a nyelvtudományon kívül főképp a siketnémák oktatásával foglalkozók értékesíthetik s a pontos, a legapróbb részletekre is kiterjedő megállapításoknak is ők vehetik legjobban hasznát. Épp ezért örömmel üdvözljük Istenes Károlynak ezt a füzetét, amelyben a magyar kiejtés sajátosságainak egy részletét tette a legaprólékosabb vizsgálat tárgyává.

Tudjuk, hogy a szavakban és a szólamokban az egyes hangok nem sorakoznak külön-külön egymás mellé, hanem a legkönnyebb és legtakarékosabb erő kifejtés elvét követve siklanak át a beszélő szervek az egyik hang képzésének helyzetéből az őt követő másik hangéba. Az egymással érintkező hangok kapcsolódásának módjait, az átmenetek sajátosságait vizsgálta meg Istenes, még pedig külön-

külön tette vizsgálatának tárgyává a kapcsolódásnak minden egyes lehetséges esetét. Természetes, hogy így gyakran ismétlődnek hasonló átmenetek. Ezen a könyv végén található összefoglalás segít, amelyben a szerző egymás mellé sorakoztatja az egymáshoz hasonló eseteket. A siketnémák oktatása szempontjából nagyon fontosak azok a tanácsok, útbaigazítások, melyeket a szerző a helyes kiejtés begyakorlására vonatkozólag mindenütt közbesző és figyelmezteti a tanárt, hogy a természetes magyar kiejtéstől eltérő átmeneteket, pl. a két explosiva közé betolakodó rövid magánhangzót, hogyan kell kiírtani a siketnémák hangos beszédéből.

A részletekre vonatkozólag a következő megjegyzéseink vannak: 1. Tudjuk, hogy a magyar kiejtés nem kedveli az érintkező magánhangzókat s a hiátust rendszeren *j*-vel, a népnyelvben néha *h*-val tölti ki. Ezt a *j*-t kétféleképp jelöli I., majd „karakterisztikus *j*“-nek, majd pedig „jésített hang“-nak nevezi (vö. 6—7. l.). Pedig az elsorolt példák között semmi különbség: *fi-jam*, *di-jó*, *fá-jim*, *te-ja* stb. szó *j*-je egészen ugyanaz, mint ezekben: *le-jány*, *rá-jér*, *re-já* stb.

2. A magánhangzók találkozását tárgyalva (8. l.), nem különbözteti meg a zárt és nyílt *e* hangot (*ě*, *e*), pedig ilyen munkában, amelyben ennyire részletesen tárgyalja az egyes hangokat, ezt a különbséget nem lett volna szabad említés nélkül hagyni. Ugyanitt, talán csak figyelmetlenségből, minden magánhangzót felső nyelvállásúnak nevez. Az összeállításban és a táblázatban is el kell hagyni a „felső“ megjelölést, hisz ott középső és alsó nyelvállású magánhangzókról is van szó. A táblázat az elülső és hátulsó nyelvállású magánhangzók találkozását állítja össze.

3. A mássalhangzók hasonulására igen gazdag példatár I. könyve s ebből a szempontból a nyelvtudomány is jó hasznát veheti. De néha túlzásba megy s olyan hasonulást is általánosnak vesz, amely csak a népnyelvben is csak egyes vidékeken figyelhető meg, pl. *áddeszka* (ágydeszka), *úddidereg* (úgy didereg), *kavidzsbánya* (kavicsbánya).

4. Az *mv*, *mf* kapcsolódásánál nem említi meg, hogy ilyenkor nem a bilabiális, hanem a dentilabialis *m*-et ejtjük.

5. A *méhbe*, *juhderék*, *méhgyulladás*, *juhtej* stb. szavakban nem beszélhetünk a *hb*, *hd*, *hgy*, *ht* hangok kapcsolatáról, mert hisz a *h* a ragtalan szóban is néma s csak mint írásjel maradt meg.

BALASSA JÓZSEF.

Kúnos Ignác: Türk Khalk Edebijátı. (De la poésie populaire turque). Sztambul, 1925. 206 old.

Csinos kiállítású török könyv jelent meg Konstantinápolyban magyar szerzőtől. Kúnos Ignác a török népies irodalom termékeit ismertette a mult év folyamán Törökországban tartott előadásaiban s ezek az előadások most könyvalakban is megjelentek. Kúnos egy emberöltőn át gyűjtötte és gyűjtette a török népirodalom termékeit, meséket, karagöz (árnyjáték) és népszínjátékot, találós meséket,

négysoros versikéket és a legujabb török történelem eseményeinek népies irodalmi visszhangjait. Ez az anyaggyűjtés úttörő munka volt Európában és ami még becsebbé teszi, úttörő és hatá-
sában még ezen is túlmenő fontosságú magában Törökországban. A török irodalom mesterkelt formáival, a politikai és kulturális viszonyok főképpen *moszlim* színezetével elhanyagolta és lebecsülte a néplelek megnyilvánulását. Törökország irodalmi szelleme, egyes rövid korszakokat nem tekintve, szembenállott a török nép szellemével. Csak az utóbbi ötven év alatti, társadalmi és politikai téren egyaránt rohamosan előretörő haladás tette lehetővé, hogy ez a népellenes szellem elerőtlenedjék és helyébe a nép nvelve, érzése és akaratnyilvánulása lépjen. De az akarat nem elég, a török művelt társadalom rendszer és iskolázottság nélkül képtelen az európai tudomány mellőzésével saját kulturájának teljes kiépítésére. Kúnos népnyelvi gyűjtése ezért Törökországban nemcsak nyelvészeti kuriózum vagy etnográfiai anyag, hanem a nyelvtisztítás és nyelvújítás egyik fontos forrása és iránymutatója. Kúnos gyűjtésének e fontosságát felismerték a török nyelvészek és irodalomkutatók is és nyomában már lázas munka indult meg a török tájszólások feljegyzésére, a népirodalom még meglévő anyagának összegyűjtésére és szakszerű feldolgozására.

Kúnos könyvében tiszta, kellemes csengésű török nyelven elmeséli, hogyan tanult meg törököül, hogyan élt, járt, kelt Törökországban és miként gyűjtötte kávéházakban, a bőjthónap vidám estéin, szórakozóhelyeken az elveszendő anyagot. A gyűjtötte anyag egy része (sajnos csak kis része) ezúttal jelenik meg először török írásban és így a törökök zöme csak ezekből a kisterjedelmű szemelvényekből ismerheti meg saját népirodalma termékeit. Egyik fejezetben kitér a jelenleg folyó vitára, vajjon a törökök elhagyva arab írásjeleiket, a latin írást fogadják-e el és helyes mérséklettel az arab-írás mellett dönt, míg a latin írást a fonetikus nyelvi szövegeknél ajánlja. A megalkotandó török tájszótárra nézve értékes útmutatásokkal szolgál és bemutat saját gyűjtéséből néhány oldalnyi szemelvényt. A háború alatt a tatár fogolytáborokban végzett feljegyzéseit ismertetve, hosszabb tatárnyelvű elbeszéléssel zárja a könyvet, amelyhez Vele Cselebi, kiváló török szótáríró írt bevezetést a török szótárakról és a török népnyelvi kutatás fontosságáról. Reméljük, hogy Kúnos könyve nyomában megindul a magyar-török tudományos együttműködés, amely mindkét nemzetre nézve áldásos lenne.

GERMANUS GYULA.

Könyvek és folyóiratok.

Ady Endre. Sápadi emberek és történetek. — Így is történhetik. Budapest. Athenaeum.

Révész Béla. Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről. 2-ik, kiegészített kiadás. Budapest. Athenaeum.

Ady-versek. Magyarázatos kiadás az ifjuság számára. Közrebocsátotta *Párkányi Norbert.* Budapest. Athenaeum.

Heltai Jenő. Arcok és álarcok. Hat kis vígjáték. Budapest. Athenaeum.

Dr. Vadnay Tibor. A magyar hivatalos nyelv szabályai. (A belügyi közgazgatás részére.) Kiadta a kir. magy. egyetemi nyomda Budapest. 1925. [Legközelebbi számunkban ismertetjük.]

Dr. Bognár Cecil. Tanulmányok a gyermeki lélekről. Berlin. L. Voggenreiter. Magyar osztály. 1925. [A gyermek lelkének elemzése néhány érdekes szempontból. A szerző különösen a már iskolába járó gyermek lelkét vizsgálja s ad a tanítónak és a szülőknek megszívlelendő tanácsokat. Szól a gyermek emlékezetéről, fantáziájáról, hibáiról és szexuális életéről.]

Horger Antal. A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba. 2-ik javított kiadás. Budapest, 1926. Kókai Lajos. Alapára 8.—. [Legközelebbi számunkban ismertetjük.]

E. N. Setälä. Johdanto Suomen Suku Teokseen. (Bevezetés a finnel rokon népek ismeretébe.)

Julius Mark. Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne. LIV.) Helsinki. 1925.

Finnisch-ugrische Forschungen. B. XVII. H. 1—3. *A. Kannisto:* Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. — *A. Klemm.* Zur Geschichte der sog. Tempora in den finnisch-ugrischen Sprachen. — *Toivonen,* Wortgeschichtliche Streifzüge.

GYÁSZJELENTÉS.

Réthei Prikkel Marián (1871—1925.)

Java férfikorában dőlt ki, de nem szegényül halt meg: becses örökséget hagyott ránk *A magyarság táncai* című alapvető munkájában. Ez a könyve ugyan a néprajz és a művelődéstörténet körébe vág, de életének java munkája a nyelvészeti kutatást szolgálta s ennek a könyvének a csiráját is egy nyelvtörténeti tanulmányában, *A magyarság táncai* c. értekezésében találhatjuk meg.

A nyelvtudomány mezején nem vágott új csapásokat, azonban leleménye, a régiségben való szerető elmélyedése nyelvünk történetének ismeretét sok becses és érdekes adalékkal gazdagította. A szöfejtés meg a szólásmagyarázat volt legkedvesebb munkaterülete és különösen az olyan szavak és szólások érdekelték, amelyek jelentésének valamilyen művelődéstörténeti kapcsolata van; ezen a területen érte el legmeggyőzőbb eredményeit. Csak például emlitem *A kutya* a *magyar szólásokban* c. értekezését, a *Fakó szekér*, *kenderhám*, *Föltette az Orbán süvegét*, *Illa berek*, *Fakutya* c. dolgozatait. Magvas tanulmányokban mutatta ki a *Magyarok Istene* meg az *Isten nyila* kapcsolatok ótestamentumi eredetét, a *Te vagy a ludas* szólásunk sokáig hiába keresett eredetére mással egy időben, de mindenkitől függetlenül bukkant rá. Ma már annyira átment a művelt köztudatba a *kocsi* szavunknak *Kocs* komárommegyei község nevéből való származása, hogy még a nyelv bűvárai sem igen gondolnak R. Prikkel Mariánnak arra a bizonyítékokban gazdag értekezésére, amelyben 27 évvel ezelőtt ezt a kapcsolatot kétségtelenül megállapította.

Tudós férfiú volt és úri lélek, akit folyóiratunkhoz 33 esztendő eredményes munkája fűzött. Legyen ez a néhány sor gyászoló kegyeletünk ciprusága frissen hantolt sírján.

KERTÉSZ MANÓ.

NYELVMŰVELÉS.

A nép nyelve az irodalomban. Igazi népnyelvi irodalmunk alig van. Olyan elbeszélésekre, regényekre, színművekre gondolok, melyek a nép életét rajzolva, az illető vidék nyelvjárását szóaltatják meg, amint ezzel a német, francia, olasz irodalomban gyakran találkozunk. Ott egy-egy vidék nyelvjárásának megvannak a maga írói, a maga komoly, számottevő irodalma. A mi irodalmunkban a nyelvjárás csak kuriózum, rendesen csak tréfás, mulattató céllal kerül bele az irodalomba. A vidéki lapokban találkozunk néha egyes vidám alakokkal, akiknek szájába adják, több vagy kevesebb tudással és ügyességgel az illető vidék tájszólását. Ilyen alak volt pl. a debreceni lapokban néhány évtizeddel ezelőtt Bugyi Sándor, „a hírneves talyigás”. Egyébként népszínműveink, népies elbeszéléseink csak a tájszavak és egyes népies szólások használatával jelzik, hogy a nép fia beszél. S aki nem ismeri pontosan egy valamely vidék nyelvét, ne is próbálja meg, hogy hamis nyelven, nevetséges módon beszéltesse népies alakjait: Gárdonyi Géza népszerű Göre Gábora nem egy valamely vidék nyelvjárásán beszél, hanem különböző vidékek nyelvi sajátágaiból alkotott tréfás, népies nyelven. Gárdonyi inkább arra törekedett, hogy Göre Gáborban a falusi gondolkodás vidám típusát teremtsen meg s kevésbé törődött azzal, hogy nyelve egy valamely vidék nyelvjárásának egységes képét nyújtsa.

Móricz Zsigmond egyik-másik regényében már arra törekszik, hogy személyei a maguk vidékének nyelvén beszéljenek, de ő sem akar következetes lenni. A „Tündérkert”-ben néha erdélyies nyelven beszélteni szerepel, csak hogy nem találja el mindig az erdélyi népnyelv eredeti, finom szórendi sajátosságait. A debreceni nyelvjárást sokkal jobban ismeri s a „Pillangó”-ban ügyesen és találóan alkalmazza a népnyelv hangtani és szókincsbeli sajátosságait a főszereplők beszélgetéseiben. De itt sem törekszik következetességre, sem arra, hogy nyelvjárási szöveget nyújtson.

Egy falu nyelvjárásának következetes és tudatos használatát látjuk Kodolányi János két kis regényében: „Szép Zsuzska” és „Börtön”. A Duna és Dráva összeszögellése zárja magába az Alföldi nyelvjárás-terület legnyugatibb vidékét, a török hódoltság előtti kor nagy özö nyelvterületének ezt a szélső maradványát. Alsódrávai nyelvjárásnak nevezzük ezt a kis szögletet, melynek nagyrészt református lakossága az alföldi nyelvjárás legfontosabb sajátosságainak megőrzése mellett, némileg hozzásimult a dunántúli nyelvjáráshoz, mellyel nyugat és észak felé érintkezik. Egy ilyen

kis drávaközi község Kodolányi regényeinek színhelye. A szereplő személyek szavaiban teljes hűséggel igyekeznek feltüntetni a vidék nyelvjárását. Kodolányinak anyanyelvjárása lehet ez, olyan pontos és hű a kiejtés feltüntetése, a nyelvtani alakok és a tájszavak használata. Csak a „rosszebb” emlegetése megy tülkübe. S nem is teljesen egyforma az egyes alakok nyelve; Kodolányi igyekezni egyéni színezetet adni nekik. Az öreg Varga, aki katonáskodott, egy-egy rosszul használt idegen szóval tarkítja beszédjét; fia pedig, aki latin iskolába is járt s a családi körben a hamisítatlan tájszólást beszéli, épúgy mint a többi, ha urakkal beszél, nem használja a tájszólást, hanem az ő nyelvükön beszél. Kodolányi érdekes kísérlete mutatja, hogy a nyelvjárás, ízléssel és hozzáértéssel használva, nagyon szépen emelheti a népies elbeszélések igazi népieségét.

BALASSA JÓZSEF.

Forgalomból kivonandó szavak. Mi, tanítással foglalkozó emberek, furcsa helyzetbe kerülünk néha egyik-másik tanítványunkkal. Van az osztályban olyan figyelmetlen, nyugtalan, magának nem használó, másnak csak ártó fiú, akit legokosabb dolog ártalmatlanná tenni. Ártalmatlanná, anélkül, hogy akár a nevelés szent elvein, akár a növendék szent személyén komolyabb sérelem esnék. Egyszerűen kiállítjuk a padból, odaállítjuk valamely sarokba, szóval olybá vesszük, mintha nem is volna jelen. Megvallom, hogy ez az eljárás nem válik nagy dicséretére fegyelmező képességünknek és nevelői tehetségünknek, de egyszerű s a leggyakrabban célhoz is vezet, mert a tanítási órát zavartalanul elvégezhetjük.

Hát kérem vannak ilyen nyugtalan, ilyen zavart okozó, ilyen kétséget támasztó szavak is, amelyeket legtanácsosabb félreállítani, használaton kívül helyezni, kivonni a forgalomból. Van pedig ilyen szó az igék, a névmások, a névutók között egyaránt, amint azt a következő példák szépen bizonyítani is fogják.

Itt van első sorban az *ural*. Ez az újabb magyar nyelvben éppen ellenkezőt jelent, mint a régiben. Régen, ha a költő így sóhajtott fel: „Adja Isten, hogy a magyart a félvilág uralja”, akkor szépet, nagyot, dicsőt kívánt, azt, hogy a magyar a világ felének parancsoljon, a világ fele urának nevezze. Ma csak kegyetlen ellenség mondhatná: „Hadd uralja a magyart minden szomszédja”, mert ezt ma így értik: „Hadd uralkodjanak a magyarok a szomszédai”. Könnyen beláthatjuk, hogy az olyan szóval nincs mit kezdeni, amelyik anélkül, hogy változást szenvedne, egyik mondatban azt jelenti: *úr vagyok*, a másikban pedig: *szolga vagyok*. Állítsuk sarokba az ilyen szót!

Majdnem annyi baj van a *kölcsönöz*-zel. Ez is két egymással ellentétes jelentésben használatos. Mert éppen úgy *kölcsönöz* az, aki kölcsön *ad*, mint aki kölcsön *vesz*; szóval a *kölcsönöz* mögött egyszer az *adós*, másszor a *hitelező* rejlik; a kölcsönzés egyszer *pozitív*, másszor *negatív* művelet, egyszer *+*, másszor *—* irányjel való elébe. A nyelvet meg kell szabadítani az ilyen hol *pozitív*, hol

negatív szavaktól. A *kölcsönöz* esetében annyival inkább, mert akkor visszaállítjuk régi becsületét a kölcsön *ad*-nak és a kölcsön *vesz*-nek.

Nem sokat vesztenénk azzal sem, ha elkerülnök az *ilyetén*, *olyatén* szavakat is. Ezeket a névmásokat a legtöbb ember határozóknak nézi és nem tudnám megmondani, mi a bosszantóbb, vagy legalább, mi a nevetségesebb: az-e, ha azt olvasom: „Abban az időben *ilyetén való* emberek éltek”: vagy ha azt: „Némelyek *ilyetén*, mások *olyatén* gondolkoztak.”

Más okból szeretném az irodalmi nyelv házából kitenni a *közepette* szűrét. Ez a névutó különb akar lenni minden társánál. A többi, az *alatt*, *fölött*, *mögött*, *között* stb. megvan minden toldás-foldás nélkül (fa *alatt*, ember *fölött*, ház *mögött*, többek *között*), csak a *közepette* követelőzik, követeli a birtokos személyragot: a tömeg *közepette*, a nagy zavar *közepette*. Igaz, hogy a *-nak*, *-nek* rag nélküli *közepette* elég gyakran előfordul a régi nyelvben is, a Károlyi bibliában: Engedetlen ház *közepette* lakol. (Ezékiel 12.) Helyeztete engem *egy mező közepette*. (Ezékiel 37), Balassi Bálintnál: Felmetszette *szívem közepette* Cupido néki képét. (Szilády kiad. 91) s Kazinczy óta mind gyakrabban. Az igaz, hogy a régi nyelvben más névutók is előfordultak ilyen szerkezetben: Úr előtt és *emberek előtt* EhrK. Minden *állatok felette* ÉrdyK. Mi *akaratumk ellene* WeszpK. (Vö. Simonyi Hat. I: 12). Miért maradjon a *közepett* ilyen kiváltságos helyzetben? Legjobb tehát, ha egészen elkerüljük a *közepette* névutót, hacsak nem akarunk régies nyelven írni.

De elég is lesz a félreteendő, a kiselejtezendő szavakból! Rossz pedagógus, sőt talán már nem is pedagógus az, aki *egész sor* gyereket kénytelen sarokba állítani, hogy rendet és fegyelmet tarthasson.

(Debrecen).

KARDOS ALBERT.

Oh, sok lesz már az ó. Az Akadémiának legújabb helyesírási szabályai (1921) rázabadították az írásra s az íráson át a beszédre az *ó*-t. Mióta az Akadémia szerint így kell írni: *télelőn*, *vagón*, azóta az *ó* nagyon elhatalmasodott. Ha már okatlanul és jogtalanul ott nyújtózhatnak az idegen eredetű szavakban, miért ne üthetne tanyát még kevesebb okkal és még kevesebb joggal tősgyökeres magyar szavakban is. Az idegen szavakban való garázdálkodásának nincs határa; az *ó* képes még az *omikron*ba is befurakodni és azt az *omega* csufjára omikron-ná tenni. Így aztán megesik, hogy a görög hosszú *ó*-nak magyar nevében rövid *o*, a görög rövid *o*-nak a magyar nevében pedig hosszú *ó* lesz. — Az idegen szavak hosszú *ó*-jától megfertőzött kiejtésben, illetőleg írásban mind sűrűbben kezdenek fel-feltűnedezni a helytelen *ó*-k. Még az csak hagyján, hogy a *lakos* és a *lakosság* rövidséget szenved a *lakós* és *lakóosság* mellett, mert ez utóbbiak hivatkozhatnak az etimológiára, de az már igazán nem egyéb túltengésnél, mikor a megújhódik megújhódik-ká lesz (*Debreceni Tiszántúli Hírlap* 1925. nov. 10) vagy a *lerakodik* lerakodik-ká nyúlik (*Egészség* 1925. 9—10.

füzet). Ez utóbbitól már csak Petőfi is visszatarthatta volna az író, mert ha Petőfinek jó volt: *Megrakodva búval és örömmel*, az *Egészség* szerzője is megérhette volna a lerakodással.

Betegségnek a jele az, ha a nyelvben elnyúlósodnak a szavak; beteg volt a magyar nyelv kétszáz évvel ezelőtt, mikor ellepték a *minekutának*, a *kellemetességek*, *alkalmaztat*-ok és társaik. Bizony nem egészséges állapot a sok *ó* sem. Sok még a jóból is megárt, hát még az *ó*-ból?

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Az itt hibáztatott eseteken kívül még igen sokszor találkozunk megokolatlan hosszú *ó*-val az újságokban, sőt néha könyvekben is. A *telefon*-t hosszú *ó*-val írjuk, de már *telefonál* semmi esetre sem tűri meg a hosszú *ó*-t, épígy találkozunk néha a *harmónia*, *ironia* mellett a helytelen *harmónikus*, *irónikus* írásmóddal *harmónikus*, *ironikus* helyett. A *pallos* és *árboc* szavakat is elég gyakran írják okatlanul hosszú *ó*-val: *pallós*, *árbóc*. A legmulatságosabb botlás, mikor az *elodázn*i igét írják hosszú *ó*-val: *elódázn*i, pedig evvel is elég gyakran találkozunk. Az ilyen hibákon a gondos szedő vagy a még gondosabb korrektör is segíthet.

B. J.

„Csak“ előre! A bibliai igazságok valláson, erkölcsön, társadalmon, államokon túl még a nyelvre is érvényesek. A biblia szól: *Az elsőből lesznek az utolsók*. S ime a biblia mondását igazolja a „csak“ szó sorsa is. Eddigelé grammatika és stilisztika, elmélet és gyakorlat azt tanította, hogy a „csak“ előtte áll annak a mondatrésznek, annak a szólamnak, amelyre vonatkozik, amelyet éppen a „csak“ szó használatával akarunk kiemelni. A példák tömkelegéből elég lesz egynéhány. „Csak sast nemzenek a sasok.“ „Csak egy kis lány van a világon.“ „Csak hátra néze, mint Lóth asszonya.“ „Csak előre, édes fiam!“

De hiába volt tanítás és példa; a sors — úgy látszik — megirigyelte a „csak“ elsőségét s valami megnevezhetetlen erő, mondjuk: gondatlanság, értelmi homály, vagy talán csak a véletlen, kezdte a „csak“-ot az első helyről félretolni, mind hátrább és hátrább szorítani, úgyhogy egyszerre csak az utolsó helyen találta magát. A régi rendnek ebben a felforgatásában, ebben a tróndöntésben a sajtó járt elől, aztán segítettek a fordítók, a gyorskezü, az idegen hatásnak könnyen meghódoló fordítók. Fordításból és újságból veszem a következő két tipikus példát. „Nem biztos, hogy az egyiknek van csak igaza, a másiknak pedig egyáltalán nincs igaza.“ (Tristan Bernard, Államtitkok, 56. lp; fordította Kunz Aladár.) Nyilvánvaló, hogy a *csak*nak „az egyiknek“ előtt van a helye. Még szembetűnőbb, jobban mondva szemetbántóbb, ez az Andrássy Gyula szájába adott nyilatkozat: „Ez teljesen téves beállítás, amely téves információ alapszik (sic!) csak“. A fővárostól nem marad el a vidék sem. A *Tiszántúli Hírlap* (Debrecen) írja 1925. nov. 10-i számában: „Az Isten a megmondhatója csak, hogy“.

Azoknak a hirlapíróknak és regényfordítóknak, de általában mindazoknak az íróknak, akik a „csak“-ot törvényes jogától, az első helytől meg akarják fosztani, nem adhatunk jobb tanácsot, mint hogy ismételgessék írásközlésben a „Hadnagy uram“ híres sorát: „Csak előre, édes fiam!“

(Debrecen).

KARDOS ALBERT.

Égbekiáltó. Egyik elterjedt napilapunknak minapi vezércikkéből való a következő mondat: „Ezekhez [a politikai gyilkosságokhoz] most hozzácsatolandó a legvéresebb, az *égbe legkiáltóbb* .....“ (Ujság, 1925. XI. 19). Az *égbekiáltó* szónak itt használt felsőfoka szokatlanul hat s a lap olvasóinak legnagyobb része alighanem *legégbekiáltóbbat* írt volna helyette. Az *égbekiáltó* szó ugyanis olyan igenévi szerkezet, melyben az -ó, -ő-képzős igenévhez annyira szorosan hozzátartozik a megelőző határozóragos főnév, hogy állandó kapcsolattá, összetétellé vált. Az *égbe* és a *kiáltó* mindig együtt szerepelt és szerepel mint a *bűn* szó állandó jelzője: „égbe v. égre kiáltó bűnök“, „égbekiáltó bűn, mely szörnyű gonoszsága által mintegy Istenre kiált és bosszuállását sürgeti“. (CzF.)¹ Bibliai értelemben égbekiáltó bűn volt Káin testvérgyilkossága is és általában a keresztény erkölcstanban minden súlyos bűn égbekiáltó, már az elemi iskolai katekizmusok szerint is: „Égbekiáltó bűnök oly nagy bűnök, hogy mintegy Istenhez kiáltanak büntetésért; ilyenek: a szándékos gyilkosság, a szegények, árvák és özvegyek nyomorúságának nagyobbítása, a munkások bérének igazságtalan visszatartása“ (Róm. kath. kis katekizmus 75). Ugyanígy magyarázza a kifejezést a CzF. szótár is, amely már összetételnek mondja: „*Égbekiáltó* (égbe-kiáltó) össz. mn., általában oly bűnről mondják, mely az Isten bosszúját mintegy fölhívja, s különösen megérdemli. Különösen bibliai és keresztényi ért. így neveztetnek: a szántszándékos gyilkosság; a néma bűn; az árvák és özvegyek elnyomatása, a szolgák és napszámosok bérének megtagadása, elhúzása“.

A régi nyelvben: *Meñbe kaialto* bűn (GuaryK. 2.). Vetkeztem az nagy *menybe kealto* bűnnek (VirgK. 12, NySz.). Mai napság a *menybe kiáltó* már teljesen kiszorította az *égbekiáltó* s már nemcsak a bűn szó állandó jelzőjeként szerepel, hanem egyéb szók mellett is előkerül, pl.: Te, a nemzethálátalanság égbekiáltó némasága (Pet. Széphalmon), égbekiáltó igaztalanság (CzF.); az utóbbi már szintén elég gyakori, persze igazságtalanság alakban.

A ma közkezen forgó szótárakban mindenütt összetett szóként van szótározva, de régebbiekben is, pl. „*égbekiáltó* mn. himmelschreyend“ (Zsebsz. 1838), CzF.-ban is (l. fentebb). Kétségtelen tehát, hogy egységes melléknévként kell fokozni: *égbekiáltóbb, legégbekiáltóbb*.

Megállapításunkat támogatják a hasonló szerkezetek. Simonyi az ilyen határozós igenévről azt írja, hogy a mai élőbeszédben

¹ Vö. bosszuért kiált fel az egek egére (Arany).

fölötte ritka már, de az irodalomban annál közönségesebb (A jelzők mondattana 19). Ő a következő példákat idézi: *még meglevő, hátralevő, égbekiáltó, örökségen civódó, csöbörbehágó, rég nem látott, nyakrakötött*. Magam a mai nyelvből hirtelenében a következőket sorolom föl: *ingyenélő, valamirevaló, semmirevaló, semmirekellő, hozzáillő, szívhezszóló, ékesenszóló* (ezt ajánlja Simonyi a gyakoribb *ékesszóló* helyett, Helyes Magy. 3:131), *szívbookmarkoló, világraszóló*. Mindezeket szintén nem úgy fokozzuk: ingyen legelőbb, valamire legvalóbb stb., hanem kétségkívül így: legingyenelőbb, legvalamirevalóbb, leghozzáillóbb, legszívhezszólóbb stb. Ezt a megállapításunkat erősítik az ilyenek is: *tűzről-pattant*: legtűzrőlpattantabb, *ágról-szakadt*: legágrólszakadtabb, *nagyrabecsült*: legnagyobbbecsültebb stb.

Végezetül hivatkozom még az olyan igenévi szerkezetekre is, amelyekben az -ó -ő-képzős igenevet megelőző főnév ragtalan és többnyire tárgyi viszonyt jelöl, pl. *dolog-bíró, szívzaggató* stb. (vö. Simonyi: Igenévi szerk. NyF. 47:6—7). Az ilyenek is csak egyes állandó kifejezésekben maradtak meg a régi nyelvből s kétségtelenül ugyanúgy fokozzuk őket, mint a főtebbieket: legdologbíróbb, legszívzaggatóbb.

PROHÁSZKA JÁNOS.

Száz százalékgig. Nagyon érdekes megfigyelni, hogyan terjednek a divatszók; mint kezdik használni egy társadalmi körben, s mint terjednek azután mind szélesebb és szélesebb körökben, míg végre bejutnak az újságokba, esetleg az irodalmi nyelvbe is. Legutóbbi számunkban rámutattunk, hogyan terjed mostanában a felesleges *ügy-e*; régebben került „közszájra” a *jelzem*. Az egész társadalmat érdeklő és érintő események és mozgalmak is terjesztenek új divatszavakat és szólásokat; így pl. a háború alatt és után mindenféle vonatkozásban használták az ilyen háborús kifejezéseket, mint *pergőtűz, biztos fedezékből támad, rohamlépésben halad, rohamoz* stb. Az utóbbi évek börzemanőverei és a pénzműveletek elterjedése a legszélesebb néprétegekben szintén nyomot hagyott a nyelvben. Egy idő óta megfigyelhetjük, hogy nemcsak a pénzt és más értékeket mérnek százalékokkal, hanem a szellemi értékeket is. Ami azelőtt *egészen bizonyos* volt, az ma *száz százalékgig* bizonyos; amiről azelőtt azt mondták, hogy csak *félíg-meddig* hihető, arról ma azt mondják, hogy *legfeljebb ötven százalékgig* hiszik el. Nemrég egy színházi kritikában olvastuk: „Ha Herczeg Ferenc csak Széchényi Istvánnak állított emléket, akkor ez a törekvés *száz százalékgig* sikerült”.

- B. J.

Olvasás közben. Egy miniszteri intervjúban olvastuk ezt a sült germanizmust: „...amely alkalommal *át fogjuk beszélni* a szellemi együttműködés kérdését Ausztria és Magyarország között”. — Mivel az *egy* névelőt gyakran feleslegesen használják, a gondatlan és helyes nyelvérzék nélkül szükölködő akadémikusok azt hiszik, hogy sohasem szabad használni. Így születik az ilyen korcs

mondat: „Azután felszólított hármas bizottságot [eh. egy hármas bizottságot], hogy a jubilánst megkérjék az ünnepségen való megjelenésre.“ — A főnévi igenevet csak a *kell, lehet, szabad* igék mellett használjuk birtokos személyraggal, tehát helytelen az ilyen mondatban: „Kötelessége jó példával *előjárnia*“. (Egy Maupassant fordításban.)

Mult számunkban szó volt a napilapjainkban gyakran előbukkanó s a helyes magyar nyelvérzéket sértő hibás szórendről, midőn az író az igekötőt hátratéve nem azt emeli ki, amit tulajdonkép ki kellene emelnie. Azóta is gyakran kerül szemünk elé az ilyen hiba. Ime egy kettő a legbántóbbak közül. „*Naponta hirdetjük ki az előző napi sorsolás eredményét*“ A lap azt akarta mondani, hogy naponta *kihirdetik* az eredményt, de nem akarta szembeállítani a *naponta* szót valamely más időponttal. „Kijelentette a belügyminiszter, hogy még ebben a hónapban *írják össze* [eh. összeírják] a választókat.“ Ugyanilyen szörendi botlás van ebben a mondatban: „Pirandello, aki napról-napra *lesz népszerűbb* [eh. népszerűbb lesz] ... öt percent tantiemet kötött ki magának.“

V. J.

MAGYARÁZATOK.

Mi a zabhegyezés? Tolnai Vilmos szerint (Magyar Nyelv XXI. 204) *zabhegyezés* nagyon aprólékos, de haszontalan munka, még pedig a Tiszántúl. Én is a Tiszántúl ettem meg a kenyerem javát, de *zabhegyezést* mint főnevet, sohasem hallottam; azt hiszem, ilyen összetett főnévkép nem is él a nép nyelvében, hanem csak a nyelvész elképzelésében. A nyelvész jól tudja, hogy minden infinitivusból lehet *ás*, és képzős főnevet alkotni, azonban az élő nyelv nem él minden lehetőséggel. Így a *zabot hegyezni* mellett a *zabhegyezés* éppen úgy csak szótári szó, mint volna a *jeget aszalni* mellett a *jégaszalás*, ha ezt egy másik Tolnai Vilmos meg akarná alkotni. Egyébként Tolnai a *zabot hegyezni*-vel kapcsolatos szólásokat nem teljes hűséggel idézi. Az első és második: *most már elmehet zabot hegyezni* és *elmehetsz már most Kukutyinba zabot hegyezni*, rendben van, de a harmadik: *menj el Kukutyinba*, jól magyarul így hangzik; *eredj Kukutyinba!* A *jeget aszalni* kifejezést nem éppen ok nélkül említettem. A *Kukutyinba való küldésnek* van egy egészen hasonló értelmű és célzatú párja: *elmehetsz már Kamcsalkába jeget aszalni*. Ebben az utóbbiban nem annyira népi, mint inkább diákhumor érzik.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

„Nerángass.“ (Vö. MNy. 1925:219). Vagy negyven esztendeje sokat csúfolódtunk, kisdíákok, Debrecenben egy szegény dülöngöző emberen, akinek már nagyon megártott az ital. Meg-megállt az uccán s reszkető jobb kezét nézve, méltatlankodva mondogatta: „*Piritusz, ne rángass!*“ Ugyis csúfoltuk, az kiáltoztuk utána, úgy neveztük: *Nerángass*. Talán még emlékezni fognak rá azok, akik a Német-ucca végiben (ma Széchenyi-u.) laktak. Lehet, hogy az a jó ember a hortobágyi tájszót használta, de az is lehet, hogy a most följegyzett tájszó keletkezését figyeltük meg: in statu nascendi.

R. M.

Gombát mit evett. Ennek az ősi szerkezetnek a megfelelőit kimutatták a mordvinból, az osztjából és a votjából, sőt a csuvasból is (Steuer NyK 20: 154—60, Kertész Nyr. 42: 7—9, Beke Nyr. 42: 135—6). Wichmann zürjén népköltési gyűjteményében (Syrjänische Volksdichtung 1916) zürjén példáját is találjuk ennek a mondat szerkezetnek: *kudas vjdzedlasni, a seni paš-kemid, deigaid, muji d abu!* 'sie sehen in die schachtel, und drinnen [waren] kleider, geld und was sonst nicht alles! [ruha, pénz mi]' (22. l.) FOKOS DÁVID.

Gombát mit evett. Arany Toldijában fordul elő ez az érdekes mondat szerkezet, mely a kérdőnévmásnak egyik ősi, határozatlan névmási használatát tünteti föl. A *mi* ugyanis az ilyen kifejezésekben azt jelenti: 'és ilyesmi', 'vagy valami ilyes', 'valami ehhez hasonló'. A szerkezet ősi voltát nemcsak a régi és a népnyelv bizonyítja, hanem a rokon nyelvek is, mert ki van mutatva az osztjából, votjából, mordvinból és a lappból, sőt a török-tatár nyelvek közé tartozó csuvasból is (vö. Lehr, Toldi² 301, Steuer NyK. 20: 154, Kertész Nyr. 42: 7, Beke Nyr. 42: 135 és KSz. 14: 146). A szerkezet eredeti alakjában a *mi* névmás egy névszóval együtt mellérendelt viszonyban áll, s ugyanazt a ragot veszi föl, még pedig kapcsoló kötőszó nélkül. A kötőszós kifejezések már a szerkezet újabb, lazult alakjai. A magyarban és a csuvasban a *mi* névmás igével együtt, tehát az állítmánnyal egyenlőrangú mondatrészként is előfordul; pl. *Vótak akik léméntek, údögellek, beszélgettek, mi. Nem vót sümme dóguk, a katonák csak heverésztek, mi.* (Tulajdonképp helyesebb volna így írni: *beszélgettek-mi, heverésztek-mi*). Adavidék, NyFüz. 37: 43. Ezekben természetesen a névmásnak nem lehet ugyanolyan ragja, mint a vele egyenlőrangú igének, mert a magyarban a névszók nem vesznek föl igei személyragokat, mint pl. a mordvinban, de egy fgr. nyelvben, a vogulban arra is van példa, hogy a névmás az ilyen szerkezetben fölveszi a vele kapcsolt ige végzetét; pl. *S. lęm al's lęm mannanęm* 'ich fange eichhörnchen und so was' 'mókusra vadászok mi'; *P. sš.šatęm mennęręm* 'ich arbeite und so was' 'dolgozom mi'; *ęšęęti męnęři* 'er arbeitet und so was' 'dolgozik mi'; *kęis pąnt nurkišęp őńń męnęři* 'hat Kois einen rächer oder wie?' 'van Koisnak bosszulója mi?' Kötőszóval: *FL. ti' manętašę ti' mannarašę* 'es wird gerissen und wer weiss was'; *P. amęn elęęm al'ń mennęrošęm* 'wir sollen totgeschlagen werden oder was' (Kannisto, Die tatarische lehnwörter im wogulischen 143). Mintha magyarul azt mondanánk: *vadászok mi(ze)k, beszélgettek mi(ze)lek.* BEKE ÜDÖN.

Vérbe fagyba. Rubinyi (Nyr. 54: 106), kifogásolja Kis Józsefnek ezt a sorát: *Bekisérik Szomor Danit vérbe fagyba, láncokba.* Szinte sajtóhibának nézné a logikus *vérbe fagyva* helyett, ha nem úgy állna valamennyi kiadásban. Pedig ez a kifejezés megvan Aranynál is, s valószínűnek tartom, hogy Kis József tőle vette, mint más is. Arany ezt írja a *Fülemile* című vigelbeszélésében: Öltre mennek, hajba kapnak, Örömére a szent napnak Egymást ugyan *vérbe-fagyba*. Hanem a just még sem hagyva. Arany bizonyára a népnyelvből vette a *vérbe-fagyba* kifejezést, mely már elég régi lehet, mert a NySz. 1723-ból idézi Csuziból: *Mi-kęppen hadgyuk vérben-fagyban, nagy ırgalmatlanul.* Az alakváltozás oka bizonyára a kifejezés jelentésének elhomályosodása (vö. FUFüz. 18: 77), s így az eredetileg alárendelő szerkezetből mellérendelő szerkezet lett. Az ilyen összetételszámba menő kifejezésekben az egyik tag könnyen hatással lehet a másik tag alakjára, s így lett pl. az *izre-porrá*-ból *izré-porrá*, a *toldoz-foltoz*-ból *tódoz-fódoz*, a *szédętt-vętt*-ből *szédętt-vędętt*, bár az utóbbiban a változást elősegítette a *szédęte-vętte* teljesen

szabályos forma, s az analógia a következő arány szerint alakulhatott: *szélle: vette = (szédelt: velt) szédelt: védelt.* — Hasonló sors érte a *magvaváló* (barack, szilva) kifejezést, melyet tudatosabbá akarván átalakítani, a nyelvérzék *magbaváló*-ra változtatott.

BEKE ÖDÖN.

Háztűznézni. A Nyr. mult számában Kertész Manó a kötoszónélküli szó-párokból lett összetételeket tárgyalva néhány olyan összetett szót említ meg, melyeket tudtával „ilyenekül még nem emlegettek“ (54:107). Ezek közt van a *háztűznézni* szólás *háztűz* szava is. Az igazság kedvéért utalok Kovács Márton Összetételek c. cikkére (Nyr. 43:189–91), amelyben egy csomó eladdig még nem tárgyalt ilyen ú. n. *összefoglaló* összetétel felsorolása közben szószerint ez van: „*háztűz (háztűznézés, ház-as-tűzes stb. NySz.; vö. ház-as-tűz nézni Nyr. 18:184, házastűzés gazda uo. 232.)*.” Ime, ez a néhány sor is bizonyítja, mily égető szükség van a Nyelvörkalauz II. kötetére.

P. J.

Selypítés és szelypítés. Azt a beszédhibát, hogy a beszélő (rendszerint gyermek) beszédtechnikai akadályok miatt, néha affektálásból, akár s helyett sz-t, akár sz helyett s-t mond, közönségesen *selypítésnek* nevezzük. A Bácskában a nép körében helyenként úgy hallottam, hogy határozott különbséget tesznek selypítés és szelypítés között. Selypítésen azt értik, amidőn a beszélő sz helyett s-t mond, míg szelypítésen azt, amidőn s helyett sz-t mond. A *selypítő* tehát azt mondja: *seretlek* szeretlek helyett, a *szelypítő*: *szok* sok helyett.

(Zágráb.)

BOCSÁRI KÁLMÁN.

Szabolcsmegyei tájszók. *Cincil* = játszik, ugrál, ugrándoz. Kótajban, Gáván használatos tájszó. A gyermeknek szokták mondogatni. Ez a gyerek egész nap egyebet se csinál, csak *cincil*. — A gyermeknek a *cincilés* olyan, mint az anyatej. — Amelyik gyermek sokat *cincil*, nagykorában jó táncos lesz.

Háss ki ne, híss ki ne = takarodj ki, riadj el! Tyúk, csirke, kakas úzó. Kótajban és Timáron használatos tájszó.

(Kótaj.)

IJ. RADVÁNYI SÁNDOR.

Pótlások. 1. Borraivaló. (Nyr. 54:128) Eszem ágában se volt, hogy a borraivalót kárfáljam származása vagy összetétele miatt. Családfája, pedigreeje kifogástalan. Hiszen a vele egyfészekalja szavak közül többen szintén önálló fogalmat jelölnek, teszsem azt: fejreivaló, nyakraivaló, lábraivaló stb. Az antialkoholisták, a nemiszosok azonban kimondták rá a halálos ítéletet, hogy ez a szó: akasztófáivaló. Mert az ajándékpénz, a vakpénz pusztá *elnevezése* is csalogató, kerítő, részegeskedésre, bűnre csábító, kocsmaajtónyitogató. Ezért ékesítődött fel a nem éppen hizelgő „gyatra“ jelzővel az antialkoholisták szerint moral insanity-ben szenvedő „borraivaló“.

Helyreigazítás. A Nyr. 54:32, „Rebeg“ címszó alatt levő „támaszkodott“ — „tarászzkodott“ akart lenni.

(Mohács-Kölked.)

ADÁM IMRE

2. Nyaklik (Nyr. 54:32) *Nyaklizó bicska* am. kétkrajcáros bicska: amit a Nyírségen a napszámos ember használ a mezőn evésnél. *Nyaklizd le* am. nyakald le, pófozd agyon. E szót a Nyírségen ebben az értelemben használják.¹

(Kótaj.)

RADVÁNYI SÁNDOR.

¹ A Nyr. legutolsó számában (128. l.) közölt pótlásokat szintén Radványi Sándor küldötte be.